

Sándor Iván

Nem Oidipusz, nem Antigoné, bizony Izménének a főalak; miért?...

Mindent eltakaró esőben látom Izménéét.

Szurdok szélén áll.

Hatalmas, széltől csiszolt fehér sziklatömbök. Kisebkek is, egymásra rétegezten, mint a tengeri kavicsok.

A szurdok meredek partok között kígyózva: mítikus tömegsír. De a holttestek nem itt vannak. Sem Oidipusz apateste, sem lokaszté anyateste, sem Eteoklész és Polüneikész fivérteste, sem Antigoné nővérteste.

Ezüstfényű az éjszaka, holott éget a nap. Szűrő déli fény csattan a sziklákon, pedig világít a hold.

Izméné elindul. Az esőcseppek úgy burkolják be, mint mondjuk Ljubimovnál a hatalom felnyithatatlan kelepccéjét szimbolizáló elasztikus függöny Hamletet.

A világirodalom könyvtáryi Oidipusz–Antigoné feldolgozásában Izménének jutott a legszerényebb hely. Nem szerepel Euripidésznél, Senecánál sem. George Steiner könyvében olvasom, hogy nem jelenik meg Alfierinél sem, Staius első századi eposzában is gyorsan eltűnik. A modern változatokban lép elénk újra. A mítoszkatatók még a halála körülményeiben is ingadoznak.

Megszoktuk, hogy az európai kultúrát a görögökig vezessük vissza. Nagyjából a periklész-kori filozófusokig, drámaírókig. Szophoklész trilógiája a közösségért érzett elkötelezettség, az önszembenézés, az álarcok levetésének, a katharizisnak évezredekre hagyományozódott üzenetét jelenti. Ritkábban vizsgáljuk azt, hogy Szophoklész is, drámaíró társai is, az őket megelőző archaikus mondakörből válogattak, és meglehetősen önkényességgel a saját koruk tapasztalatai-igényei szerint alkották meg műveiket. Az archaikusból-véresből-gomolygóból „csapták ki” azt, amit az európai kultúra az *alapoknak* tekint.

Izméné statisztika-szerepe sem érhető e nélkül. Euripidész, aztán Seneca tehát észre sem vette. De Szophoklész sem tudott vele sokat kezdeni. Talán azért, gondolhatjuk, mert Izménének az archaikus mondakörben sem jutott szerep.

De ez nem így volt.

Gondolkozásunk egyik sajátossága, hogy habár minden múlt, amihez képesek vagyunk *magunkban* eljutni a folytonosságra, a volt-van-lesz radikális különbözősége mélyén bűvópatakként hömpölygő hasonlóságokra mutat rá, mégis szeretjük egy mentalitás, háború, tömeggyilkosság-sorozat mögött ezeket a folyamatosságokat figyelmen kívül hagyni.

Ki volt Laiosz, Izméné nagyapja az antik *előtti* mondakör szerint?

Tantalosz göggyében, hogy ugyanis mindent megtehet és visszaélhet az istenek bizalmával, fiát, Pelopszt megölte és feltárlta egy lakomán.

Az istenek elégtételül új életre keltették a fiút.

Mikor Pelopsz felserdült, versenyre kelt Píza királya lányának, Hippodameiának a kezéért. Előtte tizenhárom kérő vesztett és pusztult el. Pelopsz az istenek segítségével megnyerte a versenyt, s így ő lett Píza királya. Udvarában, fiaival együtt neveltette Laioszt, akinek menekülnie kellett Thébából. De újabb testvérharcok törtek ki, Pelopsz egész családja elpusztult. Egyik fiát éppen Laiosz ölte meg, aki ez után hazatért és elfoglalta Théba trónját. Lokasztét vette feleségül. Nemsokára, egy útján megölték.

Izméné minderről nem tudhatott, a világon sem volt még. De később sok minderről hallott. Átélt a dögvéset. Megismerte a különböző hírnökök különböző történeteiből, az egymásnak ellentmondó híreikből a pusztulást, a rettegést kiváltó okokat. Láthatta, hogy anyja, lokaszté miképpen próbálja a hatalomért folyó harcokban összebékíteni a bátyját, Kreont és a férjét, Oidipuszt. Láta, hogy sűgja később az utóbbi fülébe: ne kutass a teljes igazság után. Tanúja volt Oidipusz múlt-nyomozásának, miképpen csikarja ki a hírnökökből titkaikat.

Ott volt, amikor anyja véget vetett életének; amikor apja kiszúrta a saját szemét. Hallotta testvérei, Eteoklész és Polüneikész gúnyolódásait a világtalanon, azt is, ahogy apjuk megátkozta őket. Nem tarthaták előtte titokban, hogy két fivére a hatalomért folyó harcban megcsalta egymást; hogy az egyik fegyvert fogott a másikra, és tanúja lett annak is, hogy Antigoné sem tudta őket kibékíteni, s végül a fivére egymás kezétől estek el.

Láta Antigoné halálát. Kreon bűnhődését. Életben volt még, amikor tíz esztendő múltán az újabb thébai háborúban a győztes Therszandroszt, Polüneikész fiát, visszahelyezték a trónra, ősei örökébe. Hírt kapott arról is, hogy nem sokkal később harcban elesett.

Izméné – az archaikus mondakör szerint is – tanúja volt istenek és emberek, apák és fiúk, testvérek és testvérek, királyok és trónkövetelők harcának, a dögvész, a háborúk pusztításainak. Sohasem tudott magyarázatot találni arra, amit látott, amiről hallott, ami az *előzményeket* jelentette és a *következményeket* előkészítette. Az értetlenség lett az osztályrésze.

A mítosz azt mondta: az emberi történetek mögött van egy törvény, ami renddé szervezi a sorsot, kialakítja a lélek, az erkölcs, az értelem egységét. Ezt követte Oidipusz is, Antigoné is. Izménének az isteni üzenetek ellentmondásai, a különböző múltértelmezések, a kölcsönös öldöklések látványa jutott. Egyetlen alkalommal adatott meg neki a nővére melletti szolidaritás, de Antigoné erre nem tartott igényt, és Kreon annyira jelentéktelennek tekintette Izménéét, hogy kire- kesztette őt az összecsapásokból.

Ő ebben a véres gomolygásban már nem tudott nézni, és nem kívánt látni.

Ilyen az európai kultúra első nagy *közönyábrázolása*.

Vajon az, hogy az „izménéi-magatartás” az Oidipusz–Antigoné feldolgozásokban annyira háttérbe szorult annak következménye, hogy évezredes kultúránk nem tudott belenyugodni előbb alapjainak megingásába, később elvesztésébe?

Vajon az, hogy Izméné a huszadik században jut jelentősebb szerephez, Hasenclevernél az első világháborúra reagálva, aztán a második világháború idején Anouilh-nél, Maurice Druonnél, majd Brecht-nél, Tzavellasnál, Ritszosznál, Böll-nél, nem arra utal-e, hogy ennek a századnak az eseményei mutattak rá radikálisan a „sors” kelepccéibe szorult ember „izménéi magatartásának” indítékaira, időszerűségére?

Szophoklésznél mindenki elpusztul. Egyedül Izméné marad életben. De nem temet el senkit. A holtakat nem ő temeti el. Mégis

minden esemény, minden temetlenség az ő lelkére nehezedik.

Hogy lehet ezt elviselni?

Az antik *előtti* archaikus történetekben Antigone halála után Kreon is, egész családja is elpusztul. Izméné ezt *is* látja.

Ha nincs megértés, ha nincs megnyugvás, – valaminek mégis kell lennie.

Auschwitz után hat évtizeddel újraolvasom Trencsényi-Waldapfel Imre *Görög regékjét*.

Mikor Pelopsz versenyre kelt Hippodameia kezéért, a sok vesztes kérőnek a palotára kiszegezett koponyája előtt kellett elhaladnia. Izméné nagyapja, Laiosz *ennek* a Pelopsznak az udvarában nevelkedett, aki győzelme után maga is kiszögezte a palota falára a legyőzöttek levágott fejét.

Itt kezdődik Izméné története és nem Kolonoszban, ahol nővérel világtalan apját támogatja.

Van itt még valami...

Már Szophoklész trilógiájában is a legkülönbözőbb híreket (információkat) hozzák a hírnökök a múlt eltitkolt eseményeiről. A huszadik századi feldolgozásokban fontos szerepe van annak, hogy minden *másképpen* is történhetett a közelmúltban. Minden emlékezet más, hol uralkodnak a másik felett, hol kölcsönösen kioltják egymást, s ezzel meghatározzák az értelmezések lehetőségeit.

Oidipusz még jelen volt a döntő eseményeknél. Képes volt a nyomozati *munkára* és arra, hogy álarcait lehántva magáról, eljusson énje magjáig. Izménének az egymásra rétegződő eseménylvárában, a más- és másképpen elbeszéltség miatti gomolygásban már nincs minderre lehetősége.

Mi marad a számára? A történelem és a tanácstalan Személy apóriája, amely mint bevarrhatatlan seb tárul elének.

És van itt a „még valami” mögött is – még valami...

Mi volt Athén helyzete, amikor Szophoklész-drámák megszülettek? Milyen volt az athéni ember lelki-szituációja?

Oidipusz Kolonoszban nyugalomra talál. Menedékre lel az üldözöttet befogadók, a gyenge megigazultak védelmezőinek körében. „Vajon Szophoklész valóban azt hitte, hogy a századvég Athénja még ez a közösség? Aligha.” – kérdezi és feleli Ritoók Zsigmond.

Athén akkor már alkonyát éli. Köpönyegforgatás, erőszak, a hatalom megszállottainak uralma, elszabadult indulatok, győztes hadvezérek kivégzése, önzés, bosszúvágy. A harcok kitörnek, szünetelnek, újra kitörnek.

Mit csinált Szophoklész a véres – antik *előtti* – mítoszról? A teljes igazságot felkutatni próbáló, az önmagával is szembenéző Oidipusz, és a hűség-bátorság-erkölcs alapértékeihez ragaszkodó Antigone mítoszákat teremtette meg, amikor már a polis sem az a polis volt, amelyiknek a sorsába beágyazta alakjait. Az időszámítás előtti negyedik század végére az athéni közösség az áulás, a felejtés, a fásultság közössége.

Nézhetjük persze a mű és kora kapcsolatát, a mű felől úgy, hogy Szophoklész maga volt Oidipusz, aki nem takarta el a szemét, maga volt Antigone, aki hű akart maradni, hogy emlékeztesse szeretett városát, amelyik már nem nézett szembe magával és nem ismerte a hűséget.

Két és fél ezer éven át az európai szellem ugyanígy ragaszkodott a bennük megtestesülő alapokhoz. Az Ember azonban nem azonos azzal, amit tradíciónak kiált ki. A kényszerű-szörnyű felejtés, az érthetlenség okozta fásultságban immunnissá válik az újabb és újabb „hírnökök” hírszolgálatásainak befogadására.

Mi történt több mint fél évszázad alatt abban az ontológiai-történelmi folyamatosságban, amelynek huszadik század közepi pontján Camus Meursault-ja állt. Az *Idegen* (magyarul: *Közöny*) egymással vitatkozó értelmezéseinek vannak találkozópontjai.

Meursault-ban két idegenség ütközik, a lélek és a test; mindkettő párbeszédképtelen, a regény hatalmas kódjában azonban próbálják megszólaltatni önmagukat; eközben továbbra is perben állnak egymással; ennek a pernek az ontológiai apóriája az, hogy a semmivel nem lehet pereskedni; mindazonáltal a lélek megnyilvánul: „először tárulkoztam ki a világ gyengéd közönyének...”. Meursault helyzete: a megközelíthetetlen világ és a megközelíthetetlen lélek azonosságának megközelíthetősége.

Ez olyan hajszálvékony sávon történik meg, amely mérőeszközzel, nagytással kifejezhetetlen. Valamivel talán mégis. A hajszálvékony sávbán ugyanis megjelenik két entitás „árnyéka”, habár talányosságban marad, hogy miféle „rejtőzködő fény” jóvoltából. A két entitás az önmegismerés és a nyomozás igyekezete. A kivégzés előtti hajnalon, mintha megmozdítaná Meursault képzeletét. Ekkor tárulkozik ki a „világ gyengéd közönyének”. „Most, hogy hasonlóan éreztem magamhoz, oly testvéreinek, megtudtam, hogy boldog voltam, és, hogy még most is az vagyok. És, hogy minden beteljesüljön, s kevésbé elhagyottnak érzem magam, még csak azt kellett kívánnom, hogy minél több nézőm legyen az ítélet végrehajtásakor, s hogy a gyűlölet ordításával fogadjanak, ha meglátnak.”

Nézzük, hatvan évvel később, az izménéi fenomént. Kétségtelenül elsatnyult benne az önmegismerés vágya is, a nyomozati igyekezet is. Akárha az ontológia, akárha a történelem felől indulunk, a belsőnek (lélek) és a külsőnek (világ) egyetlen kapcsolódási pontja van: a halálban való összetalálkozás egyenlősége.

A ma Izménéje, még ha próbálna is önmaga lenni, ebben az akadályozza mindenekelőtt, hogy nem tudja, ki is ő maga. Megkísérli még, hogy bárkivel perben álljon? Ha mégis, akkor ugyan kivel? mivel? A halál előtti egyenlőség esélyében kétségtelenül találkozhat a hatvan év előtti és a mai *közöny*. Ott játszódhat újra mindaz, ami viselőjével történhetett, mindaz, ami másokkal történhetett és ráterhelődött. Ez a tér a hajszálvékony, immár láthatatlan sáv.

Mi teheti még ezt a teret láthatóvá?

A leírhatósága – elbeszélhetősége. Mondjuk, egy regényben.

Idéztem már – máshol – George Steiner szavait a mélyben szunnyadó titokról, amely megóvhatja a lelket a fölbomlástól. Minden bizonnyal létezett ilyen titok Meursault számára is. A végső hajnalon küldött magáról alig megfejthető jeleket.

Izménének számára ma ez a titok a fel nem ismerés mélyén, a szörnyű feledés cinkosságában szunnyad. Nem villan fel az önismeret, a nyomozati út esélye. Ilyen léte történelmi szituáltsága és ontológiai ténye. Mindkettőt együtt és temetetlenül fogadja sírjába ezredfordulós kultúránk.

Némely hagyomány szerint Izméné a Théba ellen folytatódó harcokban ölték meg. Egy másik változat szerint fivére, Eteoklész fia bosszút esküdött apja haláláért, és ennek lett egyik áldozata ő is. Említés történik egy Izméné nevű folyami nimfáról, és a neki szentelt szertartásokról. Kirkegaard elfogadhatatlannak tartja, hogy Szophoklésznel egyedül Izméné marad életben. Azzal, hogy életben marad és visszagondol a Laiosz dinasztia sorsára, egyedül Iannisz Ritszosz próbálkozott 1972-ben. Nála Izméné taszító alaknak látja Antigonét. Körülbelül ezzel egyidőben született egy értelmezés (Gerald F. Else), amely szerint Izméné azért tűnik el a Szophoklész-dráma második részében, mert ő az egyetlen épelméjű szereplő.

Gondolunk újra a háttérre. Mikor Szophoklész eljut a Kolonosz-drámához, már túl vagyunk a 420-as évek kavargásán, a Nikiász-féle békén, a háború újakezdésén, Mélosz kegyetlen elpusztításán, a balvégzetű szicíliai expedíción, a 411. évi államcsínyen. Rögtönözzük tovább Iszméné útját. Apja-testvére, anyja, fivérei, nővére, nagybátyja, unokatestvérei (köztük szerelme) halottak. Homály, hamisságok, árulások, vádaskodások, tagadások, elégtétel-adások, elégtétel-hiányok, hiábavalóságok, rettegés, sírgyalázás kíséri.

Guglielmo Ferrero írta Európa első világháború utáni helyzetéről, hogy az egész nyugati civilizációt fenyegető dilemmáról, az eluralkodó bizonytalanság következményeiről fogalmat nyerhetünk a negyedik század történelméből. Ő a Római Birodalom széteséséről beszélt az időszámítás *utáni* időkben. Ezredfordulós helyzetünkben az európai ember lelki helyzetét fenyegető dilemmáról, az eluralkodó identitásválság okairól és következményeiről, fogalmat nyerhetünk az időszámítás *előtti* görög történelem negyedik századának emberi helyzeteiből.

Iszménének a maga pelopszi-múltjában az első világháborúig is nehezen tud visszailleszteni. Különböző hírnökök egymással ellentétben álló információira kénytelen hagyatkozni. Hogyan is keveredtek bele elődei a harcokba? Ki volt a vétkes? Ki az áldozat? Mi szülte a fásultságot? Milyen szerepe volt Trianonban a győztesek gögös uralomvágyának, a vesztesek értetlenségeinek, a megelőző hatalmasoknak abban, hogy a tizenkilencedik században még többségben lévő nemzetiségekkel nem tudtak egyezsége jutni? Miképpen történt, hogy az új Hadúr azt sem értette meg: az európai nagyhatalmak békediktátumának majdani enyhítésére nincs más út, csak a nyugati orientáció. Ha nem, akkor: a háború. Ami rengeteg áldozat árán csakis elveszíthető. Kinek a parancsára pusztult el százezer ember a Don-kanyarban? Kinek a vétké fél millió magyar halála a Holocaustban? Mi történt a következő fél évszázadban?

A történelemmel farkasszemet nézni? Iszménének számára ez érthetetlen. Üres szembödrökkel nem lehet szembenézni semmivel. Minden *másképpen* történik.

Él tovább. Megöregszik. Nem idézi fel Laiosz házában történetét. Nem ismeri fel önmaga amnéziáját, így akár szabadnak is érezheti magát.

Kérdés: hová helyezzük identitás-traumájának eredetét? A múlthoz való *üres* viszonyába, vagy ő magába, mint a hosszú hamis múlt termékébe?

Erre csak az útja villanthat rá, amelyen az esőfüggönyben elindul, hogy beleveessen az elbeszélhetőségbe. Követem.

Király László

Kikezdések

Hajnali négy s egy egész furcsa forma.
S nincs kétségem: egészen ellenem.
Acélpántos gyűlöletbe forva.
Míg gyönyörű késemet fenem.

Kész volnánk már valami nagy torra.
Be kell fejeznem. Vagy elkezdenem.
Mintha fény, vagy fekete vér csorogna.
Élesedj, szerelmes fegyverem!

De csak figyel. És nem mende-monda.
Itt nyugalom s álom nem terem.
Irgalmatlan mondja, mondja, mondja.

Mintha nem lehetne... Mindig csak velem.

2002. szeptember 16.

S a hajnali vers, mint egy villamos.
A múlt századból, amelyben születtem.

Domáldi alkony

Bolyai János emléke

Mikor az atya-fiú álom szentsége sötétül,
az apák karosszéke telve haraggal.
Az agy lüktet, de a gondolat hűvösödik végül.
Tűzcsóvás szavak alatt lángot vet az asztal.

Az eszmélés mint félvak kardsuhintás
szajha geometriák hűvös vívótermeiben.
Emléket hasogató hegedűvisongás.
Végül a semmiből teremtett új világ ilyen.

Mennyit kell vándorolni egy igazi mondatért?!
Csapdák, vetett török közt húnyt szemmel haladok.
Éjféli gondolattól nem véd szerelem, se vért.
S a hajnali örült félhomályban fürdőző bivalyok.

Mint fenyegető hatalmak, figyelő cselszövény,
még most is a ködbe hanyatló Domáldon.
Ifjú vad zsenire emlékezik a vén,
ki nem is az még, de sejti: kettőre nem jön három.

Ifjúságot nem lehet fokozni, csak vénséget.
Rázzátok föl a párnákat, érkezem.
Befejezetlenség pokol-tüze éget.
Szarvas-patás kémeim serege velem.

Nem leszel ifjabb, mégifjabb. Csak vénebb.
S csupán az írás világít az élet lángjaival.
Semmiből egy új világ! – Atyám – ennyi a lélek.
S viaskodik a test, míg a gondolat kihál.

Itt van az ősz,

kimossuk nyári dolgainkat.

Szekrénybe, fiókba rejtjük őket.
Kimossuk izzadt ingeinket.
A nadrágot, mely őrzi az út porát.
Anyánk udvarán a táncoló kutyát.
A forró fényt, csábító kék eget.
Évit, ahogy távozó kocsiból integet.
Eladott erdőt, tocsogó réteket.
Kimossuk, amit lehet s nem lehet.
A barátokat és a lányokat.
Ami ajándék és ami áldozat.
A zúgó diófát is kimosom talán.
Orbán Jánost, ki félmeztelen táncol
a zetelaki írotábor asztalán.
Kimosom a kusza álmokat.
A látogatót, aki látogat.
A temetői ősi sírkövet.
Dúlt emlékből élő ősokeket.
A nagyapát is és az unokát.
Ahogy a dombon lovagolnak át.
Kimosom a jövőm, a múltam.
Amit nem tudok s amit megtanultam.
Az írógépet, mely csupa rejtelem.
Aki jöhet s ki nem jöhet velem.
A félig írt regényt és a verseket.
Kimosom őket, mert tudom, hogy lehet.
Végül dolgom végeztem állok.
S boldogan: tavasszal mindre rátalálok!
Megjött az ősz – a szélnek foga van.
Bort iszom és kimosom magam.

2002. szeptember 16.

Tandori Dezső

„Megtaláltuk. Nincs”

Jelentés: címe kidolgozva Fodor Ákos úrral

1.

Antonin Artaud, akiről megint csak igen keveset van szó mifelénk – mifelénk, értsd: ahol „még mindig” ilyeneken folyik a tudósi lovaglás, hogy egyrészt a nyelv, másfelől, fiacskám, Mester stb., azt nem mondjuk, hogy „igen keveset van szó” –, holott szórakoztató is lenne szegényünk, de nagyon, Artaud azt mondja, veszélyes a fekvő testhelyzet, mert a vágyak, a fölös vágyak fölébresztője, és ilyesmi. Ülve is halt meg. Valamint lehetett nála ilyen térbillenmény (így!), mert egyszer leírta (Salinger: „minimum egyszer”), hogy a neves Mihály körúton jövet észlelte, lejt az (nem mint mellékutca Radnótinknál), lejt, mert mindenki vele szemközt árad. Mármost a tárgyra. itt

a kritikairás nehézségeiről

lenne szó, kiemelni ezt, kérem, ami viszont, ha tisztességgel végeznénk (következésképp inkább elhagynánk) kritikusi munkánkat (a reménytelenbe, lásd vágyak), az írás nehézségét jelenti. S nem okvetlenül az elbeszélését! (Mint Ottlik állítaná.) Az elbeszélés nem azonos az írással, és még a legjobban elbeszélte dolgokban is marad valami kikezhető (már ha valaki nem rögtön eleve utálja az elbeszélést, mint kerekdedséget, téralakzatát a szellemnek), főként az elbeszéléssé nem kerekdedesített, téralakzatosított dolgokban így, amilyen például a *Buda*. A műveknek sosincs baja, a művekkel nekünk van csak bajunk, s a *Buda* is (hagyom mindjárt) ilyen ügy. Ottlik alól kiszaladt az a közmegegyezéses sík (el körülé a tér etc.), mely a kényszerelfogadandót nem akarta elfogadni, azt tudniillik, hogy a világ „olyan lenne”, mint akkor, mint a húszas-harmincas évek tisztképzőjében, a valódi dolgokból kiszakított étellel, a háborúval, utána a...és utána a...meg még utánább ez volt. Manapság Ottliknak „az” a tábora azért nincsen, mert ez a közmegegyezés sincsen, s erre mindjárt mondom valami személyeset. Megjegyzem: nem-személyeset mondani olyan, hogy csak találgatsz. Ha személyeset mondasz, holtbizonyos, hogy te tudod jól (mármint hogy veled az van), de „mások” a legjobb esetben is csak találgatják.

Íme. A kritikairás nehézségeit az írás okozza, az írásos mű maga. Ottlik úgy volt „Ottlik”, hogy a legjava elemét, azt, hogy az élet kis szervezései, egy kockás fűzet, egy éji karbidlámpa fénye a nagyvárosi téren, az uborkaszag a Vámháznál az uszályokról stb., ezek, igen, többet jelentenek, lényegibbek, mint a felszín legfőljebb másodlagosságokkal (ő még Churchillt is ilyennek értékelte, na akkor ma viszonyítsunk!) teleágált összefüggésrendszere; jó, ez utóbbiban kell elletezniünk valahogy. (Lásd: lejtő körút, ülvehalás. Mifelénki vicc lenne: „Ülök-halok érte.” Karinthy Frigyes is avul, vigyázat! Sebesen.)

Mármost, hogy ezt zárjuk. Ha az ellenállás-eszköze-ottlikság nem aktuális, mert ma közmegegyezésünk a (persze másféle) kényszerelfogadandó, például hogy „egy” lett a világ, ez nyilvánvaló felszabadulást, ám újabb berabulást (is) jelent, na, még így a jobb, ha valami hozadékkal és nem túl hosszú életvárhatósággal integrálódik, főként ha az élet itt kezdődik – itt óriási vita lesz: akik az 1989-es, nekem 1988-as, mondjuk a poszt-andropovi fordulatot tizenévesen érték meg, netán eszük teljében kapcsoltak túrázásra, még épp elmegy az a változat, hogy vénebb kecske korokra több sóhoz, sok sóhoz, netán egyáltalán sóhoz jutottak etc., ám ezt csak mifelénki szórakoztatásul mondtam, ha tehát Ottlik, Mándy, a magyar műfordítás pontossága, a „nyugati” irodalom ismerete, s így tovább, nem becsület-műfaj, ellenállás, akkor önhelyére kerül.

A kritika nehézségének nehézkedő tárgya lesz.

Még a személyeset, ide. Igazán semmit se mondhatok. (Címünk szerint itt.) De azért mondom. Cage mondta, vagy reá parafrazálták: „Nincs mit mondanom, és ezt mondom, és ez a költészet.” Lehet karinthyzni, nyilván megtették: poetry helyett pottery etc. Mármost Wittgenstein meg azt, hogy amiről nem lehet beszélni...és ezt is politikai diadala (a pénz osztásán, vagy épp a függetlenedő – hm –, nagyra törő kis civil anyagi önerejének alakulásán túl, jaj, belebonyolódtunk) épp az, hogy mindent magára vonatkoztatna. Ha ez önjellegírás lenne itt, ergo, ha magamat akarnám ismertetni, szépen korszakolhatnám, mikor törődtem, mikor nem, mikor és miért, pfuj-lázasan, törődöm a politikával (F.Á. úr, talán: „Ami nagy hiba!”) (megint egy kis mifelénk-multság), de másról van szó.

Arról, hogy nem tartható fenn „Ottlik és Tsai” azon kiváltság, hogy kiment volna mifelénkileg legfontosabbnak tartott elemük alól a történelmi talaj. (Phuhh.) Magam (ld. politika) teljesen magánykoszton éltem, kilendülésekkel, tehetetlenséggrétegződések talajmozgásaival, na jó. Ám korszakocska-változás lenne, ha így feltolnám, mikor „szerepelné” kezdtem. Csak a nyomtatásos szereplést tartom írói szereplésnek! Hát bármi „átkozott legyen is”, kiléptem színpadra, majomságba, ahogy nevezem, és ezt hagyjuk. Ment, ahogy ment. Sokak őriznek belőle valami emléket. Mit-hogy-mire. Aztán? Hirtelen kiment alólam öntalajom. E dolog talaja.

Felültem a matracon, nekidőltem a falnak.

Manapság, ha fekszem, ha anyagcserém etc. csak egyetlen működést engedne (nem agyamét), agyammal és kapcsolt részeivel ezt gondolom (ez „evidens” nekem): semmit! Megtaláltam, nincs! Ne utazz, ne csinálj ma semmit, idd meg kávéd, dolgozz, ne akarj, ne vágyjál, ne tervezz, ne beszélj, le lázadozz. Satöbbi. A dolgozz ennyi: ne igyál, ne az ablakon bámulj ki, fogadd el, a kapun alig bírsz kilépni már, nem vonz semmi irány, semmi ilyen cél. Ez a fekvő testhelyzet. Aztán az első kávé, az első – hírek! jaj, ha tenisz is, ha foci is (brr, „foci”, e szó) – tévé, és elindul a verkli. Aztán, 64 leszek, meg fogsz (meg fogok!) halni. Fekve, ülve, vonat alatt véletlenül? Valahogy. Hatalmas különbség van 27 éves kritikussom s köztem!

De mit akartam mondani: pontosan ezt: kiment a színpadi fellépedés alól a talajom. Holott nem változott a világ (drasztikusan; épp csak drasztikus fokozatossággal), nem csalódtam az így (fellépedésekkel) elért eredményekben. Gyakorlatilag semmit így nem értem el. S egy plasztikus példát, legbefejezésül ezekre! Íme.

Most sehol sem lépek fel. Nem írok alá könyvünnepen, nem találkozzatom, holott (hiba!) beszélgetni vágyom, így-úgy, erről-arról, ám itt a személykülönbségek (különbségeink) miatt a kritikairás nehézségeihez érkezünk. Bizom benne, ez úgynevezett erkölcsi alap. Ha sehol nem, hát Czuczomfalván, Krádesz Juli kiállításán, Burkó Alajos könyvmegnyitóján sem. Jön erre azonban a bomba. A hírek (hála az égnek? is), mint a Pitcairn-szigetekre egykor, internet-kor előtt a hajó, féléves, egyéves késésekkel érkezett a postát. Gondoljunk

meg itt egy olyan baromságot, Salinger tudna jelzőt rá, melyet, mint Diana halála, vagyis ami utána jött. Ez az ismerősöm, régi művészcimbora, próbált volna – tapintattal! – rábeszélni, lépjek fel így-úgy náluk is, minden... mondja: hallja ám ő...Hogy. És elmondja, ilyen fellépésemről hallott, hogy húha, és disznófül vagyok, amiért náluk nem...és így tovább. Mondom, az öt-hat éve volt. Mi az, öt-hat év, így ő.

Hú, nekem nagyon sok. S ezzel nem mondom: „gyorsan változom, kisapám” – mert ez nem a kisapám miatt lenne izetlen. Hanem mi az, hogy „én”, „változni” etc., és ki kíváncsi rá. Sajnos a legfontosabbnak hihető dolgainkkal vagyunk máris átlagolva, bedarálva. (Lásd Ottlik, a fontosság lényegtelenége, mit tudom én.) És aztán jött még, mesélem neki, amikor Londonban, na ja, „filmeztünk”, mégis filmeztünk, és már végképp nem akartam volna kimenni. Az új madaram miatt. Akire, mint új-lényeges-madár, 11 hónapot vártam. Akiért azóta is...És így tovább. Érzem, belesüppedek az érdektelenségbe. Csak hát, akkor hol kezdődnek az „ilyenek”? A világ szerkezetével? Ahogy még Mándyék stb. korában, a szám szerint fel nem pörgött lehetőségek idején tudni lehetett áltálján, mi van, mi a fontos, ki mit mondott. Az se volt egészséges. Most nem mondom (ennek a régi művészcimbora): akkor én, a „londoni filmezőskor”, egyrészt három napig nem ittam, mégis összetört voltam, de mégis fordítottam magyar népmeséket németre, négy nagyszótár cipelésével járt ez, írógépével. S micsoda nyomortanya szobában. És olyan lírodázást csináltam, miután a filmezés befejeződött, fogadósdit, hogy az tényleg létfogadás volt, London és a népmesék mellett az életem szerv része, minden. S még közel másfél évig jártam ki. (Jobb szándékom ellenére.) Azóta viszont: utazás – semmi. Itt miben mi a nehézség? Az elmondás reménytelen, a megértés lehetősége?

S ez az én kedves cimborám mondja, megint a kritikairás nehézségeiről van szó: Szép Ernő. Hogy én azt mondom, Szép Ernőért se tudtam fikarcnyit se tenni. Csak te, mondja ő, csak te! Mit csak én? Hogy hát csak én tettem volna bármit is az Ernő úrért, az én szavaim alapján „érezzük”, mondja cimborám, annak a Szép Ernőt, ami, aki. Rémes! Akkor semmi se éreztek, mondanám, de nem mondom.

Visszont mit akartam volna? Ha például Szép Ernőt mindenki (ki és mi az a „mindenki”? olyan nincs) érti, érzi, akkor nem kellek én a köz porondján. Élvezhetem Szépet én is magamban. Ám ha ilyen hatásom volt? Mit „evidenciázok” akkor? Hát kétségtelen, évtizedeken át hittem, hogy „Mert Enyém Az Evidencia”. A magam számára és a magamé. Itt már az együttélések nehézségei jönnek viszont. Pluralitás van. Ami nem egyenlő „mindenki”-kel. Phuhh.

Tehát, hogy aztán majd legközelebb folytassam, ide írom még ezt, keretben; ezt, amihez hozzá kell fűznöm, hogy...

De épp ez volt a gond, mit kell hozzáfűznöm? Mikor remetei telefonbarátomnak és költőtársamnak, Fodor Ákosnak beszámolhattam a dolgokról, bizony, ketten sem voltunk elég okosak. (Ami egyrészt nem jelent semmit, másrészt jelent már valamit.) Hogy ide kell-e írnom, berágva: „Mert ahogy Wittgenstein mondta, amiről nem lehet...arról...” – így mondom én: „Semmi sincs úgy, ahogy neve szerint van...” (A kritikairás fő és visszaható nehézsége! Mert teljesen bizonytalan rendszerbe kerülsz a kritikád révén, jobb akkor, ha téged kritizálnak, vigyorogva mosod kezeidet csak, sőt, talán lábat és ülepet is mosol. De hogy te lkszról miért igen, lpszilonról miért nem...s hogy ha te továbbra is irkálisz ilyeneket, sosem várhatod, hogy „kietikásodszt” – jó, ezt amúgy sem várhatom, lásd cimborámat, aki azt hisz, én oly léha, picit hazudozó, szeszély alapon nem megyek hozzájuk „előadni”, hiszen öt-hat éve...Ah, nekem egy világ telt-múlt el, mint mondják azt, azóta.) Nincs semmi úgy. Azaz, ha valami nincs úgy, akkor nem az van, hogy arról hallgatni kell, hanem – „esküszöm”, nem az ittre-és-mostra célok, nem is célok – bármit lehet mondani róla, s akkor a legegyszerűbb, ha azt mondjuk, ami nincs úgy. Ezzel meg is magyaráztam, a borzongás eleméből – már ha műalkotás ilyet kivált, s nem elfogultságok talaján csak; no lám, ezért sem akarok kritikát írni! –, úgy hiszem, levettem, lássuk:

– „Szeretlek!” –,
mert senkit sem szeretek.

De már megkritizálom magam a gondolatjel és az idézőjel túl-értelmezősdijén, szóval, ahelyzetreménytelenésnemisklrmnykdn.
(Hogy stílszerbűbben, így fejezzem ki magam.)

Íródott: Balkan Gerl (kis helység, sőt, helység!), 2002. május 9., Ottlik Géza 90. születésnapján (Budán)

PS S majd „Buda” újra vállalható lesz. (Vagy sem.)

Tehát „folyt.” máris köv. Folyton köv.!

Íme, tehát: a kritikairás anti-hérekleitosiság.

*

A tény a leg. S ez a tényleg.

De az egyál-? Csak talán?

(Alcím Fodor Ákosnak)

„Legteljesebb világosságok

fényeskednek fel. És homály:

nincs. És fényükre sincs tovább ok

így. Tűnnek is. Kör a muszáj.”

(Majdnem Weöres)

Nem vagyok megelégedve. A fentebbiekkel. A fűvön át oly evidensen, ténylegesen, egyáltalánosan lépkedtem. Kerülgetve is, nem is a pipitéreket. Tudtam, el fogok tűnni innen. Most: alkalmilag. Hamar: végleg. Semmi nem emlékezteti a fűvet, hogy itt jártam. Nem igazak

– sem a trükkfilmek, fantáziás tudóskodások, hogy „képes alak” rajzolata jár,

– sem a költészeti figuráció, hogy a mindig leszáradó, s újra növvő „fű” netán minket is visszahoz.

Csak az van, ami a pillanatban van. És a különbség? Ember és ember közt? Ismét megfoghatatlan. Kinek tágasabb ez a pillanat, több fér belé neki, kinek szűkebb, kevesebb. Ez sem igaz. Kinek e tűnődések férnek bele, ki bicepszét feszíti meg, szép karcsúságát húzza ki. Tudósi karrierjére, az Európai Unióra gondol. Várható nagy fizetésére. Kétségbeejtő helyzetére. Ravaszkodásának lehetőségeire. Hogy hazaér, mert mindjárt bepisál. Ki mire.

2.

Lábon vett filozófia.

Ily („ely”) című könyvön „dolgozom”. Na ja.

„Lábon vett filozófia?

Lábon filozófiát – vehetsz.

Lábat soha.”

A költészet relativitása: hozzáírható volna ehhez: „Ez – ez.” Vagy: „Ennyi ez”. De nem írom.

Ez mind, e környület, „a cikk” – bele kéne, hogy kerüljön a majdani „Lábon vett filozófia” c. könyvbe. Na ja. Miért? Terjedelmét megszámtam (magamnak). Miért nem töltöm ki egyébbel? Hiszen ráérek írni. Hiszen jön. Hiszen sosem a végső gyémánt bányászódik. (Ritkán, na.) Akkor?

Még csak az sincs, hogy ennek, amit itt írok, másképp nem volna hitelessége-tere. Tehát? „Ez a poetry??”

Tételek: majd kimegyek előkotorni, ma reggeli járásom során mit jegyeztem fel. Amit nem, azt elfelejtettem. Ez – ez.

Madaram örül, hogy nem olvasok újságot. Nem telefonálok. Ül itt a veréb, néz, dumál. Az írógéppel megvan jól. Tehát nem megyek ki. Ha karom mellett ő a fotelkarfán, én vagyok a nyugtalanabb. Én mozdulok előbb. De miért? Annyi minden van, ami már – nekem: nem. Akkor még mennyi minden van, ami nekem „igen”? Vagy mégsem a „nem” a nem-moccanás kontinentális talapzata, záloga, alapja, eleme, veleje, lényege? (Phuhh.) Az „igen”, a jaj-jaj-mégis a mocorgás elindítója, kezdeménye? A tökéletlen állapot? Tökéletlen-állagunkon semmilyen mérvű, arányú „tökéletesedtség” sem javít?

Elemünk a stílus marad? (Ne!!!) Hogy a „tök-” mellé ne írjam le még a „segít”, a „seg-” hangalakját? Hát egy szar akkor az egész, leirom.

S az idő! Mindenki tartozik, kevés kivétellel. (Ők miért tudnak, bírnak kivételek lenni?) Tehát várhatnám a postást. A Várhatnám Postás.) De nem várom igazán. Mert helyette az lett tegnap, hogy

– felhívogattam, akik tartoznak, s jókat nevetgélünk, „majd, küldik majd”, jaj istenem, ilyesmi, a telefon mindkét végén, két bölcs fél, ők és én,

– az volt, hogy valami még sokkal fontosabb, könyv levonata, jön. Nem jött. Belátó vagyok, nem lettek kész, mit telefonáljanak. Két várás kioltotta, lebékítette egymást.

Marad, ez amolyan klasszikus-esszéírók (Mészöly M., Camus etc.) szellemében íródik, marad a magam nyugtalansága, tárgya-sincs, az, ami verébkémtől elmocorgít. Hát ehhez mit lehet szólni?

Folytatódik a kétségbeesett mellébeszélés, mondaná Beckett Krappje, az, aki örökké összedumálta a születésnapján, miért nulla az élete, az élet. Hogy végül belássa, ez hiba volt (ekkor teljességgel: hiba). (*Mely nyavalyás dolgokon nyavalygunk.*)

Hogyan lássam be most, amit később láthatok csak be?

Hogyan ne lássam ezt? (*Vagy akkor vagyunk épp harmóniában?*)

De ha ezt belátom, a legtöbbet láttam be e földön!

Akkor mégse látom be? Ezek csak szellemünk lehetőségei, ők elevenülnek? Milyen igaz lehet, hogy Dánia... Nem börtön, csak szűk a szellemének, uram, mondja Hamletnek G. vagy R. úr. Most egy telefon ugrott be. Ama témában, ami „művészcimborám”. El kellett – de jó helyre ment! – mondanom, miért nem, mi az, ami másoknak oly mellékesen megtehető dolog, nekem már „Bécs” példáján sem megy. Sem Megy.

Mondom, csak mondom, mondom a telefonokba, mi s miért nem (megy).

Meg fog maradni kimondhatatlannak, ami kimondhatatlan.

Lásd Nemes Nagy Ágnes: ne mondjuk neki a mondhatatlant, a nehezen mondhatót mondjuk (*Délután csak leszaladok valamiért –*)

Hát a kettő közt: a Nagyon Nehezen, a Nagyon-De-Nagyon-Nehezen Mondható? (*–s egy kis raj engem kereső emberbe botlom.*

Kafkai!)

Reménytelenségünk ezzel kapcsolatos. És/mert ezzel kapcsolatban van/van ezzel kapcsolatban még...reményünk. (*Drágáim! Kihalok utána.*)

Álmodtam. Még négy könyvet akarok. Kettők megvan, sorsuk bizonytalan. És még sok zagyvaságot álmodtam az éjjel. Alacsony honoráriumokat szmolgattam egy furcsa irodalmi intézményben, meghittén.

3.

– – – Bekövetkezett az az állapot, az a furcsa állapot, hogy teljesen mindegy. (De hát „tényleg”? Nem a „-leg” állapota ez csak?)

Nem, hogy madaram él-e. Lakásom ép-e. Nincs polgárháború.

Nem, hogy hirtelen kiderül-e, például rákom van.. Nem.

De különben minden teljesen mindegy. (*És ez tény?*)

Ezért ezt is abba kell hagynom. (*Ez már nevetséges.*)

„Angyalom, jó, de:

én sem vagyok kivétel.”

(Minden angyal iszonyú, Rilke)

Vannak ezek az állapotaink. Állapotaink egymást követik.

4.

Micsoda nap volt! Kihaltam még közben. Hát erről beszélék. Csak életem konkrét szereplőit ki kell bírom. (*A túlsó parttal mindig:*) Csak nem kell tőlük semmit akarnom s remélnem. (*Szemközt van az innenső.*) Amíg (meg)élek. (Ah. Aaah.)

(*Ide laposodgatunk.*)

Bár ez szomorú. (*Beh. Beeeh.*)

5.

De hát „én vagyok szomorú” inkább, nem inkább én vagyok a szomorú. Hogy nem tudok beülni egy nyomorult vonatba, hogy nem vagyok képes elmentni felolvasni többé, hogy állandóan mentetőzőm...másképp állandóan meg vagyok várakoztatva. Jó, *állandóan?* Vagy csak ezzel az írással fáradtam el, aztán handabandázom? Állj.

Holott ahogy a füvek közt...

...jöttem oly jó volt.

Nem mondtam jókat.

Nem kellett semmit.
na, ugye, fiacskám...
...ha az ember a füvek közt jön.
Hát nem? Na? Akkor?
Járjon az emberek közt, fiacskám.
Hát igen, megértem, aranyosak voltak mégis.
(Aki várta rám nagy, kafe csoportban.)
Úgy jöttem be a kapun, mint akit műtét után tolnak vissza.
Mosolyogtak mind.
Tényleg kedvesek voltak.
Ha itthon vagyok, a levonatot várom.
Felcsengetnek. E kis csapat, aranyosak, felcsengetnek.
Szeretnek engem, meg móka nekik ez.
Jogosan.
Közben nekem reggel óta a kényszerlemondós telefonjaim.
Közben nem jön a levonat.
Jó volt lemenni.
A füvek közt olyan lett, mint a lelki műtőben. (Baromság.)
Érzéketlenül jöttem haza, jó értelemben úgy. Hazaértem.
De nem. Kis csapat várt.
Semmi baj. Ahogy visszaemlékezem, már ma, érzéketlen voltam. Rezzentlen. Átment rajtam az egész. Átestem rajta.
További napomon is. Pedig csak két óra múlt még.
Jó, hogy hoztam bort. Nem volt semmi jelentősége. Lassan telt a délután. Mint Meursault-nak Oránban. De erről már másutt írtam.
Most pár napja tényleg úgy élek, mint Camus emez alakja... S mi lesz? Mi lehet.

6.

Mi van?? Délutánra, másnapra lelottyadtam?
S: mifelénkien ez akkor itt (I. + II.) egy jó írásra egy kesze-kusza írás? A második a tényleges létezés, az első csak a leg-lét, már ami írás lesz abból? Vagy lehetett volna a II.-ből is jót csinálni? Jól indult, elvesztettem hozzá a türelmem?
Muszáj így türeflektálni ezt?
Ezzel is mit akarok egyáltalán?
Itt visszaérkeztünk. De – ó...!
Kör a *muszáj*. A felfényeskedő világosság kihunyt, a hullámborbe lement, ennyi történt. Persze, rejtély az is, az apró, de nagy rejtélyek egyike: miért gépelek ilyet, hullámborbe, a hullámgörbe helyett. Sem azért nem, mert „bor be!”, Karinthy, le akarok nenni két decire. Sem azért nem egyszerűen csak, mert a g alatt a b, az ö alatt az o. Miért ütünk a helyett oly gyakran e-t. Miért vagyok minden reggel továbbra is álmos? Öregem miért aludnék sokkal többet, nyolc órát, vagy tovább?
Lehet, de ezt már mondtam. A kevés kávéval vásárolom meg a jó alvásomat. Sok borra lehetőleg semmi nyugtatót este. Előnyösebb. Alvás közben is összekeveredik hatásuk. Felébredés jön éj derekán. Két óra tájt. S ha négy órakor kell fölkelned, már minden negyedóra reménytelenné (visszaérkeztünk?) teszi a további alvásígéretedet.
Hát az életed? Kosztolányi „reszketett”, hogy csak negyven, ötven, hatvan év. S mennyit élt? És a végén hogyan? Kések közt, szétszabdalt fejjel. Szerencse: az időmennyiségek utólag és előre is érzékelhetetlenek. 64 vagyok, ez 80-ra olyasmi, mintha 8-kor fekszem, 6-kor kelhetek, de fölébredek 4-kor, és...Mint „micsodára” gondolok a még várható 2 órányi alvásra? Nem rettentő-e minden negyedóra, mondom, és *egyáltalán*: hogyan alszik el az ember? Ez az engem leginkább nyugtalanító kérdés. Ebbe a ténybe nem békülök bele.
Hogy erről sosincs fogalmam.
Tehát még mindig, még most is mindenről „fogalmat” akarok? Még most is mindent beosztanék?

7.

Még most is fogalmakat akarok.
Vagy hogy egymindegy legyen. Ez tehát ellenjáték.
Még most is mindent beosztanék.
Igen, ennek nincs ellenjátéka bennem.
Ennek az egynek nincs.
Mi lesz, ha...mi lesz, ha...mi lesz ha...
Talán az elalvás öntudatlanságát is – titkon? – irigylem magamtól? Nem, nem.
Sem filozófia, sem lélektan nem tudott hitelessé válni számomra soha. Nem érdekelt. Ahogyan a történelem sem (visszamenőleg).
A jelen, az igen.
...Lábon vett...
Eddig jut tudatunk. A „lábon vett”-ig. A filozófia már csak: mint az elalvás.
Már amelyik.

Veress Miklós

Utójelek

„Nem ismeri. Egy kattanás. Jön az autóbusz.
Eldobja a csiklet. Felszáll. Nincsen...” !k
(Markó Béla javítása 1984-ben, Szófiában a Hiányzó jelek című versben)

bélának hívták a nagyapját
járt amerikában is
vasöntő volt –
    bartók tanár úr
gyűjthetett volna tőle
egy vadnyugati nótát
ott hol a térképolvasással
nincsenek titokzatos Bermuda
háromszögek csak régesrég megismételhetetlen
utazások mikor is a macedonok hovatarozása
végett agyon akarna verni a bolgár
kágébé Szófiában a Béketalálkozón
(mirzamirata ratatata)
hol markóbéla ki már rég nem
ama lepkecsontváz
javítja könyve utolsó oldalán
a szokásos sajtóhibát:
hiszen a múlt időt két ká-val írjuk
ha eldobja a staubot
a csörgősipkás bohóc
hogy hátat fordítana nekünk
s bukfencezik a piros-gyümölcsnyi
mozdonyon
amelyben
formátlan magként
a megrémült vezér –
történelmi vezércsel volt Béla
olyasmi
mint a második javítás húsz éve
a repülőgép utasairól
akik fehér virággal köszöntik egymást
minden ünnepeken
de csak Egy az Ünnepe
(mint az unitárius Isten)
mikoron üres kezdeddel integetve
vámál
Az örök halasztás utókorrektúrája
szerint:
    „Nincs kit becsapni”

Angyali vágta

„Nem tudhatom, jobb kort vagy pusztulást
hoz majd jövőd: én még élek, te élsz még.” [nem]
(Tóth Bálint javítása Nyiss kaput angyal könyvében a Fiamhoz
költeményen 1988 májusában)

Két István, Kornél, Anna meg a Bálint
a Nimródban. Hallgat a hatodik.
Lovakat rajzol étlapra és bölint,
mint hogyha hetediknek valakit

még odavárna, botja asztalon
ugyanúgy készen ütésre vagy útra.
Ingatja a fejét: a kocsmát is únja:
kinn zsarnok világ – belül sok bolond.

S kiment, érte mintha Amaz beszélne.
Nézett utána hökkent öt barát;
két Pista, Komél, Bálint meg az Anna;

borszagú füstben furcsa skiccet láttak:
Hadak Útján Szent László, aki vágta,
s veri bottal a Nagy Kanca farát.

Himnuszködben

...ebben
a józan helybenzákfutós korban !ban
(Nagy Gáspár utójavítása a Ködhimnuszon a
Halántékdobban, 78. 08. 08-án)

Jóisten: már negyedszázad,

hogy újra megnyílt a világtemető –
tudhatod:
fegyverletétel
október 6 –
Kormos István halott,
mint Latinovits
előbb egy évvel,
négy hónap még
s Nagy Lászlót sirathatod:
a versek halántékon lőtt áldozatok!
Pokolba is barátom,
te baltavári dudás:
mért nem tetszett a helybenzákfutás,
jobb lett volna
a hely-ban,
ha rosszul értik javításod?
Istenem: huszonöt éve
futnak a zsákok,
és gyűlik a por
a szentmiklósi
hőmérőtokban

Őszi rohamok

Ősz-nyirkú fulladásos álmok
évada:
kúszni az alagútban
míg jön a köhögőroham
s belereszketnek a hörgők ágbogai
mint kinn a vedlett fák
a szeptember végi szélbe –
aztán csak pasziánszok
és konyakok vegyest hajnalig
mikorra az ágyba kúszhatom vissza –
mennyi elpazarolt idő
kártyára köhögésre piára – de
hol a nagy művek: drámák regények
satöbbi –
mintha Dali szétfolyt
órája ketyegne végítéletet:
egyre több az elpazarolt idő
ahogy fogy a maradék:
megtört
bűnös vagyok – életfogytigra
ítélt az Isten
A harmadolásról
csak később döntenek

*a halmazati büntetésül kijelölt
össznépi állnokok*

Kovács András Ferenc

Tyúklétra

Egy tyúklétrán
Fennhéjázón
Állott egy tyúk –
E tényállást
Tyúkper nélkül
Állíthatjuk.

Tyúklétrán a
Fennálló tyúk
Kotkodácsolt:
„Tyúkketrecünk
Tyúkülője
Rosszkor ácsolt!”

„Kijelentem
Itt főnnállván
A tyúklétrán:
Tyúkászokkal
Súlyosbodik
A tyúklét rám!”

„Tyúkeszemmel,
Tyúkszememmel
Új tényt látok:
Egy nagy, közös
Tyúkólba visz
Tyúklétrán fok!”

„Megismétlem,
Én, a tyúk, ki
Tyúklétrán áll:
Baromfik közt
Nincs jobb hely a
Tyúklétránál!”

„Tyúktetvekkel
Nehezedik
A tyúklét ránk –
Nekünk mégis
Fölfelé tart
A tyúklétránk!”

Tyúklétrán az
Éltojó tyúk
Föntről kárpált:
„Nem engedjük
Másnak át a
Pörkölt árpát!”

Össze-vissza
Kotkodácsolt,
Hadart a tyúk:
„Nem engedjük!
Nem tűrhetjük!
Nem tarthatjuk!”

A tyúklétra
Felső fokán
Állott a tyúk –
S meg is győzött
Sok baromfit,

Pállott nyakút,

*Hisz már annyi
Tojást hozott
E tyúk létre,
Hogy csak neki
Tojtig kijár
A tyúklétra!*

A körmendi Döbrentey

Hódolat Petőfi Sándornak

*Megdöbbentő borbíró volt Döbrentey –
Nagy bajszával ötven pintet hörpente ki!
Föl-fölhördült: „Haj, tillárom! A jussom,
Hogy jó magyar borban ázzon bajusszom!”*

*„Mert ha bajszot megpödör egy Döbrentey –
Jobb, ha rögtön egész Körmend örvend neki!
Ám ha bajszom búra kókadt vagy kajla –
Körmenden is számíthatnak nagy bajra!”*

*Megdöbbentő, rettentő volt Döbrentey...
Szőre-szája számtalan volt s több rendbeli!
Kajsza bajszot vitéz módra pödrente itt –
Körmend mégis elfeledte Döbrenteyt...*

Vörös István

Heidegger, a postahivatalnok IV. ének (visszatérés) A gúnyolódók

1

*Az igen kesztyűjében a lehet
vagy a talán keze. A léttel nincs
semmi, mindenki mást végez, mint
amit csinál. Isten a Mars
bolygón lakik az egyik jégsapkában.*

*A léttel nincs semmi. A lét egyedül
van. Amit az ember tervez, azt Isten
elvégzi. Isten épít magas házakat
és sekély pincéket, malteros vödörrel*

*rohangál egy friss börtönfal mellett.
Mustárgázt készít, ágyút önt.
Az igen szarvasbőr kesztyűje kiszakad*

*egy szögesdróton. Isten néz, de nem
látja, amit mindannyian látunk.*

Ott a nem lehet, és a soha.

2

*Isten néz, de látja, amit
nem lát. Ami nincs, látható.
Ami van, látszik. Ami nincs,
fekete. Ami van, színes.
Kiszáradt kesztyű leng a kerítésen.*

*A belsejéből csontok potyognak.
Isten odatartja a kezét.
A csontok kérges tenyerébe pottyannak.
Ezek a saját csontjaim, mondja.*

*Kezdetben van az újakezdés.
Ami megtörtént, jövőtehetetlenül
elmúlt. Martin, mint egy elemi*

*részecske, két úton megy ugyanoda.
Senki sem állhat az útjába. És a semmi?*

A semmi? Az az út.

3

*Ki vagy te tulajdonképpen? A postafelügyelő
öccse. De te nem vagyok. 20 évvel
vagyok fiatalabb nála. Lehet, hogy ő
te, lehet, hogy te is te vagy, de én
még sohasem vettem ezt észre magamon.*

*Én mutatom meg a munkádat. Lehet, hogy a bátyám
te, de inkább maga, sőt ön. Én talán még én
sem vagyok. És ő meg én nem vagyunk mi,*

ezt ő sem állítaná. – Te itt dolgozol? –

*A létezés szakmában dolgozom, és ne tegezz,
mert azzal megkérdőjelezed azt a kis darabot is
belőlem, ami még maradt. Az én nevem második*

*személy. A vezetőd leszek, ha kerülni próbálsz,
és kerülni foglak, ha vezetni akarsz.*

Segítelek, hogy másodszor is leélhess egy napot.

4

*Egymás nélküli önmagák.
Az önmagában benne lét,
mint szerkezet. Szétszedett
és rosszul összerakott óra,
ami jár, de pont visszafelé*

*telik körülötte az idő.
Előre és vissza. Az én
apálya és a te dagálya.
A mi szökőárja és az ő*

*örvénye. Az ő-be belesodródó
én. A negyedik személy.
Negyedik személy, kettős szám.*

*Másodszor leélni egy napot,
annyi, mint akárhányszor leélni.*

Az akárhány kettő. A végtelen három.

5

*Világháború, melyben úgy ritkul
a világ, ahogy fölfelé haladva a levegő.
Csakhogy most nem fölfelé haladunk.
Az én nevem Hölderlin. Gondnok vagyok,
ha bármit gondol, nyugodtan hozzám*

*fordulhat, de kérem ne sokat gondolkodjon.
Minden levelet egyesével kézbe vesz,
elolvassa a címezést és a feladót,
és ha valami fölkelte a gyanúját,*

*a borítékot felnyitja. Ne felejtse tehát:
gyanú, ébredés, nyitás. A gyanú kinyitja
a világot. Maga se használjon papírvágó kést.*

*A világ saját magában ritkul. Elhordott
ing, ritkás szálai között mégis megakad*

egy lövedék. Fogóval se lehet kihúzni onnan.

6.

*Martin szereti új munkáját.
Ujja kék a sok tintától,
szeme piros a sok enyv-
gőzöléstől, a haján fehér
por a papírtól. A fejében*

*rengeteg mondat, mintha
tényleg elolvasta volna a
leveleket. Illetve, mintha*

tényleg a gyanús leveleket

*olvasta volna. Hölderlin
Heideggert rázogatója. Ébredj
a létben való alvásból.*

*Lejárt a munkaidő. A mögött
az ajtó mögött van a szobád.*

Akkora ágygal, amire csak leülni lehet.

7

*A világ mindaz, aminek az
esete fennáll. De itt lent?
Ha esik is, ide legfeljebb
a megáradt patak tör be
a pinceablakon. Itt nincs*

*világ, csak az alja húz
el felettünk, mint egy óriási
hajófenék. Pedig se víz,
se só. Legalább levegőt*

*lehet venni. A lét hadar.
Csak a törvény a lassú beszéd.
A lassúságról Heideggernek*

*önmaga jut eszébe, egy lábásból
tökfőzeléket kanaliz. Ül a priccsén.*

Tudja, hogy száraz fölötté a hajófenék.

8

*Tisztátalan az, akinek fogalma
sincs a tisztátalanságáról.
Heidegger reggel hatkor kel,
kijön az odújából és
azonnal dolgozni kezd.*

*Három csoportba osztja
a leveleket. Az elsőbe a közömbösök
kerülnek. A másodikba a gyanúsak,
de azokat rögtön föltepi, és megint*

*kétfelé rakja. Az egyik tovább-
küldhető, a másikat félóránként
megsemmisíti. És ott mit olvas:*

*„A jóért, ha kell, ölök, de
jó-e akkor? A rosszért*

sose. De rossz-e akkor?”

9

*A háborúban, ami normális,
gyanús. De a béke is háború,
csak más tempóban. A békében,
ami normális, gondot okoz.
A gond gyanús. Hölderlin,*

*a postafelügyelő öccse, gyanús.
De ő a gondnok, és itt a pincékben
csak ő igazodik el. A háború*

műve itt készül. A háború

*közepes malomkő. Itt faragják,
és itt őrlik vele a pusztulás
lisztjét. Csak ő ismeri a meghajtó-*

*szerkezetet. A háború mű, amit
egy angyal ecsettel ken*

fel a malomtő felszínére.

10

*A többi alkalmazott röhögi
Heidegger. Egy nagybajuszú
magyar, mi a fenét keres itt?,
néha elébe áll. Ne olvass
annyit, vagy ha olvasnod kell,*

*azt értsd meg, amit érdemes,
és ne azt, amit nem szabad.
Heidegger döbbenten bámul rá:
Mi az, amit nem szabad érteni?*

*János közel hajol hozzá:
Amiről nem lehet beszélni,
arról hallgatni kell. És*

*a többiek máris kihívóan
vihognak. Heidegger*

egyedül van. Leül a malomkőre.

11

*Hogyan? A háború malomkő
és tő színére pingált festmény?
Este kilenckor Martin az odújába
tér. Világot gyújt, és a világ
fényénél nézi magát a víztükörben.*

*És jó neki, mert nem pillantja meg
magát. Nincs se jó, se rossz
tulajdonsága. A víz, amit egy
pohárban vitt be a tőről, megnyílik*

*neki, és ő száraz lábbal kel
át a két fal között. Nem látja
azt, ami történik, mert mélyebben*

*jár, a történés alá süllyed,
mint egy halott. De ő él, és nem*

fogják felfúvódva kitenni a hullámok.

12

*János áll Martin előtt és nézi.
A szűk pincehelyiség
lélegezve kitágul. Sok helyen
a föld megreped, és égő gyomrából
pokoli bűzt bocsát.*

*Verekedni akarsz, kérdezi
Martin. A hátán izzadságcsepp
szalad. Csak ími szeretnék rólad,*

és belátni az ürességed mögé.

*A semmi mögött valami van, és a
valami mögött semmi. Ezt se tudod?
Martin visszaül a malomkőre.*

*És a két valami összenyomja a semmit,
egymáshoz ér, egy lesz belőle.*

Így fogy a semmivel a valami is.

13

*Martin fölkapja a malomkövet
és a gúnyolódók közé dobja.
A semmik szétnyílnak és ő közéjük
zuhan. A malomkő nem talál
el senkit, a mű nem tetszik senkinek,*

*de nem is tetszhet, mert a
senki alkotása, nincs festő, aki
háborút fest, legfeljebb csataképeket.
Főnt sorban állnak a haldoklók*

*a halálba. Most végül ki
esett be? Martin, a gondnok,
vagy János, kérdi valaki*

*a gúnyolódók közül. Én itt
vagyok, mondja János.*

A malomkő kettéhasadva fekszik.

Gát Anna

Kávé

*(Emlékszel a télre a galambszürkébe
Merevedett tükörijég Budapestre
A szívekbe szorult Japán láncfűrészre
A sok vac-og-ogó fogazatú estre
Arra a sálra a szád előtt amit
Minden lélegzetvétellel benyálazol
Az útvesztők makacskodó falait
Nézted vajon az egyik majd válaszol?)*

*Bolonddá részegítő idő van ma nem?
Csak forrongunk kint az erkélyen
Mint az égőáldozat alatt a dolmen
Páratartalmam tisztos teljében
Hűsítő nedveimet fölajánlom
Lelassult gondolatmenetek újra-
Éleszeni ki fog a hordágyon
Vagy ki ad nekem vizet az útra*

*Nem fair ez a mediterrán éghajlat
Ha nincsen a közelben tenger
Utánozva francia idegenlégiósokat
Nedves törülközővel a fején az ember
Föl-alá mászkál otthon a CD
Ismétlőprogramon hiszen több-
Felé figyelni képtelenség az ábécé
Délben bezár és elszundít a háztömb*

*És belegondolok hogy nemsoká-
Ra kezdődik az igazi nyár és
Nem álmodhatom magam máshová
És nem remélhetem hogy ráérsz
És keresztbe utazunk és elke-
Rüljük egymást és talán már
Nem foglak látni ha más is szeretne
Minket akkor ez nem is új találmány*

A helyes mondat megválasztása létfontosságú

J'aurais pu rire, ivre de mon caprice. (P. Éluard)

*Sajnálom hogy nem mondtam el eddig
És csak ennyi idő múlva csúszott ki a
Számon mással járok máshoz tartozom
Visszavonhatom tehát a hívást a pukedlit
Hiúságod megsérteni nem akartam soha
Gyerünk gyorsan túllépni a pátoszon*

*Felrepedt végül a „burokban születtem” ahogy
Beözönlöttem az egyszemélyes bálodba sajnos
Mégsem egyedül érkeztem nézd az invitálás
Is 2 személyre szólt félek hogy netán elhagyod
Magad kibeszélsz esetleg kompromittálni fogsz
Ha még egy pohárral esküszöm vigyen haza más*

*Egyre ballagtam egyik lábam a másik elé hóval
Imbolygó falevelek úsztak a szélben a ruhám
Alja integetett a bokáimnak minden lépésnél
Hogy mondhattam ilyet mért pont ezzel a szóval*

*Tudod igazából senkim nincs még te sem ezután
Az kellett hazudnom magamnak hogy a te hibád
Volt mert nem értettél nem éreztél és hogy karikát
Csináltál a négyzeteimből meg hogy túl korán elkéstél*

Látom

*Halleluja hogy végre valahára legálissá tették
Pilátus is még egyszer megmossa a kezeit na tessék
Tömörüljünk mint az állatok tömörüljünk farkába
Csak a nem hallok-látok-beszélek majom harap saját farkába
Petróleumlámpában fürdik a szőnyeg és dőlnek a falak
Te is látod a vörös sárkánytól forró-bugyborékoló tavat
Mint a Halászkirály legendájában
Hagy dzsúdózzak picit a homályban
Hátrahuppanok a páma befogad a plafon fekete
Szétteregetem hajam fent repedés de nem látok bele
Újra újra újra ledőlök nincsen villany a molylepkék
Szamba és rumba agyamba beletáncol a sötétkék
Most az úton állok de menni lehetetlen szakad
A ruhám mintha vízben futnék a lábam megakad
Most csúszdában ülök a fenekem belefér jaj de jó
Most egyedül a kikötőben horkol a város nem jön hajó
Attól még hogy szoros a turbán nem változtattalak törökké
És ódáim visszafejlődtek esőmosta krétakörökké
És fordul és fordul és fordul a világ az ágy habjain
Ha megyek szórják majd a habos tengerbe hamvaim
Annyira romantikus lenne és nem csak hogy itt fekszem
De tudatában ami lenni akartam végül is az lettem*

Kántor Lajos

Magyar–német (avagy: mi a boldogság?)

Boldog, aki a horvát tengerparton (Dubrovnikban vagy Cavtatban) nyaral, aki a görög szigeteket választhatja, akit vár a Kalota partján a régi vízimalom – és Ti akkor Németországba mentek, „csak úgy” nyáron. Ráadásul a Ruhr-vidékre... A baráti csodálkozásra azt tudom válaszolni, Erdélyből, 2002-ben: alkalom szüli a nyaralót. Különösen a vízumentesség első évében. Irány tehát, ottani barátaink hívására, autós segédletével (amely helyettesíti a 22 éves, itthoni szolgálatra még jelentkező Ladát), Isarlohn és Marl. Majd meglátjuk, mi a hozadéka ennek a (leg)újabb magyar–németnek.

A pályán (németek)

Franz Liszt, azaz Liszt Ferenc, pontosabban az ő nevére hallgató intercité, az EC 25 jóvoltából, Köln és Budapest között, két nappal a jokohamai VB-döntő előtt azt olvasom egy ülésen hagyott *Bild*-ben, hogy (valamelyik brazil lap szerint) Oliver Kahn „az új berlini fal”. A németek különben sem győzik dicsérni valóban kiváló kapusukat, amúgy egyszerűen King Kahnnak becézik – és természetesen a végső győzelmet várják tőle és a csapattól. Aztán, mint minden valamirevaló ember tudja, a szőke kapuvédőt (nem tévesztendő össze a magyar Szőke Sziklával, vagyis az egykor jeles Mészöly Kálmánnal) úgy koronázták meg, hogy mégsem: őt ugyan a dél-koreai és japán (közös rendezésű) labdarúgó-világbajnokság legjobb játékosának minősítették a szavazó újságírók, Németország azonban alulmaradt a kétségtelenül szebb és jobb futballt játszó Brazíliával szemben. Részben épp azért (bár én ezt szurkolóként vitatnám), mert Kahn az első brazil gól előtt hibázott.

A berlini fal tehát ismét leomlott – 1989 óta másodszor. Ehhez persze (hacsak ki nem derít utólag valaki valamit) a magyaroknak semmi közük. Mint ahogy az idei világbajnoksághoz – majd azt írtam már, eretnekül, hogy a labdarúgáshoz – sem. Párhuzamként legfeljebb az eleveníthető fel, hogy 1954-ben még mi voltunk oly biztosak a döntő sikerben, mint most a németek sokkal alaptalanabban, végül Fritz Walterék vihették haza negyvennyolc évvel ezelőtt, a kupát. Mekkora csalódás volt a magyar szívnek, micsoda szomorúság (Erdély-szerte is). És most mégis a nagy vers kívánkozik ide: „Régi dicsőségünk hol késel...” Hiszen még mindig Puskás Öcsi a nemzet büszkesége. (A nemes ellenfél, Fritz Walter nem érte meg a „visszakapott” kiábrándulást, 2002 júniusának utolsó napján.)

Talán nem memém ennyit fitogtatni futballtörténelmi ismereteimet, ha a mérkőzések (tévéközvetítések) szünetében nem jutok el egy gyönyörűségező észak-rajna-veszfáliai kisvárosba, a középkori emlékeket őrző Arnsbergbe, és ott, a város központjában, az egyik templom előtt álló hirdetőtáblán (a felekezeti tudnivalók közt) nem látok meg és olvasok el egy kinyomtatott szöveget – a mindannyiunkat foglalkoztató kérdéssel és a rá adott válasszal. „Mi a boldogság?” – kérdezik tőlem, a járókelőtől (írásban), s mindjárt közlik is négy pontban, a feleletet. Eszerint (magyarra fordítva), sorrendben:

- fizetésemelés
- nagymaminál még egyszer epres tortát enni
- egészség
- jegy a futball-világbajnokságra

Hátha már Arnsbergben is ezt mondják... Jegyem nincs ugyan, ám a tévé Németországban is segít. (Különben a *Bild*-ben olvastam egy másik hirdetést, a német polgárokat biztatta: még az utolsó pillanatban is jegyhez lehet jutni a döntő mérkőzésre – igaz, 500 dollárért. Plusz, nyilván, az útiköltség Japánba.) Nem csupán a németeken, hanem legalább ennyire az itt sűrűn látható törökökön is lemérhető a VB-láz, észak-németországi kisvárosokban is. Egy-egy török győzelem – például a Szenegál elleni – után hatalmas török zászlók lengedeztek tömbházak ablakából, no meg az utcán; itt-ott állítólag egy-egy verekedés is kirobbant, jöllehet, szerencsére (mondták a helybeli németek), a befogadók és a befogadottak tizenegye (ezt már én mondom így) nem került szembe egymással.

Visszatérve Arnsberghez, az egykori hanzavároska (amelyet az útikalauz Sauerland gyöngyének nevez) egyéb érdekességekkel is felhívja magára a látogató figyelmét. A favázas falú házak az Óvárosban ugyanúgy őrzik építetőik nevét s az építés idejét, mint egyes erdélyi falvakban látjuk (Zetelakán 1970-es kapufeliratokat is regisztráltam) – az összkép viszont tagadhatatlanul monumentálisabb. Nem csoda: Arnsberg 1238-tól város. Fentről, az egykor hatalmas grófi várkastélynak helyet adó tetőről a körpanorámát filmezni kellene. Az álló várfalak egyikében üveg mögött látható makett sejteti a méreteket. A zöld terület tapasztalataink szerint nem marad kihasználatlanul; ottjártunkkor épp egy óriássátor tartóoszlopait húzták fel, autóra erősített sodronnyal, nagy körültekintéssel. A plató peremén – senkit, a műemlék-maradványokat sem zavarva – az eco-vécé valóban közszükségletet szolgál. Az arra kerülő kolozsvárinak a funari Fötér jut eszébe – ám micsoda különbség. Itt, megfelelő távolságban és magasságban, a sorsátor sem sért/ene.

Történelem és jelenkor, rend és tisztaság egymást támogatják.

Határok

Sokadszor tapasztalom: a véletlen a legjobb szervező. A kéthetes útra kikészítettem magamnak, még itthonról, Esterházy Péter új könyvét, a *Javított kiadást* (majd később tudom meg, hogy aktuálisabbat nem választhattam volna), az utolsó pillanatban azonban, már a budapesti megállón, beraktam a csomagba, a friss újságok, hetilapok mellé a kecskeméti *Forrás* júniusi számát is (*A regény kora?*), ha már Kolozsvár helyett a budai címre, László fiamhoz küldték a nekem szánt példányt. Amikor „elfogy” a sajátos lélektani regény(?), jó lesz pótlásul egy kis szakmai olvasmány (például – Esterházy *Harmonia caelestis*-éhez, a Szilágyi-könyvhöz, a *Hollóidő*-höz vagy a Saramago-regényekhez újabb szempontokat gyűjtve be, egy majdani saját műértelmezéshez; feltett szándékom volt ugyan a végre tisztán vakációs utazás – közvetlen feladatok kizárva, ugyanígy a magamnak vagy pláne az olvasónak szánt utólagos beszámolás –, ám mit lehet tudni... Ki gondolta volna, hogy a folyóiratot a „V” betűvel záró közleményben, Végel László esszéjében magamra és e 2002-es nyári utazás alapkérdésére ismerem? A Pest és Újvidék között utazgató szerző műfaji problémaként veti fel e térség emberének valóban vissza-visszatérő élményét: „Az (ország)határ talán a legnagyobb közép-európai rögeszme és trauma, hiszen az minden tér széle, pereme.” Én ugyan nem „peremregényt” írok (a *Gyökerek, álmok, tengerek* sem az), de több mint négy évtizede lesem – főként a vonat ablakából –, hol is van az a tábla (szerencsére már nem szögesdrót), amely jelzi az

átlépést egyik felségterületről a másikra. Persze, az el nem titkolható szorongás (felindultság?) a román–magyar, illetve már hazafelé, Erdély irányában, a magyar–román határsáv közeledtén fog el. Jóval szelídebb formában, az érzés elkísér nyugatabbra is, jöllehet párszor már megtapasztaltam (először talán Svédország és Norvégia közt, a kilencvenes évek elején), hogy fölösleges lesni a határbódékat – akár a két országot összekötő főúton is.

Hegyeshalom, a még és a már közt, a várakozást jelenti. Várakozást a szó szoros értelmében – számos román rendszámú busz látok a másik sávon, hosszabb beszélgetésre berendezkedett emberekkel. Várakozást azért is, mert először jövünk – a kilencvenes évek eleji pütkösdi királyságot követően ismét – vízum nélkül „a vasfüggönyön” túlra. Az úti okmányok kezelése meglepően kevés időt vesz igénybe. Nemcsak a barátaink személyi igazolványát adják hamar vissza, hanem a mi (román) útlevelünket is. (Nem felejttem: Svédországból jövet, a tengerről német szárazföldre érve, a komphajóból kihajító finn busz sofőrjével együtt kellett magyarul beszélnem egyszer a gyanakvó határőröknek, hogy hány óra alatt is hajtunk át Németországon, vajon nem lépem át a szabályos tranzit-időt. Az országokat összekötő autóbusz „normális” – vagyis nem román állampolgárságú – utasai úgy néztek rám, mint egy drogcsempészre vagy annál is rosszabbra.) Igaz, kocsink most német (polgári) felségjelet visel a számtábláján, és ez Hegyeshalomnál bizonyára megnyugtató.

Végelnek „határos” regénymagyarázatában nagy igazsága van, amikor így kérdez: „hol van a szavak hazája, hiszen valójában ebben a kérdésben összpontosul minden térprobléma, sokszor úgy éreztem, hogy a szavakat sem mindig a jelentésük, hanem a mögöttük rejtelkedő tér hitelesíti.” Mi most, két héten át, a szavak hazája, hazái körül is utazunk, és próbáljuk pontosan értelmezni, hol is járunk. Ezt a szándékot természetesen itthonról, Erdélyből, illetve Közép-(Kelet-) Európából hoztuk magunkkal, ráadásul a Funar polgármesterrel súlyosan megterhelt Kolozsvárról. Lessük tehát az átjárókat, Németország és Hollandia, Németország és Belgium között is, miután fent, északon letáboroztunk, Iserlohn után pedig most Marl az „állandó” otthonunk, onnan rándulunk át egy-egy napra, pár órára, város- és országnézésre, hajókázni, ebédelni vagy egyszerűen bevásárolni. No lám, a hön óhajtott és itt már létező Európai Unió. Belső határok nélkül, az országokénti váltást megszüntető (bár állítólag drágulást hozott) euróval. Igaz, egyik alkalommal, már ismét bent, német területen, majdnem leállítják vendéglátóink német autóját, pár száz méterrel azután, hogy elhagytuk Hollandiát, de mindjárt továbbot tenek a rendőrök (határőrök?); most nem vagyunk drogkereskedő-gyanúsak. Egy német–belga (flamand–vallón) kiruccanás hoz majd némi másfajta tanulságot is. Brüsszelben, amely város láthatóan nyertese az Európai Uniónak, el vagyunk ájulva – és nem csupán a Grand Place okán; innen valóban oszthatják a tanácsokat, hiszen mindenféle kétnyelvű irányító feliratok láthatók az úton. A *Löweni kódexnek*, azaz az *Ómagyar Mária-siralom* szövegének otthont adó kisváros közelsége csalogat – ha időnk engedné, megnézhetnénk legalább a híres városházát. Most viszont csak azt látjuk, hogy a Brüsszélből kifelé vezető országúton az egyik táblán egyedül a Louvain név maradt, a másikat (én úgy jegyeztem le, este már, lefekvéshez készülődve, hogy Löwen, de valószínűleg a flamand Leuvenről van szó) alkalmi hon- és nyelvvédők törölték. Hát ide is elér a „funari” kéz? Tovább az úton alighanem a régió-elv érvényesül, mert hol Luikot olvasunk le a tábláról (bevallom, ez a név nekem újdonság volt), hol Liege-t. (A Lüttich-hel csak a lexikonban találkozom.) De még jön egy meglepetés: a belga–német határon, már német oldalon a szerény táblácska francia szövege valakit ugyancsak bosszanthatt, kézilég (biciskával?) törölte. Egyszóval a Deákné vászna az Európai Unióból sem veszett még ki...

Megnövekedett önbizalommal(?), utazunk hát tovább.

Előkelőség

Önbizalom-növeléshez kiváló helynek bizonyul egy német kisváros a holland határ közelében. A merő véletlen hoz el Kempenbe, amelyről a 700 vakációs tippet kínáló (Marlhoz közeli antikváriumban két euróért beszerzett), még nyugat-német területre korlátozódó (1979-es) színes útikönyv szót sem ejt. Teljesen gyanútlanul indulunk, már ami a festőiséget és történelmiséget illeti – bár ezt csak a helységre, nem pedig az alkalomra vonatkoztatjuk. Meghívásra megyünk, arisztokrata esküvőre. A meghívottak persze nem mi vagyunk, hanem marli házigazdáink; Ágoston Bandinak szombat délelőtt jelenése van a kempeni templomban, hegedűjátékával emelni hivatott az esemény fényét, az ünnepei hangulatot. Amíg a szertartás lezajlik, mi majd sétálunk, a sétáló utca elegáns kirakatait, a drága és kívánatos árukat bámuljuk, fejünk fölött óriás katicabogarak díszelnek – nyilván a holnap kezdődő vásár bensőséges (Kempen atmoszférájához méltó) reklámjai. A templomi esküvő kezdetére odasodródunk az érkezők közelébe, a katicák pirosával vetekedő színes kalapok és alkalmi ruhaköltemények fénykép-távolába, a velük haladó fekete-fehérekről, a szmokingok nem kevésbé szikár viselőiről is tudomást véve. Amíg mi a már mutatkozó vásári forgatagban, a póméphez közelebb (másik sétáló) utcában töltjük kedvünket, járkálunk körbe, a templom mögötti téren beleütközünk egy nagy szoborba, bent még hosszan tart a ceremónia. Nyitva a Probsteikirche Mariae Geburt zu Kempen bejárata, meghívót nem kell felmutatni, így aztán mégiscsak részeseidünk, kíváncsi kempeniekkel együtt, a sok világi zenével dúsított mise hang- és képhatásából. Massenet és Bach után a csárdás ritmusa is beépül a szertartásba (Monti zenéjével, hegedűre és orgonára) – a végére marad az igazi meglepetés: az előkelő esküvői sereg a magyar Himnusz bevezető taktusaira feláll, néhányan énekeljük is a szöveget. A magyarázatot a több színnyomású, a német egyházi énekek kottáját is kínáló programfüzet adja: Marie és (und) Gyuri egybekelése templomi részének lehettünk tanúi; a történelmi gyökerekhez most visszacapcsoló család fiú-utóda német földről a Szekszárd környéki borvidékre készül visszatérni, ifjú szép feleségével. Megvették a terv megvalósításához a szőlőt, a szakértelmet Gyuri iskolában szerezte – szívet melegítő bevezetőként pedig a *Magyar Himnusz*t iktatták be a műsorba. (Két apró kiegészítés: a füzetbe így, tárgyraggal került be a cím – fölötte: „Ungarische Nationalhymne”, alatta, zárójelben „Kirchenlied”; a német himnusz nem szerepelt a programban.) A kempeni Mária-templom kiválasztásában nem tudom, hogy csak a családi kastély közelsége játszott-e közre, vagy az a hatszáz év is számított, amelyről – talán szegyen – utólag sikerült tájékozódnom. Igaz, napjaink Magyar Nagylexikona hallgat róla, ám a csalódást sosem okozó jó öreg Pallas ezúttal is kisegít: három Kempent is megnevez, közülük a második „Kempen im Rheinland”, a Düsseldorftól 32 kilométerre fekvő porosz kerületben; 5878 lakosa volt 1890-ben, a selyem- és pamutszövésről, olajpréseiről, múzeumáról, régiséggyűjteményéről volt híres. No és persze Kempis Tamásról, az 1380-ban itt született, 1471-ben St. Agnetenbergben elhunyt szerzetesíróról (őt ismeri persze a MNL és a Világirodalmi Lexikon is, Thomas von Kempen, illetve Thomas Hemerken név alatt). Kempis Tamáshoz közünk van Pázmány Péter révén (elsősorban), 1624-ben fordította magyarra a híres *De imitatione Christi*; Babits és Sik Sándor egy-egy verset ültetett át magyarra a himnuszokból. Akár e mostani kempeni esküvőhöz is találtak volna ezek a (Babits Mihály által tolmácsol) Kempis-sorok:

*Sokáig élni ideleln
s Krisztust nem látni sohasem:
fáj a léleknek végtelen,
kit Érte lankaszt szerelem.*

*S mint délben aggódó ara:
kérdi, mátkája hol marad,
kihez misztikus szín alatt
a távolból is hű maradt?*

Ennek a Kempis Tamásnak állítottak szobrot szülővárosában. Mai egyháztörténészek a megmondható, mennyire hatnak művei a világban – az ellenreformáció idején volt a legelterjedtebb –, én csupán annyit jegyezhetek ide, hogy a kempeni templombejáratnál a nevét viselő (?) brazil gyülekezetéről szóló híradást olvastam.

És még egy sajátosan erdélyi asszociáció. Marie und Gyuri esküvői menetéről, a vendégekről nem a *Harmonia caelestis* jutott eszembe, hanem Bánffy Miklós *Erdélyi története*; ahogy utánagondolok, nem holmi transzszilvén elfogultság kifejezés ez, hanem a szerzők múltidézésének módja – függetlenül attól, hogy sem Bánffy, sem Esterházy Péter nem rajongott arisztokrata őseiért, az előkelők világáért.

Helykeresés

Nem „háztűznézőben” járunk, jobbra a véletlen (pontosabban: a barátainkat egykor vezérlő véletlen vagy sorsszerűség) szabja meg, hogy a Ruhr-vidéken, a Rajna mentén s egy kicsit északabbra, keletebbre vagy nyugatabbra hová jutunk el, hova rándulunk át. A kempeni sokadalom (máskor, azt gondolom, a csend és a nyugalom sarka) után az arnsbergi emlékek jönnek újra és újra elő; egy kora nyári hétköznap késő délutánján, üzletzárást követő esti órákban a műemlékvadászó turisták sem hemzsegnak, a helybeliek pedig miért fordulnának felénk a pohár sörük mellől. A Krimhez címzett szálloda-vendéglő feliratán ugyan elgondolkodik az ember, akárcsak az egykori zsinagóga helyét jelölő táblán, ám most Arnsbergben minden a békés életre utal. Távolabbi célpontokat tűzve magunk elé, megszámálhatatlan (és általam megnevezhetetlen) német kisvárosban suhanunk át, nem keresve külön a látványokat, de a megőrzött (újjaépült) múlt, a rend és a nyugalom – cégér, reklám nélkül is – betölti az arra (át)utazót.

A visszatérés – néhány év után – Marlban és Iserlohnban korábban észre nem vett szépségekkel szolgál. Parkok, tavak, erdők, csendet kínáló, vagy éppen luxust ígérő lakónegyedek ugyanis ott is találhatóak, ahová az útikalauzok nem csábítják az embert. Iserlohn műemlék-templomai, erdős-hegyes környéke révén valamivel előbb áll a százezer lakosú városok (nem létező) rangsorában, mint a vegyiparáról híres Marl – ha a helykeresés szempontjából végzünk összehasonlítást. A vonzások és választások persze sokfélék, aki itt vagy ott keresett-talált (új) otthon magának, nyilván elfogadható magyarázattal tud szolgálni. Aki pedig most ráérősebben járkal a városok negyedeiben, félreeső utcákba is elkerül, sőt a méltóságteljes fehér és fekete hattyúkat, a siető vízitúkokat is van ideje követni a tavakon, csatornákon, már jóval kevésbé csodálkozik azon, hogy a felkerekedő szatmárnémeti polgárból miért lesz iserlohni, a kolozsváriból marli – ha lehetne müncheni vagy düsseldorfi is. Egyébként éppen Düsseldorf, az a városkép első megközelítéséhez is csekély pár óra ajándékozott meg a legbékésebb benyomásokkal, a parki (nem piros-sárga-kék, hanem természetesen barna vagy zöld) padokhoz kicsinyeikkel kitotyogó vízmadarak, szelíd vadkacsák tömegének látványával. Ahogy ez a kép most, hetek-hónapok múltán visszavillan, rávetítve a parkerdők sűrűjére, a bent üldögélők boldog semmittevésére, egy sokkal régebbi időből, mondhatni serdülőkori egyetemi éveimből tör fel a már-már elfelejtett, nagyon kedvelt Heine német kispolgár-ostorozása. „Forradalmi” évek voltak, a még létező kolozsvári Bolyai évei, nagyon távol ezektől a német kis- és nagyvárosoktól. Düsseldorftól például, ahol persze a tóparti-hattyús-vadkacsás nyugalommal ugyanúgy felel a Váci utcai teraszokhoz hasonló sörözők, cukrászdák hangos vidámsága vagy a Rajna rakpartján, a lépcsőkön ülő fiatalok és idősebbek harsánysága, mint bárhol – a világ normális részén.

A világ normális része – hol és mikor? (Másképpen: mi a boldogság?) Az egyik legismertebb közhely szerint: meglátni és megszeretni egy pillanat műve. Így jártam én Münsterrel, ezzel a Kolozsvárnál pár tízezerrel kevesebb lakosú, ugyancsak egyetemi és püspöki városnak tudott, történelmi emlékeiről is híres veszfáliai központtal. Ide is csak néhány óránk (kettő-három?) jutott. Ha most meg kellene magyaráznom, honnan ez a szerelmes felindultság, ez a váratlan hevület, aligha tudnék elfogadható választ adni. A „város szívét”, a dómot és környékét láttuk, ültünk a patriciusházak árnyékában (termé- szetesen hideg sör mellett), és próbáltunk (próbáltam) betelni a csodával. Ami nem csupán az épületekből, a román kor, a gótika, a reneszánsz – újjaépített! – emlékeiből áradt, hanem az emberekből is. Hogy aztán ők mit őriznek magukban őseik emlékeiből, azt nem tudhatom, nem faggatóztam. Mert ugye ide kötődik a harmincéves háború lezárása, a veszfáliai béke, három évszázaddal később itt is pusztított a II. világháború, mégpedig alaposan. Ennek külsőleg semmi nyoma. És belsőleg? Erre alighanem egyénekenkénti felelet adható. Mint ahogy arra is, miképpen jutott el – a Münsterből minden szempontból oly távoli (mezőségi) Pusztakamarásból indulva – Sütő András az *Egy lócsiszár virágvasámapja* magasába. Az asszociáció nem abszurd – egyrészt a drámai cselekmény ideje és helye közelíti ámulásom városához (igaz, még a harmincéves háború előttről), másrészt az otthoni kötelezettség: ezekben a napokban köszöntik Andrást hetvenötödik születésnapján, s a nekem küldött meghívó (Pusztakamarásra hívott) megválaszolatlanul maradt, az utazás körüli sietségben.

Münster tehát – történelmével, (nem látott) egyetemével, tavával az ábécé legelejéről (Aa-tó), állatkertjével, modern elővárosával. Egy valószínűleg örökre megvalósulatlan álom – eléréséhez valamivel korábban vagy később kellett volna, kellene születni. Bár hessegeti magát az ember az ilyen gondolatokat, ám hatvan és hetven között felúton érzékenyebben reagál az olyan sétákra, mint amilyen Iserlohnban az arborétummal felérő parktermetőbe vezet. A kolozsváriak, az erdélyiek a Házsongárdot európai csúcshatár tudják – én is így vagyok vele –, és akkor megmutatják neki egy „nevenincs” német kisváros temetőjét... A rend természetesen – akárcsak a biciklisták részére kijelölt út a járdán –, de azon túl a parkosításba simuló sírok (nem létező sírhantok), a talajt borító kavicsréteg és virágözön, mindezek fölött a szentendreai kastélyával vetekedő park lombjai, illata: nem a temető hangulatát árasztják. Pad viszont kevesebb van, mint a Házsongárdban, állítólag nem akarják ide vonzani a szórakozni vágyó fiatalságot. (A Házsongárdba valamikor tanulni is jártak, jegyzeteikkel, szerelmeseikkel az egyetemisták.) Mondják azonban – és az apró sírkövek ezt elhihetővé teszik –, hogy az iserlohni parktermetőben huszonöt évre szól a „tartózkodás”; hogy utána mi történik a csontokkal, arra nem kaptam választ. Akkor pedig inkább, sokkal inkább a Házsongárd. (Ahol most újra meg lehet fizetni, hogy az embert – azután – ne zavarják.)

A helykeresés persze a maguknak (új) várost, falut vagy országot választók körében aligha ezt a „végsőt” célozza meg – ez esetleg a visszatérésben játszik szerepet, az utolsó életszakaszban vagy már utána (végakarattal szerint). Nem kell különösebben érvelni amellelt, hogy míg korábban (Keletről) általában a diktatúra, a romániai magyarok (és németek és zsidók) esetében – pluszban – a nemzeti jogfosztottság játszotta a meghatározó szerepet a kitelepedésben (hivatalos formában vagy szöke), ma a gazdasági szempontok a döntők; a megélhetés, illetve a jobb, emberhez méltóbb körülmények keresése, kialakítása s a tehetség szerinti érvényesülés reménye készteti indulásra az Erdélyben élőket. Ez nemegyszer olyan jól sikerülhet, hogy az idegen környezetet, beleértve az idegen nyelvet, az új barátokat, sajátjának kezdi érezni a (ki)betelepülő; és bár nyelvet nem váltott, az újabb helyváltoztatás, esetleg a visszatérés szándéka (ha nem is Erdélybe, Romániába, de magyar vidékre, Magyarországra) családi vitákat szül. Ilyenkor

aztán a német mindenben jobbnak tűnik, mint a magyar – keresni kell az (ellen)érvek között, hátha mégis valamilyen tekintetben jobb „nálunk”, itthon.

Tehát: „Hol a boldogság mostanában?” Még mindig a Petőfi válasza – vagy amit Arnsberg kínált fel? Hideg tél helyett a nyárban, forró nyárban hagyjuk a klasszikusokat? Dédapák, dédanyák, nagyszülők (magyar és német) tele után – a Föld általános fölmelegedése? A kapcsolatokban is, emberek, nyelvek, társadalmak között? Mi dönti el, hogy az, aki hatvan-alahány évvel ezelőtt Kolozsvárt az első szót, a rá vigyázó szász lánytól elvesse, németül mondta ki: Komm!, most elcsodálkozik azon, aki Erdély (vagy Magyarország) helyett Németországot választaná?

A példák sokasodnak. Nyár végén Zetelakára, ebbe a szárnyvasúttól is viszonylag távoli színszékely faluba érkezem „táborozni”, irodalmi ügyekben – és már másnap ezt hallom: házigazdáink (akik az Erdély-szerzte felvirágozott faluturizmust ugyancsak ügyesen kamatoztatják) egyedül maradtak otthon, a két fiú (egyikük mémőki végzettséggel) kürtöskalácsot süt Székesfehérváron, lányuk három éve bébiszitterkedni ment Németországba, de most már egyetemen tanul, ott, filozófiát, filológiát. Az Orbán Balázs nevét viselő rövid utcából ötven vannak elmenve. A Zetelakát a világgal összekötő Székelyudvarhelyről (ahol nemrég Orbán Balásznak szép szobrot állítottak a város központjában) még beszédesebb adatot gyűjtök: egyetlen négyemeletes tömbházból tizenkilencen (!) dolgoznak kint. (Feltételezem, a többségük Magyarországon.) És még mielőtt Zetelakára, illetve Udvarhelyre megérkeznék, Segesvárról is sikerül beszereznem egy magyar–német adalékot: a Wagner-ház kellemes teraszán, fent az óvárosban, az Óratoronyhoz közel, szász viseletbe öltöztetett pincérfiú szolgálja fel a bécsi szeletet; magától értetődően(?) románul értekezünk, amíg észre nem veszi tányérom mellett a kinyitott magyar lapot – és akkor átvált közös anyanyelvünkre. A hajdani szász lakosságú Segesváron ma mindössze ötszázan maradtak őshonosok (az ő lelkészüik tiltakozik a leghevesebben a tervezett, pénzleső, Drakula Park megépítése ellen), a műemlékházak többségét is nyilván románok lakják; a magyarok számaránya talán valamivel nőtt – közel a Székelyföld –, noha a segesváriaknak sem jut munka, az utca embere a növekvő munkanélküliségre panaszkodik, ezért kíváncsognak sokan akár Drakula közelébe... De hogy több lépcsőfokkal feljebb lépünk, ki hitte volna, hogy egyszer (a XX. század végén, a XXI. elején) a Berliini Akadémiának magyar író legyen az elnöke? Igan, ő nem Erdélyből, hanem Budapestről vállalta a megtiszteltetést – és csak ideiglenesen váltotta gyakoribbra a német szót, megőrizve alapként (nem csupán házi használatra) a magyart...

Fogyasztás

Az ige mellett – a kenyér. Persze, inkább átvitt értelemben, mert a magyar (és a jó kolozsvári) kenyérhez én nemigen merném hasonlítani a németet. (Van ennél rosszabb: a kínai.) Az már nem is kenyér. Egyebekben azonban hatalmas a lehetőség választani, és aki itthonról magával vitte a főzés tudományát és szeretetét, kint sem adja alább (legfeljebb kenyér dolgában). A marli ebédek, vacsorák emléke hozzáadódik a kolozsvári Bolyai utcában renz-partik előtt fogyasztott flekkének ízéhez, zenész-irodalmár társaságban. Most egy születésnap ajándék-torta jön pluszba, ez hamisítatlan német ízlésről-díszítésről tanúskodik.

Míthogy nem akarom a magyar kultúrfőlnyét különárisan bizonygatni (különben Portlandban, Amerika Csendes-óceánhoz közeli egyetemi városában éppen magyarok invitáltak meg egyszer a valóban emlékezetes helyi német vendéglőbe), abba is hagyom a germán kínálat elemzését. Már csak azért is, mert észak-nyugaton azt tapasztaltam, hogy a németek szívesen járnak át Hollandiába vásárolni – nem csupán a híres holland sajtókat szerzik be ott, hanem egyéb ingyencségeket is. No meg egy csendes ebéd Amszterdamban, a csatorna partján, olasz kisvendéglőben, vagy Brüsszelben a Grand Place-hoz közel, a sok görög közül az egyiknél – természetesen Eu-s (?) választás. Ennél kisebb energiabefektetés (autóvezetőiben és benzinen) Marlból átugrani a határon túli Winterswijkbe, végiglátogatni a sétálóutca boltjait, elnézni az elkobzott áruk óriás lerakatába, ahol finom kekszről tévékészülékig minden kapható (lopva – mert a társak a közeli vendéglőterazon várnak – elkapni néhány támadást a brazil-török meccs közvetítéséből). Az igazi élmény azonban a piac. Délre érünk ide, már régebben harangoztak, s a templom előtti téren bevonják vitorláikat a hajók; mármint a TIR-kocsi méretű, sajtót, zöldséget, pékárut kínáló autók csomagolnak, vége a vásárnak, nem lehet meggyőzni az árust, hogy mérne már ki azért abból a goudaiból egy kilót; már csak azért sem vállalkozhat rá, mert kikapcsolták az áramot, a pénztárgép nem működik. A portékát gombnyomásra eltakarják az autók oldalára simuló pultok, begyűjtik a motort, és máris üres a csinos terecske. Szemétnek, eldobott papírnak nyoma sincs, takarítani sem kell, gondolja az ember, ám biztosan jönnek hamarosan a rendteremtők, a város tisztaságát hivatalból őrzők.

Akiket nem láttunk Brüsszelben. A jeles európai központ műemlék-szépségei felé haladva, egy vasárnap déli órában hatalmas kiterjedésű piac mellett visz el az utunk, mindenféle náció hozhatja ide az eladnivalót. Délután, visszafelé jövet már üres a tér, pontosabban tele van – szél fúttá szeméttömeggel. Seholy egy utcaseprő, öntözőautó, valami jel, hogy a rendet helyre akarnák állítani. Kevéssel odébb, mármint a német határhoz közelebb, a gyönyörűsége Liege belvárosában hasonló (egy kicsit azért mérsékeltbb) piac-nyomokat látunk, műanyag- és papírhulladékot vernek fel az autók. Ilyet sem Róma, sem Dubrovnik nem enged meg (emlékeim szerint), német földön sem találkoztam hasonlóval. Pedig hát fogyasztanak ott is, bőséggel.

Művészetfogyasztás (németek, magyarok)

A mindenre elszánt fogyasztás, a fogyasztói düh korántsem oly általános a művészetek területén, mint mondjuk az édességek habzsolásában, az autópiacon vagy a mobiltelefon-vásárban. Ebben, azt hiszem, nincs nagy különbség német és magyar között, legfeljebb az anyagi lehetőségek máshová állítják a mércét. És persze a szokások is számítanak; gondolom, a statisztikák áttanulmányozása nélkül is állítható, hogy a magyarok több pálinkát, a németek több sört isznak. De hogyan jellemezhető művészetfogyasztásunk–művészet-fogyasztásuk? Természetesen nem a műpártolókat próbálom összehasonlítani, inkább arra utalnék, lehet, hogy nagyon szubjektíven, mit láttam-hallottam néhány német kisvárosban, a „fent” és a „lent” végleteivel szembesülve, próbálva köztük eligazodni.

A fent és a lent nyilván nem meghatározóként értendő, bár néha úgy is. Járom Iserlohn és Marl utcáit, nézem a földszinti és emeleti ablakokba egyaránt rakott díszeket. E giccs-kirakatok elhelyezése, föltételezem, házilag, saját kezűleg történik, de bizonyára egész iparág gondolkodik a „nyersanyagról”. Van itt minden, ami elképzelhető, művirágok és műállatkák, madaracsák, törpikék, édes kis kompozíciók. Eszembe jut, hogy Csehországban, a német határhoz közeledve, az út mentén milyen sűrűségben követik egymást a kertti törpe-üzletek, a színes törpe-táborok. Ezt az igényt csak Amerikában láttam meghaladni; a vidéki házak előtti zöld területre ültetett kiskacsák, fára felfutó cicák, a létrán mászó, fellibbenő szoknyájú kislány (furnírlémezről) maradandó élménye elevenedik most föl német kisvárosi sétáimon.

Kérdezem magamtól: milyen lehet a forgalma akkor a Marlban, a szó szoros értelmében festői (nem festett) környezetbe, tó partjára telepített modern szobormúzeumnak? Az 1982 óta Skulpturenmuseum Glaskasten névre hallgató gyűjtemény természetes (természeti) térbe helyezett, illetve üvegfalakkal–tetővel óvott jeles darabjait – többek közt Hans Arp, Max Ernst, Yves Klein, Giacomo Manzù, Zadkine plasztikáit – egyedül bámulgatom, csak a kiállítóteremben villanyfűróval dolgozó szerelők zavarnak. Itt minden

ellentmondani látszik a lakások ablakaiban hivalkodó (kifelé fordított!) giccskölteményeknek; a legszembetűnőbben (az 1932-ben született) Wolf Vostel 1974-es, *Mit(h)ropa* című alkotása – amely egy már meghaladott művészettörténeti korszakot (irányzatot, divatot?) képvisel a modernitás dzsungelében. Megpróbálom leírni a tárgykolosszust: valamikori luxus-személyautó, fekete Buick előtt elgázolt borjú fekszik (több, mint jelzés: akár megtapintható a kiszenvedett állat), a kocsis külső falába, csomagtartójába pedig behelyeztek egy tévékészüléket, ócska írógép klaviatúráját, szerszámokat, állati csontokat. Vostelltól egy másik kompozíció is látható Marlbán, pár száz méterrel arrébb, a városi színház előtt: süllyesztett térben egy felfordított, kerekével az égnek meredő vasúti szerelvény két darabja. *La Tortuga* a címe, a holokauszt áldozatainak állított emlékmű. Állítólag nem nagyon kedvelik a helybeliek, noha kétségtelenül hatásos emlékeztető.

Emlékeztetni akar – de úgy is mondhatnám, hogy nem emlékeztetni nem tud – majdnem két évtizede Iserlohnba telepedett festőművész barátom, Paulovics László is, akár a *Hétköznapi mitológia* újabb sorozatát rajzolja, akár a Don-kanyar magyar katonasírijainak keresztjeit rendezí színes, megdöbbentő struktúrákba, akár a hajdani szatmári költőbarátok (Gellért Sándor, Páskándi Géza) halálhíre kiváltotta élményeit festi vászonra. Megrajzolta, már kint, Sauerlandban, Kós Károlyt és Szilágyi Domokost, Márait és Heinrich Böllt, Kafkát és Szolzsenyicint, festett *Erdélyi Krisztust* és *Galaxist*, no meg persze szelídebb tájképeket, virágcsendéleteket, de a hagyományos műfajokban is megőrizve önmagát. Mit szól mindehhez az Iserlohn-i tárlatait látogató, a német képviselő és a barendorfi (a várostól öt kilométerre fekvő) műteremben rendezett „Workshop”-ok résztvevője? Tudomásom szerint nem kerültek konfliktusba egymással, sőt Paulovicsnak („László Paulónak”) sikerült kialakítania ott is egy érdeklődő-vásárló kört. És – nem utolsósorban – sikerült Szentendrén építéni-átalakítania egy saját (immár nem bérelt, nem a várostól kapott) műteremházat, ahol folytathatja az emlékezést, az új élmények feldolgozását. (A pesti Vármegye Galériában erdélyi magyar íróportrékat állított ki 2002 nyarán.)

Folytatás és újrakezdés. Ez a sorsa a Marlbán otthonra talált magyar zenészeknek is – 2002-ben hangsúlyosan. Tanulságos olvasmány lenne – ha elkészült volna – az '56-os menekültek által alapított Philharmonia Hungarica (in der Bundesrepublik Deutschland) zenekar most lezáruló története: a befogadó város (és ország) kiválasztása, a beépülés Marl német társadalmába, a feltöltődés erdélyiekkel (a nyolcvanas években), a külföldi sikerek, Yehudi (azaz: Lord) Menuhin patronáló szeretete (a Menuhin Ház ma is áll Marlbán), az anyagi támogatás bizonytalanná válása a XXI. század elejére, a feloszlátás ténye és (elegáns?) módzata. Ki erre, ki arra vette útját, ki maradt, s alkalmilag ismét összeáll zenekarrá, mint ahogy mi is láthattuk, hallhattuk az Eisenlager Auguste Vidonia csarnokában, Marl valamelyik ipari negyedében. A kánikulában összegyűlt, kifogástalan estélyi öltözetben megjelenő több száz főnyi közönséget csöppet sem zavarja a raktárhelyiségből kialakított előadóterem, koncerthangulat van (a falakon ilyen-olyan képzőművészeti alkotások, mindenestre kiállítás-jelleggel), a Sinfonietta Hungarica (persze, nem csupa magyar) Beethont és Mendelssohn-Bartholdyt játszik. Ágoston Bandit megkérdezhetném, mit gondol, a kolozsvári Filharmonia nyári hangversenyére eljönne-e ennyi érdeklődő, zenekarbarát. Mert hogy itt a zene barátai vannak, abban nincs okom kételkedni. Elgondolkodom azon, amit évtizedekkel ezelőtt a nagyszombati zenekarhoz került (akkor még hangszeres) László Ferencről, a gyerekkori barától hallottam a százok házi zenélés-szokásáról; vajon ez általános német sajátosság?

De mi a magyarázata kortárs magyar(országi) írók németországi népszerűségének? A frankfurti könyvvásár 1999-es megnyitóján tanúja lehettem az Esterházy Péter szellemes (németül is esterházy) szövegét fogadó tapsviharnak. Mondják, írják, olvasmányként is igazi siker egy-egy Esterházy-, no meg Nádas-mű. Konrád György sem csak Berlinben érezheti otthon magát, a hosszabb névsorban pedig állítólag már Bodor Ádám is ott a neve. A mi – heidelbergi barátainknak, támogatóinknak is köszönhető – „frankfurti” könyvünk, a *Siebenbürgen – Magie einer Kulturlandschaft* című *Korunk*-kiadvány sajnos csak szerény visszhangot keltett (bár ebben is volt Konrád- és Nádas-szöveg – Kós Károly, Várkonyi Ágnes, Harald Roth és Hajdú Farkas-Zoltán mellett), de azért lehetne tovább útni a vasat. (Ha volna mivel – mármint pénzzel.)

Javított kiadás (magyarok)

Említettem, hogy a két hétre szánt úti holmihoz odacsomagoltam – gyanútlanul – Esterházy Péter új könyvét. Már itthon, a szerkesztőségben (a szöveg nem-ismeretében) összeveszés-közelségbe vívó viták zajlottak a személyes (családi) múlt ilyen mélységű és jellegű megvallásáról, ennek szabadságáról vagy kötelező voltáról. Nem sejtettem, hogy e „nyári” olvasmánnyal a leghevesebb napi politikai csatározások közepébe szaladok bele, egyúttal pedig Végei *Forrás*-beli mondata újra igazolódik: „...a szavakat sem mindig a jelentésük, hanem a mögöttük rejtelkedő tér hitelesíti”. Iserlohnban még nem nézhettünk magyar tévét, Marlbán érkeve azonban a Duna és az M2 híreitől felkorbácsolt, az ügynök-ügy köré sűrűsödő indulatok fogadtak. Párhuzamos olvasatként, értelmezési lehetőségként pedig ott volt, ugye, kéznél, a *Javított kiadás*. Hamisítatlan magyar történet, némi német párhuzam-lehetőségekkel.

Azt írja Esterházy Péter: „Megint eszembe jut, hogy mennyire nem nekem való téma ez. Vissza kéne adni, osszuk újra. A viviszekciós szekció többet tudna ewel az anyaggal kezdeni, Mészöly, Nádas, Kertész, Bodor. Ahogy Nádas megfogná, mint egy tárgyat, nézné innét, onnét, megnézné, leírná, és főleg következtetéseket vonna le belőle.” Nádas Péter a magyar „viviszekciós szekcióból” többször is előtérbe kerül az Esterházy Márton (és fia, Péter) tragikus történetében, már csak azért is, mert ő, Nádas írt Sascha Andersonról, aki feladta, besúgta a barátait. Tehát nem külön magyar történetről van szó, korántsem arról (épp eleget hallhattunk, 1989 után, a Stasiról), ám a magunk sebe jobban fáj, mint a viláé. Mert a világeről is szó van. Esterházy körkörös önkínzással a saját fájdalmaról (szégyenéről?) beszél, de a titkos iratok idézése-kommentálása közben jogosan terjeszti ki ítéletét egy korszakra, szélesre nyitva a határokat:

„...amikor valamelyest könnyedén, a pontos fogalmazás önfeledtségében azt mondtuk, hogy az ország (én, te, ő, mi, ti, ők) aprópénzre váltotta az 56-ban kiontott vért – akkor ez azt is jelenti, hogy például megbízást adtunk bizonyos embereknek, embertársainknak, hogy besúgókká, »felmosóronggyá« tegyenek más embertársainkat (pl. apámat). Ez nem menti se egyiket, se másikat – csak épp így van. Nem tudom tisztán kivenni magamat ebből, nem »mások« ügye, nem a szemét komcsik és szemét téglák külön játszmája, hanem mindannyiunké, miközben nem mindannyian vagyunk, voltunk (szemét) komcsik, téglák.

A Kádár-korszak egyetértésünkkel folyt (kis óckodásokkal és undorkodásokkal).

Nem fiúi ellágyulásból nem mondok erkölcsi ítéletet apám fölött (érzelmileg mindenfélét csinállok: megvetem, lenézem, köpök rá, sírok, őrjöngök, szeretem), hanem mert nem lehet (őt, a történetét) »kiragadni az összefüggésekből«. Legegyszerűbb, ha a pápa jut az eszembe, egy nagy ember, ahogy mondjuk kezét fog Kádár Jánossal, aki – az előbbi érzelmi sodrásban szólva – mégiscsak nagyobb disznó volt, mint az apám. Vagy a számomra legrokonszenvesebb politikus, Helmuth Schmidt, ahogy honeckerezik. Én kértem erre Helmuth Schmidtet, mert, mondjuk, nem akartam a III. világháborút.

»Nagyon szuverén lénynek kellett lenni, hogy valaki se az elfogadás, se a reformizmus zsákutcájába ne menjen bele, és ne is örüljön meg, ne legyen öngyilkos vagy ne igya halálba magát.« Azt hittem, én ilyen vagyok. Pedig főként mázlista. Szemeim zárva a

valóságra.”

(A Kádár-rendszer hasonlóan árnyalt, csak kifejtőbb megközelítésére Szigethy András tett nemrég sikeres kísérletet.)

Alighanem szükségszerűen visszatérőek Esterházy könyvében a német párhuzamok. „Megnéztem még, mit mondtak a náci gyerekek az apjukról, hátha jutok valamire. Túlzás a köbön.” Mengele és Hans Frank, a lengyelországi német fő kormányzó fiát idézi. Az egyik a nyilvános bocsánatkérés ellenére viseli a terhet, a másik „csöndesen emészti magát. Még ma is sokszor sír az apja miatt, mondja a felesége. És hogy az apja tönkretette a fia életét. Az enyémet nem tette tönkre. És hogy mindazok után, amit az apja tett, azt gondolja, nincs joga boldognak lenni. – Nem is jog, hanem esetleg a képesség. Hogy leránt valahová, le valamilyen mocsárba, hogy majd alig kapok levegőt. Ez eddig nem történt meg. Egy kicsit nehezebben lélegzek, ez igaz.” Hans Frank másik fia teljes erővel gyűlöli az apját, leszámolás-könyvet írt róla. Sok ilyen, illetve másfajta „leszámolás-könyv” született Németországban. „Tudományos fölmérések, tanulmányok, személyes beszámolók, interjúk spiclikkel, áldozatokkal, áldozatok beszélnek följelentőikkel – egy társadalom működése látszódik. Ott ez a túlélés feltétele, beszélni. Beszélni és hallgatni. A hallgatás egyedül, önmagában nem segít, az csak elhallgatás. Ez ellen is volna ez a könyv. A múlt, írja Peter Schneider, Németországban nagyobb árnyékot vet, mint másutt. Mintha Magyarországon nem is lenne árnyék. Vagy csakis árnyék, azaz sötétség. Az árnyékhoz (középiszkolai tananyag) fény kell, a fényhez meg bátorság. Akarat.”

A nemzeti önérzethez – teljesen igaza van Esterházy Péternek (bár ezt Cseres Tibor *Hideg napokja* óta sokan tagadják) – ennek az akaratnak, ennek a bátorságnak is hozzá kellene tartoznia. Sajnos, ennek az igazságnak Erdélyben, manapság, ugyancsak nehéz érvényt szerezni. Nem a nagy kollektív ünnepekre vagy a kollektív megkövetésekre gondolok. Hanem az önmagunkban történő megméretetésre. Ez alól nem vonhatná ki magát sem író, sem tisztviselő, sem tanár, sem gyári mester, sem püspök, sem presbiter – semmilyen tisztségviselő. És nem csupán a régebbi múltra kellene érvényesnek tekinteni.

Esterházy említi, hogy „Kolozsváron lelkes fiatal (és olykor kevésbé fiatal) emberek huszonhat óra alatt »váltott lovakkal« felolvasták az egész *Harmonia caelestis*.” Visky Andrásék engem is (mint kevésbé fiatal) megkérdeztek, bekapcsolódnék-e ebbe a mamutolvasásba. Valamilyen közeli utazás miatt erre végül nem került sor. Az igazság az, hogy nekem a *Harmonia caelestis* és legalább ennyire a *Javított kiadás* nem a közös megnyilatkozás alkalma, hanem (közvetlen érintettség nélkül is) személyes ügy. Persze, egyúttal a közösség ügye, a nemzet ügye, egyben pedig Közép- és Kelet-Európáé, Kelet-Közép-Európáé, bizonyosan.

„Javított kiadások” nélkül eltávolodunk ebben a világban.

Fried István

A haldokló (halódó?) európaiak

(Karl-Markus Gauss könyvének margójára)

*De legyek, ha veszni sorsa,
Húnyó nép közt Osszián...
(Arany János)*

A sokféle elfogultsággal (félre)magyarázott versből idéztem, Arany János *Kozmopolita költészet* című, vitairatnak (is) felfogható költeményéből. Ezúttal azzal a szándékkal, hogy a XIX. század magyar irodalmát feszítő, béklyózó, tiltakozásra készítő s olykor a mélabús önsajnálát csapdájába vezető képzetét, a *húnyó nép* teremtett dalnokát képviselő Ossziánt némileg más perspektívából szemléljem. Olyanból ugyanis, amely szerint nem pusztán a magyar, hanem általában a (kelet-)közép-európai irodalmak (és nem egyszer a „nemzetgondolkodás” is) azon túl, hogy egy a homéroszival szembeállítható tónus, műfaj, irodalomformálás, magatartás reprezentánsát vélték benne fölfedezni, önsorsuknak egy lehetséges alternatívájára döbrentek rá, egy nép, egy nemzet halódásának költészetét ismerték föl az ossziáni énekekben. A költészet területéről a gondolkodás egy másik mezejére átlépve, ez a fajta töpreng(tet)és egyrészt kiszélesítette az irodalmi megnyilatkozások területét, érvényességét, „kompetenciá”-ját, másrészt úgy erősítette föl a költői-gondolkodói megnyilatkozást, hogy azt egy nemzeti vagy nemzetivé stilizált „ideológia” részévé tette. Osszián ugyanis mindenekelőtt költőként, Homérosszal egyenrangú személyiségként hoz(ott) hirt egy haldokló (európai) népről; amely költő-sors részint a XIX. századi nemzeti létharc küzdelmei során tudatosodott (nemcsak a költészetben, hanem a politikában is, a politikai retorika révén talán még hangsúlyosabban ott), részint körvonalozott egy költői szerepet, amely egy látszat-történetiség integrálásával lett-lehetett alkotó tényezője egy meta-narratívának, amely még a romantikában megteremtődött költő/költészet-képzetet is átírja. Ha megmaradunk a magyar irodalomból elvont tárgy-történetnél, a Petőfi–Arany-váltásra reagálhatunk. Petőfit szintén foglalkoztatta a déli–északi költő, költészet, nemzetsors konfrontálásának lehetősége. Csakhogy 1847-es *Homér és Osszián* című versében az azonosságok és különbözőségek szembesítését más megfontolás alapján végzi, mivel nála a költői személyiség halhatatlansága és a nemzetgyéniség halandósága feszül egymásnak, ennél fogva nem lép a herderi „jóslat” értelmezői közé, inkább a történelem szükségszerűen kénytelen folyamatával állítja szembe a változandóságot túlélő, így a maradandóságban rögzülő költő alakját.

*Hol vannak a hellenek és hol a celták?
Eltűntenek ők, valamint
Két város, amelyet
A tengerek árja benyel,
Csak tomyaik oma maradt ki a vízből...
E két torony oma: Homér s Osszián.*

A természeti katasztrófán is úrrá lesz/lehet a költészet, amely költészet voltánál fogva nincsen kitéve sem a történelem, sem a természet elemi erejű változásainak. Minek következtében korántsem a nemzethalál tragikus eseménye lesz tárgya a versnek, hanem a költői szó ereje, amelynek révén megőrződnek a „hellenek” és „celták”.

Az 1877-ből származó Arany-idézet személyesebbre formálja Petőfinek romantikus allegóriáját, és egy vitahelyzetben derengtetni föl a költői funkció változatait, mindenekelőtt a hangsúlyozottan és „egyértelműen” nemzeti költőét, aki „népéből egy”, s akinek irománya „magyaros”, nem járva túl a haza földjén, és aki előtt a lehetőségek közül, a vers csattanójaként, mindenképpen lényeges poétikai szituációban, ott az Ossziáné. Aligha felejtethető, hogy kiélezett, sőt: túlfeszített és talán fölös indulattal földűsített (1877-es) megnyilatkozás a *Kozmopolita költészet* Arany Jánosé. Az azonban feltétlenül figyelmet érdemel, hogy a *húnyó nép* képzete ebben a támadó-védekező helyzetben is foglalkoztatta. És mintegy tömörítve fogalmazta egy évszázad rémálmát az előszövegeket integráló költői képpé (a *Zrínyi második éneke* könyörületet nem ismerő sorsa éppen úgy rejtőzhet Arany vessorai „mögöttes” tartományában, mint a *Szózat* nemzetemetés-látomása).

A történetírás (és a történetírás nyomában a költészet) viszonylag korán fölfedezte az európai nyilvánosság számára az antik birodalmak mulandóságát, kiváltképpen a római birodalom nagysága és hanyatlása (*grandeur et décadance*, Montesquieu szavaival), bukása és hanyatlása (*fall and decline*, Gibbon szavaival) lett később sokat idézett allegóriája az európai történelemnek, a legbeszédesebben talán Paul Verlaine *Langueur* (Fáradtság) című szonettjében. Másfelől viszont Goethe *Werther*-ében bukkant a viharral és kitöréssel jellemzett nemzedék a nemes egyszerűség és csendes nagyság görögsége, illetőleg a hanyatlás, pusztulás, végső kétségbeesés poétája „reprezentánsainak”, Homérosz és Osszián alakjának, világának, megszólalásának értelmezésére. Ám ott, ahol a nemzet *ébredésre* váró lényegiségként, az anyanyelv elhalással fenyegetett nemzeti-megkülönböztető minőségként, személyiségek meghatározott köre elfajzott, elidegenedett fiakként tárgyai, alkotásra készítő költői témái egy szerveződő, emancipációját sürgető, szélesebb körű elfogadtatását igénylő művelődésnek, átíródik az ossziáni pretextus, miképpen Róma és erős Babylon „leomlása” szintén a nemzethalál allegóriájaként funkcionál, az antik előszövegre rájátszás (elsősorban Horatius *carmen*jére és epódoszára) mintegy történeti távlatba helyezi a jelenkor nemzeti elbeszélését és ennek az elbeszélésnek tragikusba forduló allegóriáját. A magyar és a közép-európai irodalom/irodalmak történeti tapasztalatokra építve és hivatkozva a XIX. század gondolkodástörténetébe építik a nemzeti fénykor és nemzeti hanyatlás (elméletileg és a körüljárt szövegelemzéssel igazolt) téziseit, s a historiográfiai, irodalomtörténeti kutatások éppen úgy fölvetik az európai létből ki/elmaradás problémáját, mint a szépirodalmi alkotások, ez utóbbira egy „posztmodern” válasz legyen a példa, Milorad Pavić *Kazár szótárának* szerb–bizánci nézőpontú olvasata. S bár a „nyugati” politológiát, művelődéstörténetet, szépirodalmat viszonylag korán kezdte foglalkoztatni az elhasználatlan népek művészete, története, a „jó vadember” képzetétől az avantgárd érdeklődéséig számos törekvésnek voltunk, lehetünk tanúi, hogy az úgynevezett „történeti” nemzetek, népek civilizációján inneni és túli világokra (némi) fényt derítsenek, az Európán inneni és túli kultúrákat az európaiakba integrálják, éppen az Európa határain belüli népek, nemzetek önszemléletében fedezhető föl nem csekély egyoldalúság, beleértve az önvizsgálatnak a nemzeti szervezésre, önszerveződésre vonatkozó tételeit, valamint a nemzeti önelvűség versus többnyelvűség/többkulturáliság értelmezésének problémakörét. Hogy a közismert példával éljek: a távoli világok föltárására oly érzékeny francia gondolkodás még nem elemezte a kellő mélységben az „egységes” francia nemzet, a francia forradalmat követő

Franciaország létrehozásának (és nem létrejöttének) folyamatát, különös tekintettel a provanszál, a breton vagy a baszk „különállás”(?), egyediség, örökség és kultúra történetére, sorsára, viszonyára a franciához.

Karl-Markus Gauss 2001-ben az első ízben megjelentetett, 2002-ben a német Taschenbuch Kiadónál papírkötésben napvilágot látott útikönyv-beszámolója az elfelejtett, a haldoklásukban magukra hagyott népek földjén tett barangolásainak epizódjait tárja elénk, olyan népekről szólva, amelyeket áttelepítettek, megsemmisítésre ítélték, munkatáborokba hurcoltak, letagadtak, beolvasztottak (vagy beolvasztani törekedtek), jobb esetben (csak) tudomásul sem vettek... Korántsem lezárva azt a tartósnak és visszatéríthetetlennek bizonyuló „trendet”, amely – a könyv tárgyát szem előtt tartva – valamikor a XV. század végén kezdődött, hogy Ferdinánd és Izabella (ad maiorem gloriam Dei: Isten nagyobb dicsőségére) kiűzte az egyesített Spanyolországból a mórokat és a zsidókat. A könyv beszédes címe (*A haldokló európaiak*) a jelzős szerkezet mindkét tagját hangsúlyos helyzetbe hozza. Kiváltképpen a jelzett szó döbönt rá a kíméletlen valóságra, Európa nemcsak az, ami kormányelnöki csoportképeken, ál-baráti külügyminiszteri kézfogások alkalmából, monstre-konferenciák ünnepi szónoklatai révén látszik, hanem az is, ami a teljesség igényével megírt kézikönyvekből, az egyetemi „curriculumok”-ból kimaradt, oda sose került be, mivel Európa nemcsak az emlékezés és emlékeztetés, hanem a felejtés és feledtetés művészetét is gyakorolta/gyakorolja. Az a történelem- és irodalomszemlélet mond csődöt a valóban európai történetet és irodalomtörténetet olvasók számára, amely fáziskésésekben, ütemeltolódásokban gondolkodik, tételezi, hogy van egy ideáltípusos történeti-irodalmi „fejlődés”, például a francia vagy az angol, s ezt néhány évtizeddel, netán évszázaddal utóbb követi (utánozza?) a többi, a távolabbi, a centrumtól félreeső kelet-közép-európai, kelet-európai, balkáni, baltikumi stb. variáns. Mint ahogy az szintén megfontolást érdemelne, hogy beszélhetünk-e történelemmel rendelkező és történelemmel nem rendelkező népekről (akadt olyan kisleány író-teoretikus, aki mintegy népe érdeméül tudta be, hogy mindig is kiesett a történelem feltételezett vagy valós „fő”-vonalából, és „dicső” nevek nélküli történelmet mondhat a magáénak). S ha francia vagy angol perspektívából érthetetlennek, értelmetlennek tetszik a földrajzilag európai „kisleányok” makacs igyekezete „dicső” ősök fölmutatására és fölmutatására, a „régiség” történetírói és szépírói dokumentálására, az őshonosság, a képzelte európaiság állandó hangoztatására, akár a kereszténység védőbástyája toposz lengyel, magyar, horvát vagy szlovák ismételtetésére, az európai egyesülés évadán nem kevésbé érthetetlen és értelmetlen az a góg vagy kizárólagosságra törekvés, illetőleg az a kulturális felsőbbbbség-tudat, amely jól példázódik Európa keleti fele földrajzának, történelmének, irodalmának átlag-francia vagy átlag-angol ignorálásában.

Karl-Markus Gauss kötete nem erről szól, nem követi a (túl-)érzékeny kelet-közép-európai, kelet-európai gondolkodókat, szerzőket sérelmi politikájukban, abban a szemrehányás-sorozatban, amely a Nyugat történelmi adósságát hangoztatja, vagy azt az illúziót teszi szavá, ami az időbeli és az erkölcsi előrehaladás kölcsönös feltételezettségét tételezte, jöllehet Rousseau-tól Tolsztojig többen figyelmeztettek, ki csak kétségbeesetten, pesszimistán, hogy a hobbes-i tétel, miszerint ember embernek farkasa, továbbra sem cáfolódott meg, ki arra, hogy az ipari forradalom, az önfeledt technicizálás, a természet legyőzését üdvöt hozó programként meghirdető szöveg újabb veszélyeket idézhet elő mind az egyén, mind a (védtelen) népcsoportok, mind általában az emberi együttélés számára. Ígyképpen a felelősség megoszlik a rövid távú érdekeket szem előtt tartó, értelmes önzéséért feltüntetett, valójában szinte büszkén vállalt egyoldalúságban, párthoz igazodásban elmarasztható politika és az ezt a politikát közvetve vagy közvetlenül támogató „tudomány” és „szép”-írás között. Az úgynevezett „zöldek” nézetrendszerében is igen ritkán bukkanhatunk olyan „természetvédelmi” érvekre, amelyek egyes népcsoportok áttelepítésének, kiirtásának, felszámolásának, kiárusításának következményeivel számolna. Hiszen az emberi környezethez nemcsak a „világörökség”-be fogadott épületek, városok, tájvédelmi körzetek tartoznak, hanem mindaz a szellemi és anyagi kultúra, amely a centrum, a többség anyagi és szellemi kultúrájához képest másféleséget, különösséget, szintén történeti emléket képvisel, lett légyen szó (Karl-Markus Gauss példáit idézve) a szarajevói zsinagógákról és egykori építőikről – „használóikról”, Gottschee németjeinek településkultúrájáról, nyelvéről (a XIX sz. végén még 25000-en voltak, 1936-ban már csak 16000-en), a dél-itáliai albánok népi hiedelmeiről, az alsó- és felső-lausitzi szorbok szokásairól, ünneplési módjairól, az egykor gazdagságukról, kereskedői tehetségükről ismert aromunok (cincárok) műveltségének örökségéről. Tetemes lehetne a kiegészítés: az erdélyi szászok és örmények városi kultúrájának említése szomorúan árnyalhatná az összkepet, a hajdani Szepes vármegye cipszereinek nyelvjárásai, irodalmi, a városi jogot megörökítő törvénykönyvei nem kevésbé illenek e szomorú sorba. A szüntelen fogyatkozó finn-ugor népek tragikus története éppen úgy idekívánkozik, mint a mai Vajdaság egyáltalában nem önkéntes demográfiai átrendeződése az első világháborút követő békeszerződésektől a ma hétköznapiig – nem szűnően. *Die sterbende Europäer* áll a kötet címlapján, s az olvasó megnyerését célzó hátlapszöveg lényegében pontosan összegzi a kötet tartalmát. Az újságírói-felfedezői talentummal megáldott (ezt én állítom) szerző riporteri találekonyossággal és elszántsággal kereste föl a „peremhelyzetű nemzetiségek”-et, hogy hírt hozzon azoknak a „kis népeknek” nem létéről, illetőleg létéről, amely a nemlét közelébe ért, ám „amelyeknek Európa kultúrája sokféleségét köszönheti”. Kérdésem talán nem hat akadémikusoknak. „Európa” tudja ezt, tudomásul veszi, fölfigyel, tesz ezekért a „kis népekért” bármit is? Inkább folytatom a hátlap-szöveg átültetését: a szerző útiképei természetleírást, városportrét kapcsolnak össze, valamint kirándulást a művelődéstörténet ismeretlen földjeire, továbbá politikai vázlatokat és történeteket összecserélhetetlen emberekről. Hogy „csodálatos irodalmi formá”-ban írja-e meg Gauss tapasztalatait, legyen minden, a könyvet kezébe vevő, a könyv információin remélhetőleg legalább eltűnődő olvasó értékelésének ügye. Inkább arról szólnék, hogy a szerző riporteri kíváncsisága a történelem alatt élők és a jelenkori változások ártó-káros hatásainak leginkább kitett népcsoportok helyzetét igyekszik föltárni, nem egészen találmányra kiválasztott nemzetiségeket, amelyek történetük egészét kisebbségként (sosem vagy alig *nemzeti* kisebbségként) élték meg. Részint olyan periódusokban, amelyekben nem létezett még nemzeti állam, dinasztikus-hatalmi érdekek alakították a politikát (egy időben Európa nyugati felén a vallási türelmetlenség, a török birodalomban pedig nagyjában-egészében a vallási türelem volt a jellemző), részint olyan periódusokban, amelyekben a nemzeti kizárólagosság volt a vezető szólam, részint olyanokban, amelyekben a szabadelvű, demokratikus állam úgy látta biztosítottak (a személyek és a népcsoportok, a kisebbségek számára egyaránt) az esélyegyenlőséget (például a megmaradásra?), hogy nem avatkozott be a kisebbséget fenyegető folyamatokba, jobb esetben csupán a törvények betűjét látta, a törvények szellemét talán megfoghatatlannak, netán felfoghatatlannak érezve, mellőzte a paragrafusok szerint jogosnak tűnő országvezérlési során, részint a totális diktatúrák ritkán bevallatlanul maradt, többnyire bevallott egyneműítő törekvéseinek korszakában (nagyorosz, nagynémet, stb., stb., stb. nacionalizmus).

Amit József Attila még az 1930-as esztendő kölcsonös társadalmi bizalmatlanságát diagnosztizálva megállapított: *Fortélyos félelem igazgat*, jórészt centrum és periféria, többség és kisebbség viszonyára is elmondható. A kisebbségek ugyanis aligha indokolatlan bizalmatlansággal szemlélték és szemlélik mindmáig a többségi kormányzat település/telepítés-politikáját, művelődéspolitikáját, a támogatások és tiltások olykor átláthatatlan, olykor nagyon is átlátható rendszerét. A többség viszont eleve gyanúval szemléli a kisebbségnek számára olykor érthetetlen „másság”-át, ragaszkodását a nem egyszer a maradás minősítéssel ellátott anyanyelvi kultúra és a szokások őrzése révén artikulálódó örökséghez, így nemcsak politikai-önvédelmi szervezkedése ellen berzenkedik (vagy éppen különféle legális és illegális eszközökkel gátolja), hanem a kulturális (egyetemes szervezési vagy csupán öntevékeny) mozgalmait sem nézi jó szemmel; s a legszívesebben, ha már valamilyen engedményt mégiscsak tenni kell, folklorisztikai

gettóba zárta, minden bizonnyal a legszívesebben főleg táncsoportok létrejöttéhez járulna hozzá, hiszen ott nem beszélnek anyanyelvüket a kisebbség tagjai. Bármiként és bárhol tekintjük is át a többség-kisebbség viszonyt, mindenütt aránytalanságokra, nem egyszer az érvényes törvények, nem egyszer európai „ajánlások” kijátszására bukkanunk. A XIX. század dualista osztrák-magyar államában a kisebbségek-nemzetiségek legfőbb sérelmei közé számított a kormányzat nyelvpolitikája, amelynek következtében a kisebbségi ügy csinálhatott karriert, ha tudott magyarul, illetőleg németül, de főleg, ha mindkét nyelvet tudta. Ezt nagy mértékben segítette az iskolarendszer, míg a kisebbségi-nemzetiségi művelődésre, kulturális szervezetekre nem jutott elég pénz. Ezt hangoztatták azok a politikusok, legfőbb vádpontként a magyarosítást emlegetve, akik szét akarták zúzni és szét is zúzták Ausztria–Magyarországot. Hogy – s ez bizonyult a sikertelen Párizs környéki békekéügyintézői előtt talán a legfőbb érvek – nemzeti államokat hozzanak létre. Természetesen ugyanúgy soknemzetiségű, ingatag szerkezetű képződmények valósultak meg, mint amilyenek annakelőtte, ám a királyi Jugoszláviáról és a királyi Romániáról nemigen lehetne azt állítani, hogy demokratikusak lettek volna, s a személyiségi jogokat tekintve valóban demokratikus Csehszlovákiát már megszületése pillanatában fenyegette a szenteses lehetősége, hiszen éppen a nemzetiségi kérdéskérdés méltányosabb rendezésére mutatkozott nagyon kevés akarat; majd csak akkor, az utolsó pillanatban, amikor a darabokra hullás reális esélyként jelent meg. Amiért ezt a jól ismert történetet előhoztam: a három utódállamban is csak a többségi nyelv birtokosa csinálhatott karriert. Annyi változás történt, hogy más lett a „presztizs”-nyelv. S hozzátehetem, változatlan maradt az igény a kisebbséggel szemben, tanulna meg (jól) a többség nyelvét, ellenben föl sem merült, hogy a többségből is jó néhányan meg kellene tanulnia a kisebbség nyelvét. Főleg azoknak, akik a kisebbségi többségű területeken teljesítenek szolgálatot. És egyáltalában: miért ne fogalmazódhatna meg egyszer, hogy a közös nyelvtanulás közös érdek, az egymás mellett élő kultúrák kölcsönösége közös gazdagodás.

Karl-Markus Gauss könyve viszont az elzárkózások és mellőzések, az önmagukba fordulások és elutasítások történetének hosszú sorával szolgál. A kisebbség is, a többség is többnyire nyelvközpontú nemzet(iség)ben gondolkodik, az együvé tartozásnak a nyelv kétségbevonhatatlan bizonyítéka, a közösséget a nyelv tartja össze, amely olykor a vallást hívja segítségül. Szép példa Szarajevo (és általában a Balkán) szefárd zsidó közösségéé, amelyet nem csupán a valláshoz kapcsolódó rítusok, ünnepek, szokások, hanem az egykori hazából hozott spanyol nyelv is őrzött. Amikor a XIX. század történelmi fordulatai következtében nem szefárd zsidók érkeztek a Balkánra, kölcsönösen egymásra csodálkoztak, a nyelvi különbözős legalább oly lényegesnek bizonyult, mint a vallásbeli azonosság/erős hasonlóság. Másutt a nyelvi hasonlóság/azonosság sem elegendő a kölcsönös idegenség azonnali vagy gyors feloldásához. A nyelvközösségtől távolabb került, más nyelvi közösségek közé ékelődött népcsoport (hasonlóan a szefárd zsidók nyelviségéhez) nyelve archaikussá válik, az idők folyamán némileg vagy erőteljesebben olyan jövevényszavakkal, tükörfelfejezésekkel színeződik át, amelyek a leginkább a modernizálódó élet jelenségeit és kellekeit vannak hivatva megnevezni. A beszélt nyelv archaizmus, tájnyelvisége azonban (ebben az archaizmusban nem pusztán századok nyelvi és kulturális tapasztalata rögződik) a meghitt – családi kommunikáció záloga, a perifériális nyelvi és kulturális jelleg az állami és a nyelvi centrummal szemben védendő személyiség (népcsoport-személyiség) attribútumaival rendelkezik. Amikor Gottschee németjeinek (birodalmi parancsra) vissza kellett térnie a birodalmi németiségbe, éppen ez a személyiség ment veszendőbe, fől számolódtott a németiség egy nyelvi/kulturális változata, amelynek révén Európa egy darabja hitelesen megszólítható volt, amely megnevezések segítségével otthonná tudott lenni egy tájhoz. A beolvadás, az egyesülés sem kizárólag azt jelentette, hogy viszonylag rövid idő alatt eltűnt egy történeti nyelvi vagy tájnyelvi változat, hanem mindenképp azt, hogy immár visszavonhatatlanul hiányzik ember és természet viszonyrendszeréből egy lehetőség, az európai sokféleség rekonstruálhatatlanul szegényebb lett, könyvekbe és levéltárakba szorult vissza egy élet-változat. A gottschee-i német enklávén esetében a pusztulás még látványosabb: az egykori települések helyét visszahódította a természet, meglehetősen kevés emlékeztet arra, hogy ezen a kis területen egy szorgalmas népcsoport megteremtette az élhető élet esélyét, éppen nem a természet ellenében, hanem a természettel harmóniában. Mint ahogy Szarajevo kiürült, omladozó zsinagógái csak a felkészült és erős képzetű látogató számára beszédesek, csak ők képzelhetik maguk elé a hajdan virágzó vallási-kulturális életet, amely együtt Szarajevo más vallású és beszédű polgárai történetével a várost a sokkulturáltság olyan jellegzetes városává tette, amely Trieszthez, Lemberghez, Csernovichoz hasonlóan a türelem és a megértés gyakorlásának példáival szolgált. Mindazonáltal a különbözőségek hangsúlyozása révén közelítette egymáshoz a nyelveket és a kultúrákat. *A Híd a Drinán* című Andri?-regényben a történelem által összekényszerített népek és vallások sok százados egymásmellettségébe tör be Európa civilizációs küldetésével (a berlini kongresszus hatalmazta föl az Osztrák–Magyar Monarchiát erre), hogy aztán részint létrejöjjön a hagyomány és a civilizációs rend egysége, részint az újabb nemanizálás a XIX. században erőteljesebb és sikeresebb volt, mint a Balkánon is jelenlévő, de az eltérő kontextusok miatt gátoltabb és szerényebb mértékű, de nem szerényebb indulatú „nacionalizálás”. Visszatérve a „kiszépi öncélúság” vádjára, ezzel aligha igazolható a soknemzetiségű államok többségi politikájának mohó centralizmusa, a sokszerűség fől számolására történő igyekezete, de még az a XIX. századi illúzió sem, amely (általában) a magukat magasabb művelődési fokon látó-érző népek-nemzetek elitjének jellemzője, miszerint a civilizálódás áldásaiban részesülő kisebbségek önként földadják nemzetiségüket, s ha mégsem, éppen a civilizáció érdekében kell olyan körülményeket teremteni, hogy földadják. Miközben a „kiszépi öncélúsággal” megbélyegződik a nemzeti öntudatra később ébredő, a közös történelemben rejtetten-elfedetten résztvevő kisebbség, feloldozást kap a többség nacionalizmusa, részben azért, mert a történelmet a győztesek írják (olvashatjuk Danilo Kí?tól, aki nagyon sokat tudott a különféle kisebbségi léthelyzetekről), részben meg azért, mivel a kisebbség az idő előrehaladtával nem csupán az állam egységét hirdető elit ideológiájától érezheti magát fenyegetve, hanem a XIX. századi liberálisabb változat után következő, egészen nyíltan megfogalmazódó és a gyakorlatban gátlástalanul érvényesülő anti-liberális, sőt, totalitárius állam erőszakpolitikájától is. Kiváltképpen olyan népek esetében jelent valós veszélyt a szétoldódás, amelyeknek történelmük során sosem kínálkozott alkalmuk önálló államalkotásra, amelyek – még ha zárt közösségekben éltek is – sosem rendelkeztek valamely autonómiával, s így a XIX. századi nemzeti, állami küzdelmek periódusában egymástól eltérő kis- és nagyhatalmi érdekek között hányódtak, és béke- meg egyéb szerződésekkor figyelmen kívül maradtak. Vagy azért, mert a szerződést (nem annyira

„megfogalmazó”, mint inkább) diktáló feleknek nem volt róluk információjuk, vagy azért, mivel semmiféle haszon nem származott abból, ha létükkel bármely fél számolt volna. Tanácstalanul, magukba fordulva, kitéve az immár nagyon közvetlenül érzékelhető sors szeszélyeinek már csak azért sem tudtak sorsuk kérdéseire megfelelő választ adni, mivel senki nem tette föl számukra ezeket a kérdéseket. Létezésük csak önmaguk számára volt fontos, meg néhány kutató nyelvész, etnográfus, gyűjtő helytörténész számára.

Talán érdemes még az eddigieknél is alaposabban szemügyre venni Karl-Markus Gauss útleíró-esszéit (a műfaj megnevezésében ilyen „öszvér”-megoldásokat választottam, hiszen sem a patetikusabb minősítés, olyan, mint például Európa lelkiismeretének tetemre hívása, sem a hagyományosabb, az egykori műfaji kategóriákkal élő jellemzés, útleírás, esszé, népleírás és így tovább nem látszik számomra kielégítőnek), akár szorosabban az ő szövegéhez tapadva, helyenként beiktatva a magam szomorkásan ironikus kommentárait. Annál is inkább, mivel ezek az írások egybeolvasandók azzal a szakirodalommal, amelyet bibliográfiai utalások címmel a szerző függetlenségét megad, és amely a kérdés tudományosabb elemzésének háttéranyagát szolgáltatja, illetőleg azokat az antológiákat sorolja föl, amelyekből a bemutatott népcsoportok, emlékeik poézisa kiolvasható. Az aromunok világába, pontosabban a Macedónia területén élő aromunok közé repülőgépen érkezik Gauss, méghozzá Ljubljánból, egy sokáig szintén a történelem alatt élő és az újkori történelemben az első ízben a Napóleon megteremtette Illíriában nemzet-voltára eszmélő nép, a szlovének fővárosából; és feltehetőleg azzal a tanulsággal, miként képes egy függetlenségéhez jutott kis lélekszámú, de számottévó szellemi potenciállal rendelkező nép élni a látszat-függetlenségéből szabadulva valódi szabadságával, miként lesz az európaiság szlovénné, méghozzá akképpen, hogy a szlovénség az európaiság egy fontos változatát jelenti. Gauss ugyanakkor a könyvek révén jut el az aromunokhoz, olvasmányait ellenőrizné „terepmunkával”. A régi könyvek egy juhász- és kereskedőnépről meséltek, valamint „brigantikról” (Briganten), akik e kereskedők karavánjait Bizáncból Velencéig kísérték, és minden Bécsben kinyitott zsák (fekete)borsból megkapták a maguk adóját. Amikor Markus néhány éve az első ízben említette meg az aromunok népét, egy olyan cikkben, amely Európa nyelveivel foglalkozott, néhány olvasó jelentkezett nála ama gyanúval, hogy ő találta volna ki őket azzal a szándékkal, miszerint néhány tézist hihetőbbé tegye, néhány erényt dicsérjen, olyanokat, amelyeket a jövő Európája követel majd tőlünk. Mivelhogy az európai nagymise jámbor vasárnapi szónokai azt igényelnék, lennének a világra nyitott emberek, legyünk képesek saját nemzeti államunk határain túl is tekinteni, tegyük az egész kontinenst otthonunkká. Természetesen meglehetősen rosszul állunk ezekkel az erényekkel (én a legszívesebben idézőjelbe tenném az erényt), másképpen nem prédikálnák. Hiszen mégiscsak itt volnának ezek az aromunok, akikre senki sem gondol(t), amikor az európai erényekről beszél(t) (a magam fogalmazásában inkább: szónokolt: erre felhatalmaz Gauss felkiáltójele mondata végén!). Senki nem ismerte őket, még az sem (főleg az sem?), aki az európai sokféleségre szokott esküdzgetni (gyakorítóvá én tettem az ígét, amelyet Igének gondolnak az esküdzgetők), ezeket az aromunokat felejtették el tegnapelőtt is, mainapság is.

Kitérőképpen: magam elsősorban a kitűnő bécsi kutató, Max-Demeter Peyfuss monográfiájából (*Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769*. Wien 1989.) értesültem az aromun-kérdésről, amely a különféle balkáni szövetségkötések/bomlások alkalmából nem mutatkozott problémának azok előtt, akik a maguk nyelvi-nemzeti tudatát, identitásának őrzését természetesen a mások elé helyezték, s a maguk létének boldogságához szükségesnek hitték (és sokszor elérték) a mások boldogtalanságát.

Gauss szerint (ezt olvasta ki a szakirodalomból, és erre a megállapításra jutott a helyszínen, beszélgetései, tapasztalatai során) az aromun Európa egyik legrégebbi népe, bár senki nem tudta, valójában hányan vannak, mivel bárhol élnek is, szinte sehol nem ismerik el őket kisebbségként (Minderheit). Azt írja a szerző, hogy fél millióra rúg a számuk, akik valaha az egész Balkánt benépesítették, és még ma is nagyobb számban élnek Görögországban, Macedóniában, Albániában és Romániában, ennél kevesebben Szerbiában és Bulgáriában, de szétszórtan az egész kontinensen. Egyedül Macedónia, ez a fiatal ország, jegyzi meg Gauss, amely késznek mutatkozott, hogy elismerje az aromunok népcsoport-státusát (im Status einer Volksgruppe anzuerkennen). Mindazonáltal aromun (származású?) személyiségek között akad görög miniszter, szerb akadémikus, bolgár állami díjas, albán népi hős (Voldsheld), román labdarúgó-sztár és bécsi bankigazgató. Csak senki nem akart róla tudni, vagy nemigen óhajtották hangsúlyozni. Netán maguk sem tudtak erről. Vagy, mint George Hagi (így olvasom a könyvben), nyilvánosan csak nagyon későn mondták el. Minthogy az aromunok, akik a középkori adatok szerint igen gazdagok voltak, és magasfokú kultúrával rendelkeztek, és akik évszázadokon keresztül az európai kereskedelem számára nélkülözhetetlen népcsoportként számítottak, valamint akik hozzájárulását a balkáni emancipációs mozgalmakhoz aligha lehet eléggé megbecsülni, a 20. századra (s most szabadon tolmácsolok, de a lényegét illetően híven) periféria-létre sodródtak. A középkorban ugyan nem dominálták a földközi-tengeri textilkereskedelmet, ámde nélkülük, a gyapjú szállítói, a kereskedők nélkül elképzelhetetlen lett volna. Gazdaságtörténesek igazolták, miszerint az aromunok kereskedelmi kapcsolatai már a korai újkorban egészen Észak-Európáig terjedtek. Egyik központjukban, Moschopolisban, amelynek romjai a mai Albániában lelhetők föl, kereskedők és utazók adtak egymásnak találkozt, jöttek Szerbiából, Görögországból, Magyarországból, Szíriából, Velencéből, Levantéből, a brit szigetekről és Franciaországból, és messze vitték a nyomdájáról és hatalmas könyvtáráról nevezetes város hírét-nevét. A beszámoló egy későbbi helyéről írom ide, hogy az aromunok (amely elnevezés Gustav Weigand, 19. századi utazó-kutató kétkötetes könyvéből származik) elnevezése országoként, nyelvenként változik, ön-elnevezésük: *arm?ni* (ennek németes formája az aromun), Macedóniában ma is így hívják őket, s mind az ön-elnevezés, mind Weigandé azt sugallja, hogy a román nyelvcsaládhoz tartoznak. Mindazonáltal az albánoknál *remeri*, a görögöknél *vlachok*, a szerbeknél *vlassok*, de *?obanë*, macedoneni, kucovlachok vagy cincárok elnevezésre is hallgatnak.

Az oszmánok birodalmában helyenként autonómiával bírtak, s a szultán által engedélyezett kereteken belül saját törvényeik szerint éltek életüket. Igaz, településeik szétszórtsága nem tette lehetővé az egységesen elfogadott irodalmi nyelv megtervezését, megalkotását és általános elfogadtatását, ellenben továbbbéllette a regionális, „tájnyelvi” változatok fennmaradását, amelynek meghatározott következményei lettek a nemzeti tudat szerveződésének historikumában.

A XX. század első évtizedeiben több ízben változott helyzetük. Míg 1905-ben Abdul Hamid szultán önálló nemzetiségként ismerte el az aromunokat, akiknek jogát a kulturális szabadságra és a területi öngazgatásra senki nem vonhatja kétségbe, addig az első és a második balkáni háború után arra ébredtek, hogy négy, önmagát nemzeti államként meghatározó ország lakói lettek, amely országok létezésüket a másikkal szemben vélték igazolhatónak. S a soknemzetiségű török birodalom „utód” államai szembetalálták magukat a „nemzetiségi” kérdéssel, hiszen kevert lakosságú területeket örököltek. A fiatal „nemzetállami” királyságok önnön nemzetiségeiket állandó veszélyforrásnak érezték, az Európában kialakult hatalmi szövetségek egyikéhez-másikához kapcsolódva törekedtek területi aspirációk további teljesítésére, a bolgárok például visszavágásra a második balkáni háborúban elszenvedett vereségükért és területi veszteségükért. A nyelvészet, a történetírás, a művelődéstörténet: mind-mind az egyes államok hatalmi politikáját szolgálta, hadd emlékeztessenek a frissen létesült macedon állam görög megítélésére, vagy a macedon kérdéssel kapcsolatos bolgár nézetre. A még ma sem megnyugodott Balkán államalakulások és bomlások, területi átrendeződések, messze nem önkéntes migrációk színhelye lett. A XX. század roppant szenvedéseket zúdított az Európa által elfelejtett aromunokra, akik nem számíthattak külső segítségre, a jobb érzésű közvélemények (nincs belőlük sok) tiltakozó akcióira. Érdemes Gauss elbeszélését majdnem szó szerint idézni: az aromunok sorsa a kényszerűség, az üldöztetés, a halál. Áttelepítésben lett részük, hivatalosan új nevet kaptak, nyelvüket nyilvánosan nem

használhatták, sok falujukat elpusztították, és tanítók, lelkészek, értelmiségiek százait bebörtönözték, lágerekbe hurcolták, távoli szigetekre deportálták. Az aromunok helyzete Bulgáriában és Görögországban volt a legsúlyosabb, Gauss stúdiumain alapuló helyzeteírása a leginkább a följebb megnevezett országokra vonatkozik. Gauss éppen nem mellékesen említi meg, hogy az aromunoktól idegen maradt a nemzetállami gondolat, a Balkánon szétszórva élve, kereskedőként működve vagy éppen a nagy tereken át terelgetve nyájukat, a határok és a határ által való meghatározottságok érzése-tudata nem vagy alig érintette meg őket, éppen akkor, amikor Törökország európai területei túlnyomó részének elvesztését követően a nemzeti államok között szinte átjárhatatlan határok kezdtek meghúzódni. Ezekben az új államokban létezésük lényege, a mobilitás szenvedett helyrehozhatatlan kárt, hiszen az aromunok észak-déli vándorlása, illetőleg a kereskedői útvonalakon haladás a határok miatt lehetetlenült el, és – nem mellékesen – gátak épültek a szétszórta élő aromunok közé. Emellett – fogalmaz igen határozottan Gauss – a nemzeti államok akadályozták a javak és a gondolatok szabad áramlását. Amit számukra, ortodox keresztények számára az iszlám állam biztosított, azt az új – keresztény – államok megtagadták, teszi hozzá a szerző. Amit ma napra az aromunok igényelnek az Európai Uniótól, nem több (és nem is kevesebb), mint az és annyi, amennyit a XX. század elején az Európából kiszorításra ítélt oszmán hatalomtól már megkaptak.

Keserű kitérő, nemcsak aromun tárgyú olvasmányokra (és tapasztalatokra építve): az üldöztetés, a fenyegetettség, a létezésben gátoltság egyként nyomorítja az üldözöket és az üldözötteket, ez utóbbiakban az erdélyi magyar gondolkodásból ismerős „nem lehet” magatartásának megideologizálását segít megformálódni, és ezt mintegy kiegyenlítő a múltba fordulás és önmagába zárkózottság hamis alternatívájához járul hozzá. Az előbbieken a nemzeti narratíva szelídebb változata torzul fensőbbiségtudattá, nemzeti megalomániává; az üldözöttség-érzet (volt róla szó), az ostromlottság-képzet kölcsönös előítéletek és félelmek forrása lesz vagy lehet, támadó-védekező mechanizmusok következtében állandósul a bizalmatlanság, a konfrontáció, amely a többségi nemzet részéről végső esetben népiertáshoz vezet(het). Megszervezi ezt a nép, az irodalom, a történetírás, a nyelvészet, önmagától elidegenedhet az egyes ember, társadalmi-országnyi méretűvé válik a tudat-/ az én-hasadtság.

A XX. század Európája nemigen lehet büszke arra, hogy megőrizné védtelen(né lett) népek kultúráinak emlékeit; ha csak a Kárpát-medencében maradtunk, tanúi lehetünk annak, miként számoldott föl (ezt már múlt időben írhatjuk) a szepességi németek, a cipszerek művelődése, miként tűnik el fokozatosan az erdélyi szászok városteremtő kultúrája; miként írhatjuk le Erzsébetváros és Szamosújvár örményeit az erdélyi sokféleség népei közül; miként fogyatkozik (más okból) a mai Burgenland magyarsága – és a riasztó romániai statisztikák miként adnak hírt a magyar (ajkú) népesség fogyásáról.

Térjünk azonban vissza a följebb épp csak megemlített tételhez: a kölcsönös bizalmatlanság szülte állandó feszültségben-léthez. Ahhoz az állapothoz, amely a nemzetegyeniség vagy népszemélyiség torzulását idézi/idézheti elő, minek következtében elvész a dialógus esélye, s a nem szűnő manipulatív akciók tartják napirenden a szembenállást. Valamint a „gyanú hermeneutiká”-ját. Míg többségi részről a nemzeti lét biztosítását a leginkább úgy tudják elképzelni, hogy asszimilálják, nyelvileg-kulturálisan, esetleg fizikailag megsemmisítik a kisebbséget, s olykor kizárólag a külső politikai konstelláció miatt szünetelnek a nyíltan agresszív törekvések a kisebbség jogainak megnyirbálására, felfüggesztésére, megszüntetésére, addig a kisebbség sérelmi politikája nem egyszer önzesebbnek bizonyul, a mártír-szereppel való azonosulástól az önfeladásig többféle változatban nyilatkozik meg a válasz a többségi cselekvési formákra, és olykor szereptévesztéssel jellemezhető, nem egyszer önjelölt vezetőik képtelennek bizonyulnak az előbb említett, esetleg kedvező politikai (kül- és belpolitikai) konstellációk lehetőségeinek kihasználására, nem utolsósorban a megmagyarázható rossz beidegződések és a keserves tapasztalatok miatt.

Mindez nem menti „Európát”. Karl-Markus Gauss idéz abból a dokumentumból, amelyet egy aromun értelmiségi adott át számára: *Memorandum az aromun kérdés, mint a Balkán-félszigeten elérhető tartós béke feltételének megoldásához*. Ezt az iratot juttatták el a német szövetségi kancellárnak és a délkelet-európai stabilitást célzó paktumot előkészítő bizottság tagjainak. Innen idézem: az Önök kezében van a sorsunk, (...) kérjük, hogy segítsenek az aromunokon, hogy ne lépjünk be azoknak a más népeknek sorába, amelyek ma napra az archeológia tárgyai lettek. Adják meg nekünk a lehetőséget, hogy ápolhassuk kultúránkat, miáltal Európa csakis gazdagabbá és szebbé, semmiképpen sem szegényebbé válna.

Vajon nem mindegyik európai „kisebbség” fogalmazhatna meg ehhez hasonló felhívást? Vajon a demokráciájára, sokféleségére, türelmességére oly büszke Európának nincsenek régóta törlesztésre, sőt kiegyenlítésre váró adósságai a kisebbségekkel szemben? Vajon a sokféleség kizárólag az úgynevezett „nemzetalkotó” többségek együttesére volna vonatkozatható? Vajon az egyes nyelvek (nyelvi kultúrák) levéltárba, könyvtárba szorítása és onnan történő rekonstruálása nem irandó-e a veszteség rovatba? Vajon nem lesz-e Európa sokkal szegényebb, sápadtabb, kevésbé értékes népek, népcsoportok, tájnyelvek és kultúrák fölszámolásával?

Karl-Markus Gauss tanulmányköteteiben, például az 1991-ben kiadott *Közép-Európa megsemmisítése* címűben, a másik Európáért száll síkra, lehetne úgy is írni: Európa lényegéért, amely állandóan veszélyben van. Egy szlovén írástudót idézek, Ale? Debeljakot: „A kultúra, amit nem itat át a nyelvek életvidám sokfélesége, ugyanis tulajdon érdektelensége iránt is gyorsan érdektelenné válik, hiú módon elbűvöli tulajdon *sui generis* nagysága. Ez pedig a kultúrát lassú halálra és a vitális szubsztanciák kiszáradására ítéli.” Meghallja-e valaha Európa az aromun memorandumot vagy Debeljak bölcs szavait?

Az Európai Unió fokozatos kiteljesedése sem jelenti a nemzet(iség)i problémák „automatikus” megszűnését, kiváltképpen nem méltányos megoldását. S most nem a magukról gyakorta hírt adó baszkokról és az észak-írországi katolikusokról van szó, hanem az európai közgondolkodásról, amelyben természetesen – más országokban más mértékben – a nemzeti érdekek képviselője és ennek megindoklásával „túl”-képviselője keresi helyét, jelentőségét, elfogadottságát, elfogadhatóságát. Olyan országok, amelyekben egykori nemzet(iség)ek szorultak háttérbe, veszték el kulturális, regionális különállásukat, kevesebb megértést tanúsítanak a Markus-könyvben föltáruló vagy éppen a Kárpát-medencében, esetleg Lengyelországban még mindig nem megnyugtató módon kezelt problémák iránt. Részint azért, mert egy külső szemlélő számára nem egyszerűen túl bonyolultnak-túl bonyolítottnak tűnő, szinte áttekinthetetlenül szövevényes nemzeti, nemzetiségi, nyelvi, kulturális (és politikai-történelmi) viszonyok között nem ismeri ki magát, részint azért, mert a nemzet(iség)ileg „kuszált” tájak képviselői manipulációs törekvésekkel igyekeznek eufemisztikusan szólva önös igazságokat népszerűsíteni, részint azért, mivel az európai „ajánlások” végrehajtásának ellenőrzése olykor alig vagy sehogységgel elégséges. A két világháború között a Népszövetség illetékes szervéhez hiába futottak be a nemzetek, nemzetiségek az esetek jelentős százalékában megalapozott, dokumentált panaszai. A gyakorlatban szinte semmi nem történt, ma sem igen, a nemzetiségek kiszolgáltatottságának legalább enyhítésére (elméletben több minden, de nem mindenütt lesz ebből gyakorlat). S ami még feltűnőbb, s ami a mai helyzetre is jórészt jellemző: a többségi álláspontból nem olvasható ki a problémák jóindulatú vagy méltányos elbírálása, tart még XIX. századi sérelmek fölhánytorgatása, több helyen nem került le a napirendről az egynyelvű állam kialakításának igénye. A nemzetiségek területi autonómiáját a többségi nemzet részéről szeparatizmussal, az ország feldarabolásának szándékával bélyegzik meg, a kulturális autonómia számos eleme szintén hasonlóan vádpont tárgy; az ország törvényei nem védik a kisebbségeket, így az asszimilációs törekvések előtt lényegében szabad az út. Szempontunkból fontos és tanulságos írásra bukkantam a *Limes „Trianon – Középosztály – Polgárosodás”* (Tatabánya, 2002.2.sz.) tematikus számában. Adrian Majuru bukaresti történész vázlatos probléma-

fölvetésének beszédes címe: *A románok és a »többiek«*. Tézise szerint az 1918-as egyesülés, Nagy-Románia létesülése „új etnikai realitás”-okat eredményezett. Márcsak azáltal is, hogy a lényegesebben megnagyobbodott, más-más etnikai-kulturális-nyelvi örökséggel egy államba került országrészek különféle nemzetiségi viszonyrendszert alkottak, amelyek törvényi szabályozását az új állam még csak tanulta, vagy az európai (szintén kevésbé egységes és még kevésbé megnyugtató, teszem hozzá) modellekhez igyekezett igazítani. A szerző röviden érinti a két világháború között változó romániai alkotmányok idevonatkozó passzusait, és megállapítja, hogy „Alkotmányos és törvényhozási perspektívából a többség-kisebbség viszony a modern államban (...) hasonlóságot mutat az Európában létezőkhöz.” A bekezdés utolsó mondata nem cáfolja tételeit az előzőeket, de rávilágít arra az alapvető, a XIX. századból már ismert dichotómiára, amely szinte máig gerjeszti a feszültségeket a többség és a kisebbség között: „A hétköznapiak azonban másról szólnak”. „E hétköznapiak ki voltak szolgáltatva a Nagy-Románia mítoszának, amely már 1848-ban körvonalazódott, és ami 1878 után egyre hangsúlyosabb lett. E mítosz egy monolitikus megjelenítést vezetett be a románok tudatába – különösen az Őkirályságban –, amely aztán átnőtt a központosított, egységes nemzetállam modelljévé; ennek politikai megvalósítása 1918-ban igen erőteljesen befolyásolja majd a többségiek és a kisebbségiek viszonyát, különösen Erdélyben.” A példa alátámasztásául említem, hogy az ugyancsak az első világháborút követőleg megalakult Csehszlovákia szintén nemzeti ideológiai alapozottságú nemzetszervezést hajtott végre, egyfelől a cseh-szlovák egység gondolatához rendelte a nem kevés „csúsztatás”-sal iderendelhető tényezőket, másfelől a demokratikusnak elgondolt/hirdetett szlávizmus jegyében lényegében kizárta a nemzeti kisebbségeket (a nem csekély létszámú németeket és a magyarokat) az államalkotó tényezők közül; így – mondhatni – a XX. századra mentette át a XIX. században oly sokat támadott „egy politikai nemzet”, a magyarokat ennek alapján szupremáciára törekvéssel, nemzeti kizárólagossággal vádoló eszméjét. Még az 1830-as esztendő közepén, a pesti evangélikus lelkész, Ján Kollár által kidolgozott szláv (irodalmi) kölcsönösség ideája is helyet kaphatott a cseh-szlovák állam önértelmezései között, nem is szólva a történész František Palacký cseh tudatot alapozó elgondolásairól (a magyar honfoglalás akadályozta meg az északi, nyugati, illetőleg a déli szlávok érintkezését, a csehek és németek évezredes harcából következik a csehség lényege stb.). Még annyit kiegészítésül: a második világháborút lezáró békeszerződés nem pusztán helyreállította a Párizs környéki békék erősen vitatható területi és egyéb rendjét, hanem nem vette föl a pontok közé a nemzetiségek védelmére szolgáló jogokat és biztosítékokat. Sem Románia, sem Csehszlovákia nem kényszerült arra, hogy a két világháború közötti periódus nemzet(iség)i tanulságait levonja, sőt lehetőséghez jutott, hogy éppen a német kérdést a kollektív bűnösség elvének elfogadásával (áttelepítéssel és olykor még nehezebben igazolható eszközökkel) „oldja meg”, Csehszlovákia az úgynevezett magyar-kérdést is ennek mintájára akarta végleg kiiktatni a „problémák” közül.

Mindazonáltal Romániáról is, Csehszlovákiáról is jóval többen tudtak, nem utolsósorban az Európába és az Egyesült Államokba eljuttatott könyvek, hírek, beszámolók némi (nem elegendő) figyelmet ébresztettek. De például a koszovói albánok helyzetére igazán akkor döbbsen rá a világ, mikor a háborúig, a kölcsönös vérontásokig fajult a nemzeti/nemzetiségi vita, Bosznia többnyelvűségét, többkulturáltságát negatívitásában „reagálta le” a világ, a kurdoknak egyes nyugat-európai városokban rendezett megmozdulásait viszont a lakosság értetlenkedve szemléli. A bulgáriai törökök jogfosztottsága rövid ideig került a lapokba, míg az aromun probléma napirendre tűzése még jócskán várat magára. Az nem állítható, hogy a tudományos kutatásban nem bukkannak föl a politikából kifejejtett népek; a finn-ugrisztika dicséretes buzgósággal konstruálja meg azoknak a népeknek grammatikai rendszerét (is), amely népek már nem beszélnek nyelvüket, vagy a kétnyelvűségnek arra a stádiumára értek, amely a nyelvi beolvadást készíti elő; miként kitűnő tudósok foglalkoznak a kasubok nyelvi jelenségeivel, csak éppen kasub tudatú lakosságot nemigen lehetünk Európa térségében. Egyébként is, a tudományos értekezéseknek mainapság meglehetősen szűk az olvasótábora (a ’tábor’ szinte gúnyként hangzik), a szaknyelven született tanulmányok feltétlenül gazdagítják esetünkben a finn-ugrisztikát és a szlavisztikát, de aligha alkalmasak egy tiltakozó hullám megindítására. Emellett oly sokszor kellene szót emelni, annyi állam (közöttük nagyhatalom) ellen-érdekelt a nemzet(iség)i kérdés megbotlygatásában, hogy legfeljebb azok az események, ritkábban folyamatok kerülnek a nemzetközi (nemcsak tudományos, hanem) politikai tárgyú értekezletek napirendjére, amelyek közvetlenül fenyegetik az európai közrendet, vagy más okból bizonyulhatnak messzehatóan robbanásveszélyeseknek.

Karl-Markus Gauss esettanulmányokat tár a németül olvasók elé. Nem beszélt ezúttal a kasubokról, a polábokról, a vótokról és a livekről, a galíciai, romániai zsidó közösségekről, és szólhatott volna a horvátországi olaszokról, a bánáti bolgárokról is, hogy szinte találomra említsek néhány olyan közösséget, népet, amelynek eltűnése több mint sajnálatos. Az európai egység, mondogatják, a sokféleség egysége, szójátékkal élve: egység a sokféleségben, sokféleség az egységben. Nem ártatja-e önmagát Európa, ismételve a följebbi bon mot-t? Nem kiüresedett játék-e szavakkal, gondolattal, múlttal és jellel? Lemberg, Triest, Csernovic: ugyanazok a városok-e, mint voltak annak előtte? És Pozsony meg Szarajevó, Fiume meg Eszék? – hogy egykori irodalmi tájakat- városokat idézzek meg... Folytatnám, de unnád, mondom a költő után, a tervezett nagy „belépés” előtt. Karl-Markus Gaussnak az európai lelkiismeretét felrázni kívánó könyvét olvasva még kevesebb az illúzióm, mint volt korábban. Talán neki sem maradtak illúziói. Könyvének befejezése enigmatikus. Miután idézte-ismertette az aromunok általam is hivatkozott memorandumát, kurta mondattal zár. Repülőgéppel visszautazik Salzburgba. Némi túlzással élve: a pokoljárásból térne vissza a nagyvilágba, az újságíró-szerkesztő Ulisszesz a békét ígérő Ithakába, ahol számot adva alvilág-járásáról majd talán nyugalomban élhet (míg nem szólítja el a kaland, hiszen

*Gondoljatok az emberi erőre,
Nem születettek tengni, mint az állat,
hanem tudni és haladni előre),*

de lehet, hogy hírhozóként érkezik vissza, hiszen már a régi görögöknél is létezett oly (náluk: isteni) személyiség, aki az alvilág és az emberek lakta országok között járt lélekvezetőként, mint a felső világ megbízottja (fogalmazok „allegorikusan”), és lehet, hogy a szólás és a tehetetlenség együttesen nyilatkozik meg, a hazatérés Salzburgba belenyugvás abba: ennyit tehet, ennyit beszélhet el, ennyire telik...

Jóléti államok Európában és halódó európaiak, személyiségjogok és parlamenti demokráciák meg azok a számosak, akik számon kívül maradtak (maradnak?), szigorú feltételek az európai klubba belépni szándékozóknak és elfordulás a védtelenektől, közömbösség kulturális romlásokkal szemben. Vajon reménykedhetünk-e, hogy az afféle híradások, mint amilyen Karl-Markus Gaussnak második kiadásban napvilágot látott könyve, mégis eljutnak azokhoz, akikhez feltétlenül el kellene jutniuk, valójában mindenkihez, aki hajlandó a kötet adatait, leírásain eltöprengeni és felháborodni. S azután valamit tenni is, első lépésben újragondolni az európaiságot, meg talán még azt is, miképpen adhatunk vén kontinensünknek a jelenleginél hitelesebb, méltóbb tartalmat.

A telepeseken kívül még a vlahok, vagyis pásztorok (illyrül – némelyek szerint – testvérek) rendje élt dalmát-horvát, bosnyák, szerb, később erdélyi területen, akik (...) a nomád elemet képviselték. E vlahok romanizált és nem romanizált illyrek, később gyökerei déli szlávok, akiknek nem jutván föld, a hegyek közé szorultak, sajátos népelemet alkotának, melynek romanizált vagy rumén része a mai rumén nemzet alapja, szlavizált rétegei pedig, a mai bocchesek és morlások s részben hercegovinai karsztlakók elődjait látattja velünk.

(Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Bosznia és Hercegovina. Budapest 1901. 222.)

A bulgárok mindenestre régebben élnek itt a vlahoknál, mely utóbbiak alig egy évszázad előtt telepedtek itt le. Az albánok ugyanis féltékenyek lettek gyorsan meggazdagodó vlah szomszédaikra és több helységből egyszerűen elkergették őket. Így történt ez Nikolizan, Mosolizan, Opara, Bitakuje s több más helyen. Nagy részük elvándorolt Bitolia Monastirba, onnan meg ide húzódtak Prilip környékére. Többnyire állattenyésztéssel foglalkoznak. Nagy részük télen-nyáron barangol a thesszaliai tengerparton vagy a Pindusban, nomád életet élve. Mindig bevárják, hol magasabb a gyapjú ára, s aszerint intézik a menetirányt, vagy délnek Salonikibe, vagy északnak Üszküp vagy Szkutariba. Sokan közülük óriási vagyonra tesznek szert, oly nagy és módszeres módon úzik, hogy képviselőket tartanak, többnyire egy-egy rokon személyében, Európa nagyobb kereskedelmi városaiban.

(Strausz Adolf: A Balkán-félsziget, I. Macedonia, Észak-Albánia és Montenegro. Budapest 1888. 279.)

A Boszniában ma megtelepült spanyol-zsidók többsége ama 30-40 család származéka, melyeket Naftali bin Mandjur, Baltad?i-Mehmed pasa kormányzó bankárja telepített Konstantinápolyból és Salonikiből Serajevóba. Később még több család vándorolt be Ruméliából, Szerbiából és Bulgáriából, végül egyesek Paduából és Velenczéből. A boszniai zsidók mind szefárdok, és részint spanyol, részint olasz családneveik vannak, minők pl. Alchali, Chavejo, Albachari, Calderon, Danon, Gaon, Finzi, Montiljo, Maestro, Papo, Pereira, Pinto stb. Egymás közt török és bosnyák elemekkel nagyon elegyült spanyol nyelven beszélnek.

(Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Bosznia és Hercegovina. Budapest 1901. 284.)

I. Frigyes Vilmos, Poroszország királya ismételt parancsokkal megkísérelte elérni, hogy ez a nyelv teljesen visszaszoruljon. Végül 1714-ben utasításba adta, hogy az ifjúság gondos német nyelvű oktatásban részesüljön, hogy ezzel végül is a vend nyelv (vend=szorb) egészen a háttérbe kerüljön. Igen, egy 1731-ben kiadott rendelkezés szerint azt a vendet, aki nem tud németül, ne eskessék meg... Végül 1735-ben nyomatékosan figyelmeztették a lelkészeket és az iskolamestereket, minden buzgalmukkal hassanak oda, hogy bevezessék a német nyelvet, s hogy a vend nyelv használata fokozatosan teljesen megszűnjön. Hogy ezek a szigorú intézkedések a nyelv eltűnéséhez vezettek-e, nem történt meg mégsem, mivel a vendek annál inkább törekedtek arra, hogy nyelvüket mint drága hagyományukat megőrizzék.

(F.Ch. Lademann: Die wendische Sprache und ihre Schicksale (...) im gegenwärtigen 18. Jhd. 1798. Idézi: Die Sorben. Wissenswertes aus Vergangenheit und Gegenwart der sorbischen nationalen Minderheit. Verfaßt von einem Autorenkollektiv. Bautzen 1970. 22.)

A második világháborúban a gottscheei nyelvsziget megszűnt létezni; lakói mainapság az egész világon szétszórva élnek. A nagy katasztrófa túlélőivel szemben kötelesség, hogy tovább ne tartsuk elzárva hagyatékukat, amely atyáik még élő öröksége. Áttelepítés, előzés és szétforgácsolódás, az egykori nyelvsziget lakóinak sorsa véget vetett a töretlen szóbeli hagyományozódás folyamatának; jól látható, hogy a gottscheei nyelvjárás és a tájnyelvi népdalok éneklése immár történeti emlékké lesz.

(Gottscheer Volkslieder. Bd. I. Volksballaden. Hg. von Rolf Wilh. Brednich und Wolfgang Suppan. Mainz 1969. 10.)

A kihalás szélén álló balti finn népek egyike a vót. (...) A negyvenes években Nyugat-Ingemanlandban, a Finn-öböl déli partvidékének vót falvaiban még mintegy ötszázan beszélték ezt a nyelvet. (...) A hajdani vót falvakban ma – nem hivatalos kimutatás szerint – kb. 20, vót nyelvet beszélő öreg él. (...)

Időszámításunk második évezredének kezdetén még nagy számú, erős nép volt a lív, amely egy önálló közfinn törzsből származik. (...) A múlt század végén még majdnem háromezren éltek, de a két világháború között már csak másfél ezerre becsülték lélekszámukat. A második világháború pusztításai után számuk már az 500-at sem érte el.

(Hajdú Péter: Finnugor népek és nyelvek. Budapest 1962. 315, 317.)

A büszke Szión elesett,
Az Isten vára omladék;
A délceg oszlop- és tornácsr,
Hol tömjénfüst gomolyga másszor,
Most puszta rom, feldúlatak. (...)

„Haragod az oltárt megtöré,
Véráldozat minden papod,
Nem méltatál továbbra bennünk,
Hogy templomodra mi ügyeljünk;
Az oltár rom, néped halott.”

(Az utolsó főpap. Frankl után. Arany János)

Végel László

Naplójegyzetek, 2001

Május

(*Boldog ember*) Ahhoz, hogy megismerjek egy várost, minden bizonnyal nagy elmélyülésre lenne szükségem és hosszan tartó magányra. Sok időt kell eltölteni a kisvendéglőkben, a cukrászdákban, és még többet önfeladten kóborolni az utcákon. Az embernek kétszer van alkalma erre: a huszadik vagy pedig hatvanadik életéve körül. Boldog ember aki két várost vallhat sajátjának, megkettőzi magát, vagyis élni tud a skizofréniával.

(*A vidám város*) Budapest pontosan olyan, mint Bécs, mondta Mile Stojic, szarajevói barátom. Csak egy kicsit vidámabb, zajosabb, balkánosabb, teszi hozzá. Szarajevóiként majdnem otthon érzem magam itt, folytatja. Lopva az arcára pillantok. Tekintetében ijesztő komolyság honol, járása ingatag, egész lénye megviselt. Haja megőszült, azt hallottam, pár hét alatt, még az ágyúzások kezdetén. Nem merem erről faggatni, tapintatlanságnak venné, és minden bizonnyal igaza lenne. Három napon keresztül barangolt Budapest utcáin a város vidámabb arcát keresgélve. Megértem, hogy keresett egy vidám várost, s azon töröm a fejem, hogy merre kóborolhatott. Szívesen ellátogatnék oda én is.

(*A menekvésről*) Nádas Péter született budapesti. Egy napon rádöbbsent arra, hogy Budapesten a városlakók kisebbségben vannak és elmenekült vidékre. Megható sorokat írt arról, hogy nem utálja a várost, a sorokból azt is kiolvasható, hogy nem volt lelkiereje naponta szemlélni a város látványos haldoklását. Ugyanezt az élményt tapasztaltam meg én is Újvidéken. Csakhogy Nádasra Budapest emlékezik, Újvidék rám viszont semmiképpen. Kitorolt emlékezetéből, mint ahogy a szivaccsal szokás letörölni a táblát. Kitorolte éppen azokat, akikben az urbanitás szellemi élmény volt. Az új lakóknak ez az élmény idegen. A szivacs vitathatatlanul nemzeti jellegű volt. Nádas Gombaszegen is budapesti maradt, ez olyan nagy kincs, amit talán csak én tudok becsülni. Akkor lehet menekülni messzire, messzire, nem mérlegelve, hogy hova, ha van egy kéz, amely utánad nyúl. Máskülönben a menekvés csupán csak olyan, mint az ópium.

(*Az amerikanizmus mosolya*) Valami ártatlan és gyerekesen naiv amerikanizmus dívik a pesti utcákon. Nem zavar, de szeretném tudni, hogy mi rejtezik mögötte. Olyasformán kémelem ezt, mint a titokzatos mosolyt a szeretett nő arcán. A mosoly szép és üde, de attól tartok, Magyarország sem sejtí, mi rejtezik Budapest üde mosolya mögött.

(*A titkos szerető*) Visszatérve Újvidékre késő esti sétámon elsőnek az tűnik szemembe, hogy ez a város éjszaka milyen zajos és zsidongó. Szinte hihetetlen. Este tíz után mindenki az utcákra és a terekre özőnlík. A kék pannon térbe a Dél olyatén lopakodik be, mint az éjszakánként fel-feltűnő titkos szerető. Reggelre nyoma vész úgy érzem magam, mint akit megcsaltak.

(*Újjászületés*) Akkor születik majd újjá Újvidék, ha feléled benne a büntudat.

(*Milošević kanapéja*) Dušan Mihajlovic szerbiai belügyminiszter szerint Szerbiában mintegy 35 000 bűnöző és több mint 60 000 be nem jegyzett fegyver van. Fele automata, mely a horvátországi, boszniai és koszovói hadszínterekről került az országba. Nem csodálkoznám, ha kiderülne, hogy ez a szám sokkal nagyobb. A bűnözőké is, a fegyvereké is. Belgrádban egymillió polgár ünnepelte Miloševićet az államférfit, miközben a fegyvereket osztogatták. Aztán azok beszívárogtak a feketekereskedelembe. A Wittgenstein szövő-székében írtam arról a háttorzongató élményről, amikor a Futaki úti piacon láttam árulni a Kalasnyikovokat. Nekem is kínáltak egyet. Röviddel utána kezdődtek a háborúk, és ettől kezdve magától értetődővé vált, hogy a kis kávézóknak a vendégek néha az asztalra tették a revolvért és a mobiltelefont. Hadd lássák, ki az igazi patrióta. De vannak ennél döbbenetesebb összefonódások is, amit a belügyminiszter kíméletlenül elismert. Szerbiában nem lehetett üzletember, aki nem finanszírozta a szocialistákat és a háborúikat. Most már tisztában vagyunk azzal is, hogy ezekből lesznek az új kapitalisták. Ezekről függ a jövőnk. A politikusok sem voltak jobbak. Az ellenzékiek sem. Mihajlovic elismerte, hogy őt is meghipnotizálta Milošević azon a nevezetes kanapén. De hányan ültek még azon a kanapén! Most viszont hallgatnak, mint a csuka. „Mindannyian Milosevicet szolgáltuk, ő felhasználta bennünket, az ellenzékét is beleértve. Dekoráció voltunk számára, amit mutogatott a nemzetközi közösség előtt, így bizonygatta, hogy demokratikus ország a miénk”, ismerte el a jelenlegi belügyminiszter. Ő legalább vette magának a bátorságot. De sokan még erre is képtelenek. Ezért a „magyar dekorációról” nem is szólnék.

(*Színeváltozások*) Babérrillatról és a tengerről álmodtam. A Korcula nevű szigetről. Felriadok. Felhők duzzadnak a város felett. Aztán dörögni kezdett az ég, a közelben villámok csapkodtak. Fél óráig sem tart az ítéletidő. Aztán napfényben aranylanak a környező háztömbök. Kidörzsölöm a szememből az álmot. Úgy érzem magam, mintha csak átutazóban lennék, fél órával ezelőtt egy egészen másik városban tartózkodtam volna.

(*Hol vannak az igazságfeltárók?*) Az Emberi Jogi Alap feladta a leckét Koštunica igazságfeltáró bizottságának. Követelte ugyanis, hogy a jugoszláv hatóságok állapítsák meg, igaz-e a gyanú, miszerint a rendőrség és a Jugoszláv Katonaság a NATO bombázások idején hathatósan közreműködött a koszovói albán civilek felett elkövetett vérengzések nyomainak eltüntetésében. Az Emberi Jogi Alap adatai szerint 1999. március 24-e és június 12-e között legkevesebb 800 albán – köztük öregek és gyerekek – földi maradványait vitték át szerbiai titkos helyszínekre. Ezeket a holttesteket titokban újratemették. A bűnjelek eltüntetését államtitokká nyilvánították.

(*Az angyalok fekete fátyla*) Nem csodálkoznék, ha a templomok freskóinak angyalai elé sűrű fekete fátylat helyeznének, hogy azok se vehessenek tudomást a tömegsírokról.

(*Kolumbiai demokrácia*) Eric Hobsbawm új esszéjét olvasom: „Kolumbiában néhány átmeneti időszakot leszámítva soha nem volt

tartós a katonai vagy népi caudillók uralma; lényegében folyamatosan alkotmányos, képviseleti, demokratikus kormánya volt, és ahogy azt az elmélet megkívánja, két rivális választási párt, a liberális és a konzervatív versengett egymással. Mégis, azoknak a száma, akiket az elmúlt fél évszázadban megöltek, megcsonkítottak, otthonukból elűztek, milliókra rúg, és ez jóval több, mint azokban a latin-amerikai országokban, amelyek katonai diktatúrák alatt sínylődnek.” Miért legyek naiv? Miért reménykedjek a várva várt fordulatban? Nem. Lassan, araszolva lépkedünk, de nem tudjuk biztosan az irányt.

(*A másságról*) Szerbiában 480 000 menekült és kitelepített személy tartózkodik. 70 százalékuk Vajdaságban kíván letelepülni, olvasható a köztársasági menekültügyi főbiztos jelentésében. Velük együtt egy másféle kultúra tör előre. Ami rendben is lenne, ha ezzel együtt nem veszne ki a másféle másság is.

(*Számkivetettség*) A kisebbségi író mindig számkivetésben él, és ha igazán író, akkor megtanul ezzel élni. Nem akarok ebben afféle sorscsapást látni. Ezt vállaltam és végigjárom ezt az utat. Ez lett az életformám és a stílusom is.

(*Versailles-i tűzhányó*) Isten óvja a Balkánt, írja egy berlini ismerősöm. Valahol Délen újra ropognak a fegyverek. A versailles-i tűzhányó továbbra is működik. Azt tudja, hogy a múltat nem lehet kijavítani, még akkor sem, ha a jelen vergődik benne.

(*A kassaiakról*) „Más szóval, Márai Sándor úgy volt kassai, úgy lehetett igazán kassai, hogy előbb volt európai, még akkor is, ha mindenkinél jobban tudta, Európa elárulta az eszmét.” Mekkora dráma rejtezik Bányai János egyetlen mondatában! „Kassaiaként” a legnehezebb vállalni az európaiságot, hiszen éppen ezzel a teherrel minden oldalról értetlenséggel találkozunk. Minden szó felsebez, minden emlék iszonyúan nyomaszt, mindenki kiközösíthet. De ha emellett azzal is tisztában vagyunk, hogy Európa, sajnos, számtalanszor hűtlen lett önmagához, tehát nemcsak tapasztalataink lesznek kétértelműek, hanem belső ellentmondásaik is drámai méreteket vesznek.

(*Kétféle kisebbségi*) A státustörvény meghozatala után kétféle vajdasági magyar kisebbségi állampolgár lesz. Az egyik rendelkezik magyar útlevéllel, a másik pedig magyar igazolványt kap. A kettő között lényeges különbség van. Kiterjed az élet minden területére: kétféle üzletember, kétféle politikus, kétféle író, kereskedő és ügyvéd létezik tehát.

(*Nincs, aki fogadná őket*) Számos új névvel találkozom szellemi életünkben. Beindult valamiféle pezsgés? Tényleg jönnek a fiatalok? Mégis szívós világ ez a Bácska és képes lesz megújhódni, gondolom magamban ilyenkor. Érzeknek, mint a fecskék, ám nincs, aki fogadja őket. Nem ellenállásba, hanem vákuumba ütköznek. Léteznek írói és értelmiségi műhelyek, de nincs irodalmi élet és izgalmas, vonzó közélet. Ezért csak magasan köröznek a levegőben, talán még nem is láthatók. Csak egy-egy szöveg jelzi, hogy megérkeztek.

(*Az írástudók árulása*) Úgy látszik, vannak dolgok, melyek sehogyan sem változnak. A néhai egypártrendszerben gyakran előfordult, hogy hatalmi helyzetükkel visszaélve a pártértelmiségiek kirekesztő módon bíralták valamelyik értelmiségi kollégájukat. A kirekesztés alapján azt jelentette, hogy hatalmuknál fogva ellehetetlenítették azoknak a nézeteknek a bemutatását, amelyeket bíráltak. Így van ez ma is. Vigasztalásul Babits *Az írástudók árulása* című örök értékű tanulmányát vettem elő és veszem elő ma is. Babits szerint elárulják hivatásukat azok az írástudók, akik különböző csoportok és pártok szócsövénévé válnak. Az írástudók, emlékeztet Babits, magasabb értékek letéteményeseként érzik magukat, túl vannak a harcias csoportok érdekein, azok fölött állnak és azoktól függetlenek. Ebből kifolyólag nem rendelkeznek semmiféle hatalommal, ami távolról sem jelenti azt, hogy az írástudók távol tartják magukat a köz gondjaitól, miként ez a közélettől fanyalgó értelmiségiek vélik. Akik legalább egyszer elolvasták a *Jónás könyvét*, azok tisztában vannak vele, hogy milyen nagy belső vívódást jelent az írástudók számára a lelkiismeret és az igazság. Hogy ez mennyire védtelenné és elárulttá teszi őket. Nem árt néha ebben az urambátyámos, tanácsadói, kislefunkcionáriusi, lírai selyemfűs, pártelnökségi világban emlékeztetni a magyar hagyományokra, többek között arra is, amit Babits képvisel.

(*Népi katedra*) A Szabadkáról Kishegyes felé tartó autóbusz kalauza a többpártrendszerből tart kiselőadást az ingázó munkásoknak: „Unom már, hogy minden reggel a köpenyeforgatókat ócsároljátok. Váltogatják a pártokat, na és? Azért léteznek a pártok, hogy legyen mit váltogatni. Ti is cseréletek a szennyest, vagy nem?”

(*Hamispénz*) Képzetele csak annak lehet, akinek időnként eláll a lélegzete, mert majdnem belefúladt a valóságba. Minden más csak képzelgés és színlelés. Hamispénz.

(*Morálisan nehezebb vizsga*) Az Anem Téven Marton Katalin beszél a szerbiai sajtószabadságról. Azt állítja, hogy az új hatalom képviselői is rá akarnak tenyerelni a sajtóra. Tehát a szabad sajtó a második, immár sokkal bonyolultabb próbatétel előtt áll. Ezt csak jeles pártértelmiségeink tagadják, elképesztő buzgósággal. Attól tartok, most újra sokan rosszul vizsgáznak majd. Tegnap egzisztenciálisan nehezebb, de morálisan könnyebb volt a vizsga. Az ember vagy a fehér vagy a fekete mellé állt, ha volt bátorsága. De ma már a bátorság nem elegendő. Bonyolultabb helyzet állt elő, megannyi csapda előtt állunk, politikai érdekei miatt a tegnapi szövetséges könnyen válik a szabadság ellenségévé. Egyszerű és ismert dolgok ezek, de nem árt ismételtlen emlékeztetni rájuk. Mint ahogy Marton Katalin tette.

(*A könyv és a szereplője*) Rajk Judit írja, hogy elküldte az *Exterritóriumot* Marton Katalinnak. Férje, Holbrooke a könyv egyik szereplője. Egy könyv utazik a szereplőjéhez.

(*Kormányzati optimizmus*) A kormány száz napját ünnepeljük. Igen, ünnepeljük. Zoran Djindjic három újságíróval társalog a tévétűdióban. Az újságírók rendkívül elégedettek. A kormányfő, igaz elvéve, mosolyogva megjegyzi, néhány aprósággal azért mégis elégedetlen. Azt élvezem, hogy ehhez is milyen okosan bólogatnak az újságírók.

(*Hol a bizottság?*) Biljana Kovacevic Vuco, a Jugoszláv Jogászbizottság képviselője a szövetségi kisebbségügyi minisztérium tanácskozásán szavakba foglalja: a háború kezdetén a lakosság százalékarányához mérten a magyarokat mozgósították legtömegesebben. Miért hallgat Koštunica igazságtelátáró bizottsága? Miért hallgatnak erről a kínos kérdésről a magyar politikusok? Ez is a megbékéléshez tartozik. Meg az igazsághoz, teszem hozzá halkan. És ahhoz, hogy visszajöjjenek, akik eltávoztak. Mert a visszatérés nemcsak anyagi kérdés, hanem morális is. A különböző exodusok története ugyanis erről a morális kérdésről is szól.

(Kérdés, válasz nélkül) Megint ropognak a fegyverek Dél-Szerbiában. Egymásnak ellentmondó hírek érkeznek. Az albánok elfoglaltak egy falut. Pavkovic hadseregpáncsnok szerint a falu visszafoglalása nagy emberáldozatokat követelne. Macedóniában is dörögnek a fegyverek. Az egyik ismerősöm legyint. „Nem lesz háború. A szerbek nem akarnak harcolni.” „És Banja Luka?”, kérdem. A kérdés válasz nélkül marad. Úgy látom, erre a kérdésre az új politikai elit sem akar válaszolni. Az egyszerű ember pedig a homokba dugja a fejét. Továbbra sem tud semmiről. Még a szeme előtt lejátszódó kínos vajdasági incidensekről sem. Ah, Vajdaság! Kérem szépen, ez egy multikulturális paradicsom, ismétlegetik a politikusok.

(Egy európai éjszaka) Az olasz polgárok kapkodva, az utolsó pillanatban léptek az urnák elé. Estére hosszú sorok a szavazóhelyek előtt, úgyhogy sok szavazóhelyen még a hajnali órában is tartott a szavazás. Az első részeredményeket reggelre ígérték, az első exit poll eredményei szerint Berlusconi jobbközép koalíciója vezet. A közvélemény-kutatók az Európai Unión belül nagy aggodalmakat keltő sajtócézar kiütéses győzelméről beszélnek. Ausztria után Olaszország! Reggelre azonban kiderül, előnye mégsem olyan nagy. A jelölt ígéri, hogy rendet tesz, s gondoskodik, hogy az olaszoknak legyen mit aprítani a tejbe. A választási inga ingerülten az életszínvonal felé lendült ki. Ami idővel könnyűszerrel a szimpla demagógia prédája lehet. Mindez ott játszódik le, ahol az életszínvonal mégis magas. Nyomasztó európai éjszaka! A brüsszeli bölcsek magabiztosak, mindenki meg van győződve arról, hogy nem történik nagyobb baj. Nem! De valami mégis történik.

(Ide jutottunk!) „Nem állok szóba vele”, mondja egy vidéki banktisztviselő. „Kivel?” „Tamással.” „Miért?” „Mert ő egy másik kisebbségi párt tagja. Állandóan ócsárol bennünket.” Ide jutottunk, gondolom magamban. Valamikor a nyolcvanas évek végén együtt léptek ki egy másik pártból. Megosztották gondjaikat, együtt iszogatták a fröccsöt a kisvárosi kocsmában. Elégedetten idézik meg ifjúságukat. Szép volt. Aztán ötvenévesen meg akarták változtatni a világot. Ez is szép volt. Aztán a világ megváltoztatta őket. Ki a tettes?

(Tömjénillat) A szlovákiai Magyar Koalíció Pártja részese belépett a kormányba, ám rövid időn belül kiderült, hogy a pártvezetők a kellenél jobban belesüppedtek a bársonyszékekbe. Az értelmiségiek, éppen azok, akik a szlovákok iránti nyitottságukról ismeretesek, mint például Grendel Lajos és Szigeti László, ez ellen kifogást emeltek. Nyilvánvaló – állapítja meg a *Pro Minoritate* című kisebbségi folyóirat szaktanulmánya –, hogy ez eltökéltebb fellépésre ösztönözte Bugár Béla pártelnököt. Ez a példa a szlovákiai magyar politikai elit érettségét bizonyítja, azt, hogy hisznek a közéletben, s tudják, hogy ez nélkül nem létezik kisebbségpolitika. Sajnos, a mi politikai elitünk kormányzati szerepvállalásáról csak dicshimnuszokat lehet írni, ha pedig az elmarad, akkor az elit tömjénezi önmagát. Nyilatkozatok, közlemények, interjúk tömkelege. Csak két dologról feledkezünk meg: az életről és a szellemről.

(Jancsi és Juliska) A vízvezeték-szerelő a csapokat javította. Első osztályú olasz áru, fontolgatta magában, majd beletörülte a kezét a patyolat-tiszta törülközőbe és kilépett a fürdőszobából. A háziasszony befejezte a kávéfőzést. Az elnyomásra panaszkodott. „Szegény Jánosom, ez lesz a sorsunk, amíg élünk” hajtogatta, miközben a kávé mellé helyezte a finom csokoládés tortát. „Ismerd el Juliska, melyik párt tagja vagy?”, kérdez rá a mester cselesen. Jogot érzett rá, hiszen egy faluból származtak, együtt jártak az elemi iskolába. Csakhogy Juliskára rámosolygott a szerencse, férjhez ment egy ifjúsági vezetőhöz, ennek köszönve a gimnázium befejezése után titkárnő lett egy bankban. Ő meg csupáncsak egy szerszamosládával érkezett a városba. Juliska zavarba jött. Bevallotta, hogy ő bizony a kormánykoalíciót alkotó párt tagja. „De csak a férjem miatt” kuncogott. A mester megbámulta a drága csillárokat és a bútorokat. A szőnyeg is első osztályú, gondolta magában és csettintett egyet a nyelvvel. Az asszony tovább kuncogott, megigazította a térdén a pongyoláját. Cinkoskodva összerosolyogtak, majd az asszony hirtelen a férfi vállára borult. Mintha régi szeretők lettek volna. Vagy talán panaszkodni kívánt csak, maga sem tudván, hogy mire. Vagy egyszerűen megkívánta a férfit, mint a csokoládés tortát. Szeretkezés közben a régi szép időről beszélt. Az ifjúságról. Egy óra múlva kitessékelte a mestert, mert a férjét várta haza. Mindennek megvan a maga ideje. A vízvezeték-szerelő napok múlva is csak azt sajnálta, nem német márkában kérte a munkadíjat. Pedig úgy szokta. Miért került olyan gyerekes zavarba, morfondírozott magában, hiszen mindig márkában kérte a bért. Napokig még a szokásos sör se ment le a torkán, egyre csak a német márkán töprengett. Nem az asszony testétől csömörlött meg, hanem a szavaitól.

(Árnyjátékok, sziluettek) Az óvatosan feltárt korrupciós térben időnként nevenincs árnyékok tűnnek fel. Rövid időre megjelennek, aztán elsuhanak. Később az új hatalom jobbján díszlelegnek. Ezek után valójában nagyon nehéz megállapítani, kik voltak a megdöntött hatalom cinkostársai.

(A tömegek) Harangszó száll a Duna felé. A főtéren andalgok, ahova több padot raktak, mint bármikor ezelőtt. A Meštrovic szobrot is padok koszorúzzák, ami szebbé, emberibbé teszi a teret. A városlakók a padokon gunnyasztnak. Csend honol köztük: a tegnapi zivatar után a nyár rátámadt a városra. Az egyik padon egy elárvult öregember hazafias dalokat énekel, a kalapjába nem dob senki egy dinárt sem. Hol vannak a régi tömeggyűlések? Hol vannak azok az idők, melyekben a rajongó önimádó tömeg a Vezérben fedezte fel a sorsszerűséget? Eltűntek. Másféle tömeg lépett a színre: Peter Sloterdijk szavával élve: a posztmodern búskomorságba burkolódzó tömeg, amely azonban ugyanúgy tömeg marad, mint a régi. Sloterdijk kiváló elemzése megvilágítja, hogy letűnőben van a klasszikus tömeggyűlések a fasisztoid és a baloldali populizmusok tömegfogalma. Lehet, hogy a Balkánon is. Ehelyett a konspiratív jelleggel bíró „össze nem sereglő” tömeg nyomul előre. Megváltozik az ideológia formája, de nem az ideológia.

(A másik népszavazás) A gyerek lassan kanalazza a levest, nem érti, miért gondterheltek szülők, akik már hónapok óta a vasárnapi ebéd után töviről hegyire mérlegelik esélyeiket. Miért aprólékoskodnak, hiszen ő csak menni akar, rohanni, messzire távozni. A saját életét akarja élni. A szülők megfontolják, hogy ki mond igazat és ki hamisít. Hová írássák be a gyereket? Magyar tagozatra? Szerbre? Mérlegelik, mit tesznek a magyar politikusok? Van-e köztük olyan, aki bort iszik és vizet prédikál? Renan mindennapi népszavazásnak nevezné ezt a vasárnap délutáni szertartást. A politikai elitünk vizsgázik. Megtelnek-e a magyar tagozatok? Rövidesen választ kapunk arra a kérdésre, hogy élvezik-e a magyar politikusok a magyar választópolgárok bizalmát. A sajtóban megjelent a tájékoztatás, hol nyílnak kisebbségi tagozatok.

(Tabu téma) A háborús bűnök még mindig tabu témák a szerbiai sajtóban, állapítja meg Bíró Miklós közvélemény-kutató. Szerbia polgárainak mindössze 21 százaléka hajlandó feltételezni, hogy a szerbek részéről is elkövettek háborús bűnöket. A lakosság négy százaléka ismeri a hágai ENSZ-bíróság alapelveit. Az állami televízió szőrmentén foglalkozik ezzel a kérdéssel, nyilvánvaló tehát, hogy a szerbiai megbékélés feltételeiről alig beszélhetünk.

(*Tabu téma, 2.*) A 2000 megkérdezett szerbiai polgár 62.7 százalékának véleménye szerint a NATO-intervencióért az USA és a nemzetközi gazdasági érdekek, valamint Slobodan Milošević politikája hibáztatható. 77.8 százalék szerint a Jugoszlávia felbomlását a horvát nacionalizmus, valamint a Nyugat idézte elő. A többség Ratko Mladicot, Radovan Karadzicot, Zeljko Raznjatovic Arkant és Miloševićet tartják a szerbség legnagyobb jótévőjének. Strategic Marketing közvélemény-kutató intézmény legújabb kutatásának eredménye azt mutatja, hogy a szerbek többsége még most is a másik felet tartja felelősnek a háborús szörnyűségekért. Az etnikai tisztogatásokért, a tömegsírokért.

(*Templomok*) Egy szerémségi katolikus templomba, mint hallom, csirkefarmot telepítettek. Még évekkel ezelőtt, a Nagy Etnikai Tisztogatás idején. A település és a környék lakói ezen egy cseppet sem háborodnak fel, hiszen vannak templomok, amelyeket le kell rombolni, vannak templomok, amelyekben robbantani kell, továbbá vannak templomok, amelyek csirkefarmra alkalmasak.

(*Ottlik esete*) „Könnyen el is pirult...”, jellemzi az egyik fiatalembert Ottlik Géza a *Továbbélőkben*. Ezzel jellemezte azt a belső hisztériát, amit szereplője hordott magában. A kézirat valahol Ottlik fiókjában lapult, amikor engem egy vajdasági kritikus időben keményen megrótt, a belső neurózis leírására egy fiatalembernek nem szabad elpirulnia. Csak elvörösödhet. A szóközpontú költő-főszerkesztő, időközben kisebbségi Messiás lett, rajongva felkiáltott: végre színre lépett egy igazi szóközpontú kritikus. Aztán előkerült az Ottlik-kézirat, és a szóközpontú költő gyengéden felsóhajtott: végre igazi szóközpontú regény került a kezembe. Azóta sem vörösödött el senki. Még kevésbé pirult el. Jó, hogy Ottlik nem hallgatott a szóközpontú költőre és kritikusra.

(*Törvény vagy hipotézis*) Ahogy látom, még a magyarországi politikusok is rajongnak azért a jugoszláviai kisebbségi törvénytervezetért, amely még tervezetként sem végleges. Csak az első vázlatokról beszélhetünk, mondjuk, elfogadható hipotézisekről.

(*Fapad és bársonyszék?*) Lassan-lassan meghonosodik egyféle politizálás: ha a kisebbségi jogokon esik sérelem, akkor az illetékes minisztérium tisztségviselője tiltakozik, mintha a miniszter nem éppen a bársonyszékben gubbasztana, hanem az ellenzék fapadjaiban. Ki ücsörög hatalomban, kérdem ilyenkor. Gyanítom, hogy ez a legjobb módja a felelősség elkendőzésének. Igen, a határtalan jóakarásban nincs hiány, gondolja a nyájas polgár, akinek nem szabad észrevennie, hogy a valóság mégsem változik az ígéretek szellemében. Ezt a nyelvezetet egyre jobban alkalmazzák a pártújságírók, akik keményen ostorozzák a hatalmat, csak éppen azt nem kérdezik, ki van a hatalmon? Tényleg, ki? Egyre rejtelmesebb a válasz.

(*Palackposta*) Egy szegedi irodalmi esten Mirko Kovactyal, Filip Daviddal, Bányai Jánossal és Tolnai Ottóval szerepelek együtt. Fejemben Dušan Jovanovic drámaíró és rendező vallomása motoszkál. „A második világháború alatt nagynénémnél laktam Szkopjében. Tizenkét éves koromban költöztünk Ljubljánába. Anyám Volksdeutsch, német, apám apja szerb, anyja görög volt. Apám a jugoszláv hírugynökségnél, a Tanjagnál dolgozott, így került Ljubljánába. Jugoszlávia széteséséig jugoszlávnak tartottam magam. Nem voltam szerb – szerbnek lenni annyit jelent, hogy gyakorlod a szerbséget, a vallást, a szokásokat, a nyelvet, a mentalitást, amit én nem tettem. Valahogy úgy, ahogy azok a zsidók, akik nem vallásosak, és nagyon kritikusan viszonyulnak a vallásos zsidókhoz és a zsidó vallási kultúrához, s ezért önszántukból vállalják a száműzetést, én nem akartam egyik sem lenni – sem szerb, sem bolgár, sem görög, sem kínai, sem szlovén. Úgy gondoltam, hogy a jugoszlávság igazolja álláspontomat és helyzetemet, ami kifejezetten antinacionalista és liberális volt, majd hogynem kozmopolita. Amikor mindez szétesett, világosan láttam, hogy most a nacionalista orgiák időszaka következik.” Már csak a méltányosság miatt sem feledkezhetünk meg arról, fejtegettem, hogy félig-meddig a néhai Monarchiára emlékeztető jugoszláviai szellemi térségben éltünk, s arról sem, hogy Danilo Kiš vallotta magát az utolsó jugoszláv írónak. Újvidék néha-néha Josef Roth kis szigetére emlékeztetett, amelynek partjait kegyetlen hullámok csapdosták, a sziget időnként megremegett, egyre kisebb lett, ám a nagy hullámcsapásokban is volt valami rendkívüli. A végnapok vidám hangulata csengett ki az újvidéki kultúrából, miközben az sem tagadható, hogy volt benne némi hibrid bécsi jelleg. Amit a Monarchia kultúrájáról szólva oly tetszetősen idézett fel Claudio Magris. De abba visszatérni soha sem kell, nemcsak azért, mert abban is volt elnyomás, hanem azért is, mert az egykori Jugoszláviában az volt a legrosszabb, ami utána következett. Újra fellapozom a *Peremvidéki élet* című könyvemet, lelki szemeim előtt megjelenik az ébenfaarcú szerb lány, akit szerettem. Nem, nem merem többé megszólítani, mert ismerem a választ. Túlságosan megváltozott körülöttünk a világ, csak az emberi sorsok maradtak, és a romok alatt – mint mindig – egy izgalmas kultúra. „Volt egyszer egy Jugoszlávia,” írtam 1992-ben. „Mintha csak azt mondanám: volt egyszer egy *Monarchia*. Szükségszerűen elsüllyedt világ. Most erőszakkal akarják megmenteni, hát akkor vesszen az, amit fegyverrel kell őrizni.”

(*A kicsapongó Móricz*) Nem tudok hinni a szememnek! Jövőre megjelenik Móricz Zsigmond sokáig titkos, erotikus naplója, amelyben leplezetlenül ír saját életmódjáról, gyakori kicsapongásairól, még saját feleségéről, Simonyi Mária színésznőről is lesújtó véleményt fogalmaz meg benne. Butának nevezi, hiányolja személyiségéből a múzsa erejét. Erkölcsei kérdések? Alig hiszem! Azt gondolom, az írónak szüksége van valami titokra, amit nevezhetünk valóságos, avagy képzeletbeli kalandnak, de bárhogy is nevezzük, veszélytelen, még akkor is, ha csodálatosan lenyűgöző.

(*Kettős állampolgárság*) Hogy egészen pontos legyek, még 1992 februárjában a *Magyar Hírlap*nak adott interjúmban síkra szálltam a kettős állampolgárság mellett. Előtte egy nemzetközi tanácskozáson érveltem mellette, amiről annakidején a belgrádi *Borba* részletesen tájékoztatta a jugoszláv közvéleményt. Egyik-másik vajdasági magyar párt fanyalogva fogadta javaslatomat, elvi és jogi kifogásaikról beszéltek, miközben a folytonosan duzzadó klientúra tagjai suba alatt a magyar útlevelet kilincseltek. Az említett tanácskozás után egy bácskai menekült a belső zsebéből előkelő mozdulattal két magyar útlevelet rántott elő. „Az egyiket összekötetéssel szereztem, a másikat rendes úton, mint üldözött kisebbségi”, mondta elégedetten. „Nem tudom, melyiket választom”, tette hozzá vigyorogva. Aztán fölényes arckifejezéssel mért végig. Nem papolni kell, hanem cselekedni, olvastam ki a tekintetéből. Legtöbbször azok jártak sikerrel, akik máskülönben fanyalogtak. Én pedig csupán csak arra gondoltam, hogy ha az ember sokféle identitást hordoz magában, akkor miért ne lehessen ennek formája is. Végre azonban más megvilágításba került a lesajnált próbálkozás. Orbán Viktor magyar miniszterelnök szerint a kormányon belül nincs elvi fenntartás a határon túli magyarság kettős állampolgárságával szemben, de figyelembe kell venni, hogy ez szolgálja-e érdeküket, illetve, hogy az érintett országok hajlandók-e ilyen államközi szerződést kötni Magyarországgal. Arra vagyok kíváncsi, hogy a bácskai magyar kormányzati elit tagjai hajlandók-e a szerb kormányzati posztokon nyíltan felvetni ezt a kérdést. Vagy továbbra is csak úgy, sutyiban zajlanak a dolgok? Tehát továbbra is bújócskát játszunk önmagunkkal.

(*Hegyi beszéd – Németh Istvánnak ajánlom*) Az elnyomás finomul. A kín is finomul. A szégyenünk növekszik. Betáncoltattak

bennünket a karkai világba. Létezik egy közösség, amely nem mondatja meg többé, hogy mi fáj. Azt sem, hogy mi az igazság. Megfosztották szavaitól, már azzal is, hogy szóra annak lett joga, aki nem élt a kínban, fájdalomban és megaláztatásban.

(*Konrád paradoxona*) Ünnepe ez! De az ünnep óráiban is párbeszédet kell folytatni. Főleg a barátokkal, akiket tisztelünk. Az aacheni polgárok által alapított Nemzetközi Károly-díjjal tüntették ki Konrád Györgyöt, aki a Balkánon erősödő nacionalista eszmékre és mozgalmakra célozva úgy vélte: az új államokat a nemzetközi közösségnek csak azzal a feltétellel lett volna szabad elismernie, hogy azok alkotmányukban és gyakorlatukban is szavatolják az emberi és a kisebbségi jogokat, konfliktusaikat pedig kompromisszumok vagy nemzetközi döntőbíráskodás útján rendezzék. „Az új humanizmus az alapvető emberi jogok védelme”, írja, de ugyanakkor elmarasztalja a nyugati hatalmakat a kisebbségvédelem erőszakos érvényesítése miatt. A balkáni államok egy része erre ugyanis gondolni sem akart, a szerbiai politikai elit pedig egy időben hallani sem akart róla. Hétköznapivá vált a kisebbségi népcsoportok „békés” vagy erőszakos kitelepítése, üldöztetése, a nemzeti kisebbségek tagjainak jogfosztottsága. Hogyan lehet az elvakult nemzetállamokat rábeszélni az erényes viselkedésre? Mennyi időt vesz igénybe ez? Hány embernek kell közben halállal, szenvedéssel fizetnie? Mekkora emberáldozattal jár a jóindulatú kivárás? Hány tömegsírt kell ezen az úton megásni? Pokoli paradoxonnal kerülünk szembe, hiszen előfordulhat, hogy a kompromisszum csak erőszak révén érhető el. Lehet, hogy az egyes embert nem lehet és nem is szabad kényszerrel jóra kényszeríteni, de meggyőződésem szerint az államokat igen, mert az állam maga is a kényszer eszköze. Továbbá, az egyén feje felett valamilyen törvény lebeg, de az állam mentes ettől, hiszen ő alkotja meg azt. Ennek következtében jutunk el újabb igazságtalanságig, mert az erényes viselkedésre kényszerítő erőszak azokat az embereket is sújtja, akik elismerik a törvényt. Nincs ebből a helyzetből méltányos kiút, csak azt lehet mérlegelni, hogy melyik a kevésbé rossz, mint ahogy ezt Kis János fejtegette egy a politikai erkölcsöt elemző cikkében. Ellenkező esetben megtörténhet, hogy a nemes erkölcsi megfontolás a gyöngébbek elnyomásához járul hozzá. Ezt értette meg Michnik, amikor a NATO-bombázások alatt kijelentette, hogy igenis, a büntetés megérdemelt volt. Pedig, aligha akad európai értelmiségi, aki jobban szeretné Szerbiát és a szerbeket, mint ő. Ezt a paradoxont csak az érti meg, aki személyesen átélte az időt, amikor nemcsak az egyéni szabadság került veszélybe, hanem áldozattá vált az is, aki más nyelvet beszélt, más kultúrához tartozott. A születése okán tépázták meg az emberi méltóságát. Ez történt a Balkánon.

(*Kapuk*) Írjam vagy ne írjam? Egy éve már, vagy annyi sem, egy csendes kávézó teraszán üldögéltem, valakivel beszélgettem, de annyi idő után csak úgy tűnik, hogy magammal társalogtam. Egy könyvről, valamilyen tervről, arról, hogy mi lesz holnap, meg arról, hogy utazni kell. Aztán arra gondoltam, hogy bizonyára sok kincs kallódik a világban és körülöttem, de mind felismerhetetlen. Úgy érzem magam, mint Kafka várakozó hőse a palota őre előtt. Kitarotán várakozott, nem lépett be a kapun, őszülő fejjel az őrről tájékoztatta, hogy ez a kapu csakis ő számára épült, neki kellett volna belépnie. Ő viszont rámeredt a messzeségre, hiszen már huzamosabb ideje csak azt látta, az a kapu is összeomlott. Talán az, amiről az őrről beszélt, immár nem Kafka kapuja, hanem az angyalok kapuja. De vajon illik-e angyalokról és ördögökről beszélni? „Hát persze, hogy nem illik – már akinek” segít ki Czeslaw Milosz.

Június

(*A kubikusokról, közvetve*) Kocsival Backa Palanka felé tartok. Egészen Veternikig az autót mentén, Újvidék tövében, új, gazdag városrész épült ki. Paloták és villák pompáznak. Ez bizony nem a temeríni magyar kubikosok világa. A szerbiai és a boszniai menekültek emelték fel. Menekültek? Bizony, Szerbiában így nevezik azokat is, akik immár két állampolgársággal rendelkeznek.

(*A múlt cinkosairól*) A totalitarizmus utánunk lopakodik, csábítgat, a lelkiismeretre hivatkozik; azt követeli, szolgáltatassuk vissza neki, ami az övé: az emlékezetet. Mert még ezt is neki köszönhetjük. Az övé vagyunk mindenestől. Az ő boldogtalan teremtményei. Szerbiában az emberek örömmel szabadulnak tőle, ettől, még a nők is megszépülnek az utcán. Tegyük úgy, mintha nem lettek volna háborús bűnösök, nem lettek volna tömegsírok. Az egyén továbbra is többes számban gondolkodik, személyesen majdnem senki sem néz magába, az utóbbi ötvenöt évben senki sem küzdött meg saját személyes múltjával, akkor pedig a nemzetével sem képes szembenézni. Felidézem a szerb irodalmat: elképesztő, hogy nincs egyetlen a *Hideg napokra* emlékeztető mű sem. Itt mindig a másik a bűnös. Az emlékezetkihagyás azonban a körülöttünk settenkedő, az újra meg újra bekéredzkező totalitarizmus melegágya lehet. Ne feledjük el, tegnap még olyan totalitarizmusban éltünk, amelyben nem volt szükség diktatúrára. Önkéntes szolgaság volt ez. A nemzeti zászlók alatt virágcsokrokkal üdvözölték a tankokat. A múlt cinkosa lesz, aki erről hallgat. Ha erről megfeledekezünk, vagyis ha lemondunk az emlékezetéről, akkor továbbra is lelkünkben dárídózik a tegnap.

(*Villámcsapás*) Időnként belénk mar egy gondolat, Szerbiában olyan az, mint a villámcsapás fénye: „Európa talán még most is a náci diktatúra alatt szenvedne, ha nem lett volna az angolszász katonai beavatkozás a második világháborúban. Belgrádban sem lenne demokratikus kormány, ha nem lett volna két évvel ezelőtt NATO-intervenció”, mondja Rorty.

(*Fényűzés*) Nem értem az európai normákra esküdöző kisebbségi politikusokat, akik az európai értékrendről lekiicsinylően, populista dialektusban beszélnek. Pontosan olyanok, mint a belgrádi politikusok: csak a dollár egyik lapját fogadnák el. A vállalkozással kacérkodnak, tőke, tőke, ismételtetik, még mindig egy kicsit szendén, hiszen nem tettek vagy bevallást. Majd pénzt vágunk zsebre és ezzel megváltjuk a kisebbséget. Tegnap még az irodalom romantikus kisebbségi küldetésére figyelmeztettek, az írókat és az értelmiséget tanították mőresre, mára viszont ezt is levették a napirendről, mivel igen rövid idő alatt megtanulták, hogy a kultúra felesleges fényűzés.

(*Adalékok az etnikai tisztogatás történetéhez*) Talán eljött az ideje, hogy szembenézzünk az egész közép-európai etnikai tisztogatással is. Habsburg Ottó, a Páneurópai Unió elnöke, az Európai Parlament volt tagja szerint a szlovák rádióknak adott nyilatkozatában kifejtette: egy olyan ország, ahol még mindig érvényben vannak a Benes-dekrétumok, nem csatlakozhat az Európai Unióhoz. Eduard Benes volt csehszlovák politikus, államfő hírhedt dekrétumai a II. világháború utáni Csehszlovákia két legnagyobb létszámú kisebbsége: a magyarok és a németek teljes jogfosztásához – a két etnikum meghurcoltatásához, kitelepítéséhez és erőszakos szlovákosításához – teremtették meg a „törvényes” feltételeket.

(*Nosztalgia és káosz*) „A Kádár-korszak végére – jelentette ki Nádás Péter pár héttel ezelőtt a *Népszabadságban* – a kevesek

maradtak függetlenek, azok közül sokan elmentek pártpolitikusnak. Néhányan még mindig azzal kísérleteznek, hogy miként lehetnének pártpolitikusként függetlenek.” „Nevetséges”, tette hozzá, és eltöprengett az erkölcsi kétszínűség lelki következményein is: „Ülök a káosz közepén, és megpróbálok legalább a saját fejemben rendet teremteni.” Ugyanezt próbálom én is, szinte naponként. Látom viszont, hogy az értelmiségiek többsége még maga előtt is titkolja, hogy lélekben mennyire megrontotta őket a közelmúlt. Szinte rossz nézni, amint az új hatalom előtt gaszulálnak, vagy pedig mint a kiéhezett ragadozók vadásszák a tisztségeket. Már arra sincs idejük, hogy az ellenvéleményt meghallgassák: a „megbízható” független értelmiségieket állami autók szállítják, hogy megfelelő tanácsokat osztogassanak a népek és a pártvezéreknek. A rövid pártszemináriumok és a bő lére eresztett pártinterjúk korát éljük. A közélet farizeusokkal van teli, s tulajdonképpen már azt sem lehet meghatározni, hogy a káoszban élünk-e, mert a többség a világ legtermészetesebb dolgának tartja ezt. Jó lenne némi káosz, mert az azt jelentené, hogy valami kezdetét vette, gondolom némi nosztalgiával.

(*A tekintély ördögi köre*) Léteznek boldog emberek, akiknek az értelme túl messzire esik a szívüktől. Általában sikeresek, legfőképpen arról ismerhetők fel, hogy tekintélynek örvendnek azon közéleti személyiségek körében, akik lusták gondolkodni és kérdezni. Hogy olvasni is lusták, azt mondani sem is kell. De ők különösképpen becsülik az ilyesféle tekintélyeket, mert ezek bezzeg soha sem ábrándítják ki őket. Ez pedig az ő tévedhetetlenségüket bizonyítja. Ördögi kör.

(*Milosz*) Még nem olvastam valakit, aki ennyire szerette volna a szellemi rendet és harmóniát, mind ő. Ebből következik, szelídsége. Mindenkinek meg akart bocsátani, de senkinek sem tudott megbocsátani. A Rend tisztelete üzte az Ulró földje felé is. Át akarta tekinteni a zürzavart, a sötét Blake-i látomásban akarta értelmezni, mi történik velünk, hogy ezzel fegyelmezze a bennünk rejlő gonoszt. Hiszen a Pokol tulajdonképpen a mi elvetemült szívünk miatt csábította.

(*Háttér vagy tükör*) „Egyre kevésbé vonz a túlságosan irodalmi irodalom”, írta Czesław Miłosz az irodalomról szóló csodálatos könyvében, *Az Ulro országában*. Igazat adok neki. A háttérrel egyre gyakrabban pótolja a tükört, amely előtt monoton hangon kell imádkozni. Nem kedvelem azokat, akik önimádó módon pergetik a kezükben az imafüzért, miközben egészen biztosak abban, hogy nincs Isten. Nem bántom hitüket, csak emlékeztetem őket arra, hogy a hiányzó Isten sokkal nagyobb felelősséget ró ránk, mint a létező. Ezért idézi Miłosz Nietzschét: „Mit képzeltek, megöltétek Istent, és azt hiszitek, hogy büntetlenül megússzátok.”

(*Szellemi gyakorlatok*) A reményben kerestem minden bizonyosságot, azt kergettem, botladozva, mint egy gyermek, de végül a reménytelenségben találtam biztos támaszra. Ott gyakorolhattam ellenálló képességemet és vizsgálhattam felül botladozásaimat.

(*Az új bálványimádókról*) Mi történik valójában? A függetlenek, értelmiségiek száma csökkent, az államiak hajbókolva tündökölnék. Miniszter úr, miniszter úr, visszhangozzák az értelmiségi szalonok. Nem árt az új bálványimádókat emlékeztetni Reagan sokat idézett kijelentésére: „Az állam nem a megoldás. Az állam a probléma.”

(*Akik nem félnek az ördögtől*) „Azt hiszem, az igazi ateista ritka madár”, írta Czesław Miłosz. Gombrowiczot nevezte meg egyedül. Gombrowiczot, aki így írt: „Nagyon félek az ördögtől”. Ez főleg azokat bosszantja, akik ájtatosságuk révén az Istent könnyen félrevezették, de nem tudnak mit kezdeni az ördöggel. Követi őket, mint az árnyék, de túlságosan gerinctelenek ahhoz, hogy féljenek tőle.

(*A másik Közép-Európa*) Gombrowiczot csaknem az egész lengyel emigráció rossz hazafinak, elfajzott lengyelnek tartotta, ma pedig az egész lengyel kultúra büszkesége. A *Naplója* a másik Közép-Európát vetíti elénk, amelytől még nagyon messzire vagyunk, mi több, távolabbra estünk, mint a róla való ábrándok idején. Akkor szubverzív gondolat volt, ma Nyugat-imádássá silányult az egész. Közép-Európa ma legfeljebb csak arra való, hogy a tudományos tanácskozásokon elcsépeelt szövegeket pufogtassunk róla. Szerencsére, Gombrowicz még őrzi a másik Közép-Európa reményét.

(*Az én-ről*) Én. Én. Én. Így kezdi Gombrowicz a *Naplóját*. Aztán megbotránkoztató gondolatokat közöl. Ebből csak az a tanulság vonható le, hogy én-nel kezdeni a mondatot csak akkor érdemes, ha megbotránkoztatás követi. Máskülönb a lírai selyemfiúk szótárával élünk.

(*Költészet és valóság*) József Attila bizonyíthatóan nem öngyilkosság, hanem baleset áldozata lett – állítja újonnan megjelent, kriminalisztikai megközelítésű könyvében Garamvölgyi László, az Országos Rendőr-főkapitányság kommunikációs igazgatója, több bűnügyi regény szerzője. Száraz pontos, tényekre hivatkozik, a kiszámíthatóságra, a menetrendre. Az irodalomkritikusok viszont a versekre hivatkozva továbbra is a végzetes öngyilkosság teóriáját vallják s el sem tudják képzelni, hogy József Attila üggyetlenül mászott volna át a szerelvények között. Talán a költőket kellene faggatni erről, bizonyára akad még néhány szkeptikus lírikus, aki különbséget tesz az élet és a költészet között.

(*Az idénymunkában izmosodik a nemzeti érzés*) Kisebbségi politikusok nem győzik ecsetelni a bácskai magyarok határtalan boldogságát, azért mert a státustörvénynek köszönve idénymunkásként előnyben részesülnek. Ettől erősödik bennük a nemzeti érzés, licitál túl mindenkit egy értelmiségi. Történelmi pillanat! Az idénymunkának köszönve végre integrálódott a magyar nemzeti közösség! Az egyik itteni idénymunkás-jelölt viszont megkérdezi tőlem: És mi lesz a schengeni vízummal? Kerülgetem a választ, mint a macska a forró kását. Csaba László közgazdász minapi cikkét mesélem át. Ők, mármint az EU az elefánt, mi, mármint a magyarok az egérke vagyunk, ők szabják meg a haladás irányát. Ezért valószínű, hogy a 2004-hez képest további két- vagy akár hároméves késés is bekövetkezhet, mire az első országok, köztük Magyarország az unió tagjává válhat. Az idénymunkás-jelölt bólogat. „Akkor időt nyertem. Szeretnék még egyszer a Balaton vizében megfürödni. Hiszen nekünk úgysem lesz tengerünk.”

(*Határon túli tartalékok*) A magyar munkaerőpiacon nagy hiány lesz – jelentette ki Orbán Viktor egy gazdasági tanácskozáson –, ami szükségessé teszi a határon túli tartalékok bevonását. Magyarország felvirágztatásában a határon túli magyarok képezik azt a pótlólagos forrást, aminek köszönve a magyar állam megőrizheti tökevonzó képességét. A miniszterelnök azt is látja, amit a helyi kisebbségi vezetők nem akarnak látni. Vagy jól érzékelik, de nem akarják, vagy nem merik kimondani, hiszen Orbán jóslata tapintatosan leleplezi a kisebbségi szóvirágokat. Lesz belőlük még részünk. Lesznek még hamis próféták. Viszont a valóság mégis az, hogy használható tartalék leszünk a munkaerőpiacon. Csábítjuk a tőkét. Van tehát feladatunk. Ennyi és semmivel sem több. De nem is kevesebb!

(*Jót mulattunk, mégis*) Fulasztó meleg várja a pesti könyvhetet. A város nehezen veszi a lélegzetet. Késő délután egy irodalmi estre térek be, főleg fiatal írók lépnek fel. Ügyes nyelvi fordulatok, nyelvjátékok, néha pedig pompás viccek. A fiatal közönség jót mulat, érti ezt a nyelvet. Cinkoskodik. Azzal az érzéssel üldögélek a székekben, hogy egy nemzedék titkolja, hogyan vélekedik a korról, amelyben él. Valami furcsa neofrivól üzenetről van szó, amelynek a lényegét így foglalnám össze: ez a kor nem az övé. Nem fog beszélni a koreszme kelepcéjébe, mert úgy véli nincs koreszme. De mi lesz akkor, ha a kor sem akarja majd vállalni ezt a nemzedéket? Csak azzal vigasztalódhatunk: jót mulattunk, mégis.

(*Vagy pesti, vagy bácskai*) Egy vajdasági származású mérnökkel találkozom. Nem nosztalgiazom, mondta, magam döntöttem, nem gyártok alibiket, nem akarok ködösíteni; azért települtem át, mert itt sokkal nagyobb a jövedelmem és az érvényesülési lehetőségem. A jövedelmem akkora, hogy nem kell nosztalgiaznom. Ezzel csak azok élnek, akik nem tanultak meg saját lábukon járni, tehát időnként hazarohannak élményt gyűjteni, azzal a reménnyel, hogy akkor itt is jobban elismerik őket. Nem, nem olvasom a pesti bácskai irodalmat, néha ugyan könyvet veszek a kezembe, de az legyen vagy pesti, vagy bácskai. Mérnök vagyok, tehát nem szeretem a szimulációt.

(*A szembesülésről*) A Vörösmarty téren lépek fel, a beszélgetést a helyszínről közvetíti a Kossuth Rádió. Beszélgetőtársam a múlttal való szembesülésről faggat. Igen, válaszolom, egyértelműen szembesülni kell a múlttal, minden embernek, aki a XX. században élt. Arra gondolok, hogy nemcsak az írók dolga lenne ez. A társadalom tagjai nem viselkedhetnek vidéki iskolamesterként, akik számon kérik az íróktól, hogy szembesüljenek.

(*Századelő*) Reggelente a Mátyás Pince körüli kukázókat figyelem. Délután és este ezen a környéken rengeteg emberrel találkozom, aki szerbül beszél. A legelőkelőbb vendéglők teraszáról is sok szerb szót hallok. A századelő jut eszembe: a gazdag szerbek Pestre jártak mulatni, mennyasszonyi ruhát vásárolni. A szegény bácskai magyar napszámosok még csak gondolni sem mertek Pestre. Akkor sem!

(*Média és irodalom*) Az írók dedikálnak. Az egyik író magányosan üldögél az asztal mellett, a másik asztala előtt hosszú sorok várakoznak. Főleg a politikus íróknak van sikerük. Ebből is kiderül, hogy a sátrak előtti sorok nagyságát a pesti médiumok határozzák meg. A média hatalma először az irodalmi életben érvényesült, ott volt a legkisebb a közegellenállás. Talán azért, mert a kelleténél hiúbbak vagyunk, továbbá a kelleténél jobban bízunk a nyilvánosságban.

(*A demokrácia kőkorszaka*) Bozóki András politológustól értesülök arról, hogy egyik firenzei kollegája az Európai Unió ösztöndíjának köszönve könyvet ír az Európai Unió korrupciójáról. Ez nálunk elképzelhetetlen. Mi még mindig az európai demokrácia kőkorszakában élünk, és csak azért küzdünk, hogy a sajtószabadságot ne azonosítsák a pártirányítással. Elképzelhetetlen, hogy egy szervezet saját deformációjának leleplezését támogassa. Mi több, nálunk a pártok gondoskodnak arról, hogy a kritikus gondolkodás ne részesüljön támogatásban. Ez abból is kiderül, hogy a támogatási rendszerek élén pártfunkcionáriusok ülnek. És pontosan úgy viselkednek, mint a mindenkori pártcenzorok.

(*Védelem*) Cipelem a könyveket, mint húsz vagy harminc évvel ezelőtt. Nem tudom felsorolni azokat a változásokat, amelyek lezajlottak körülöttem, úgy érzem, már arra sincs időm, hogy a saját belső változásaimról számot adjak, ám ez az egy dolog változatlan maradt az életemben. Fájt a karom és a térdem, megállok egy presszó előtt, leülök egy asztalka mellé, kávét kérek, fellapozok egy-egy könyvet, aztán folytatom az utamat. Miközben ezeken az apróságokon töprengek, arra lukadok ki, hogy csakis ezek az egyszerű hétköznapi kis történetek erősítik a jellemet: a nagy történetekben annyi kihívás leselkedik ránk, hogy elkerülhetetlenül megváltozunk. Mindannyian romlandók vagyunk, megront bennünket a közélet, a rang, a hatalom. Még nem találkoztam egyetlenegy emberrel sem, aki tiszta lelkiismerettel gyakorolta volna a hatalmat. Még arra is rá kellett döbbenünk, hogy a pártállam összeomlott, de a politikai szószékek továbbra is csalárdak. E rontás ellen a hétköznapi élet kis történetei, a puritán életforma, a régi szokások, a régi barátok és az utcai csatangolások védelmeznek bennünket. Félig-meddig.

(*Egy fontos élményről*) Felismert a közeli közért felszolgálója, mivel mindig ugyanazt a kefirét vásárolok. Azt kérdezte, hogy mi újság Jugoszláviában. Semmi, válaszoltam. Számomra a legnagyobb újság az, hogy valaki felismert Budapesten.

(*Fehér óceánjáró*) 1941 márciusában Szabó Lőrinc Újvidéken járt. Megragadta a város főterének eleganciája. A Báni palotát pedig gyönyörű fehér óceánjáróval hasonlította össze. A budapesti eget kémlelem, s titkon abban reménykedem, hogy feltűnik az égen egy ilyen fehér, az új világba hajózó óceánjáró. S elcsalogat egy ismeretlen szigetre, vagyis haza.

(*Emlékezés a valóságra*) Márai Sándor kitűnő regényében az *Eszter hagyatékában* fontos mondatra bukkanok: „Apa nem emlékszik a valóságra. Költő.” Így jellemzi Lajost, azt a szereplőt, aki a hazugságot mint életformát választja. Veszélyes hazudozó, aki életet tesz tönkre maga mellett: nincs könyörtelenebb ártatlanság az övénél. Költő, tépelődöm magamban. Milyen ironikusan hangzik, akkor is, ha többé nincs könyörtelen költészet. Csak a szavakkal való játék maradt, amely már hazugságot sem képviselhet.

(*A nábobok és a szendék*) A volt magyar pénzügyminiszter, Bokros Lajos, joggal emlegeti, hogy az eltorzult piac sérülő szolidaritást teremt. Ha nincs kemény és nyílt piaci verseny, a gazdasági játszmat mindig a bennfentesek, nyerik meg, akik ismerik a dörgést, hiszen monopolizálják az információkat, ezért ők hozzák a legjobb döntéseket. Néha a városrendészeti tervek ismeretében milliókra lehet szert tenni. Ha valaki ott vásárol földet, ahol a jövőben fontos útvonalakat, létesítményeket építenek, az máris az úgazdagok közé lopta be magát. A közvélemény minderről semmit sem tud, a baj okozóját ezek után nem a tisztességes verseny, a hiteles piac elmaradásában látja, hanem minden nyavalyáért a piacot okolja, amivel máris a jellegzetes közép-kelet-európai, no, és természetesen a balkáni populizmus talaján kötünk ki. Ez a populizmus pedig éppen azoknak kedvez, akik a bajt előidéztek: a népvezéreknek, a nemzeti demagógoknak, akik a nagy eszmékkel visszaélve rendszerint nagy vagyont gyűjtenek össze. Ördögi kör ez! A populista lázadás újra és újra a nábobok paradicsomát készíti elő. Nem kell ázsiai példákra hivatkoznunk, szemünk előtt játszódhatnak le az események. Már elcsépelet közhelynek számít, hogy Szerbiában az anyagi javak újraelosztása a Milošević idején kezdődött el, amin az új politikai osztály nem számít lényegesen változtatni. Legfeljebb csak egy kicsit kiigazítja luxusadóval, hogy pirinyót enyhítse a legkiválóbb igazságtalanságot. Ez határozta meg, legfeljebb kisebb mértékben, a kisebbségi magyar gazdasági elit kialakulását is. A gazdag magyarok már itt vannak köztünk, csak még nem ismerjük fel őket, csak még nem merik fitogtatni vagyonukat. Azok köréből kerülnek ki, akik az elmúlt tíz évben közel voltak a hatalomvéde információkhoz. Szende

(párt)publicisztikánk (amely pökhendien hirdeti, hogy nincs független sajtó) minderről nem vesz tudomást, még mindig a magyarok elnyomásáról beszél általában, hallani sem akar arról, hogy nem volt egyformán elnyomva az a magyar, akinek villájába furdőmedencét varázsolt a miloševici rendszer, vagy az a magyar, akinek még vándorbotra sem tellett.

(*Megnyílik a föld*) Vajdaságban megnyílnak a tömegsírok, a föld veti ki magából a holttesteket, melyeket Délről szállítottak ide hűtőkocsikban. Démoni képek: a szerbiai éjszakákban robogtak a meggyilkoltakkal megrakott hűtőkocsik. Dante sem lenne képes ábrázolni mindezt. A tetemek egyre szaporodnak. Megrendült a föld legfelsőbb rétege. De az emberek óriási többsége még nem. Ők nem emlékeznek a valóságra.

(*Az idő büntetése*) Az éjszaka felriadtam. Azt álmodtam, hogy vége a nyárnak. Miért büntet és siettet az idő? És hova taszít? Vagy csak figyelmeztet és csillapít. Ne siessék. Úgyszincs hova! Egyre megy, mit írunk, hiszen egyik napról a másikra őszbe fordulhat bármelyik évszak. Hallgatom az óra egyhangú ketyegését. Jó lenne felvenni a versenyt az idővel, és minden nap ugyanabban az időben felcsengetni magam, legalább egy órával előbb, mint ahogy felébrednék. Élni, mint egy rab, hogy szabad legyek.

(*A sorrend*) Legalább a Németh László centenáriumi ürügyén lapozzuk fel a *Magyarok Romániában* című útinaplóját, hogy jobban megértsük tegnapi és holnap helyzetünket. Németh nem ismer irgalmat: a romániai magyar társadalom áldatlan állapotáért elsősorban a magyar politikai osztályt teszi felelőssé, majd az erdélyi magyar vezetőket, s harmadsorban a románokat.

(*A revízióról és Jászíró*) Trianon után a magyar közéletet évtizedeken keresztül a határrevízió gondola foglalkoztatta. Az egyik elképzelés szerint a Szent István-i Magyarországot kell visszaállítani, közéjük tartozik Teleki Pál is, aki nagy, de türelmes, a kisebbségieknek európai szintű jogokat biztosító Magyarországról álmodozott. Ezért írta le büszkén. „Ezekben a miniszteri székekben, 1867-től 1940-ig 362 miniszter ült. Ezek közül 123 nem magyar származású volt. Ebben a székben, ahol magam ülök, 31 miniszterelnök közül 10 nem volt magyar származású.” A másik elképzelés szerint csak etnikai határrevízióról lehet szó, a történelmi Magyarországot nem lehet visszaállítani, csakis a többségében magyar lakta területek visszacsatolását kell elérni. Az ország ugyanis elvesztette területének és lakosságának nagyobb részét. A 282 ezer négyzetméterből 92 ezer lett, a 20,8 millióból 7,9 millió. Talán ezért hozakodott elő Lord Rothermere a revíziós tervvel, és ezért indultak meg a titkos magyar–francia tárgyalások a határmódosításokról. Volt egy harmadik álláspont, amit senki sem akart figyelembe venni. Egyikből sem lett semmi, csak nagyobb tragédia. A baloldali Jászi Oszkár – mert róla van szó – az elszakított magyarság kulturális, politikai, nemzeti és nyelvi autonómiájában vélte felfedezni az esélyt. És éppen Jászíró hallgat mindenki mélyen, arról a Jászíró, akit kifejezetten nemzetietlennek bélyegzett meg a nemzetieskedő, úri magyar osztály. Tehát ne feledjük, a kisebbségi autonómia baloldali eredetű, és egy nemzetietlennek bélyegzett gondolkodó állt ki mellette legjobban. Évtizedekkel megelőzte korát!

(*Mi vár ránk?*) Az utcán megállít egy gyerek. Némán nyújtja a kezét, pénzt kér. A szemébe pillantok, gyűlölet sugárzik felém. Ez így marad, akkor is, ha adok, akkor is, ha nem. Zavaromban egy húszast nyújtok oda neki, gyorsan kirántja a kezemből, s tekintetét a földre szegezi. Még arra sem méltat, hogy feltárja előttem érzelmeit. Tízéves sem lehet. Istenem, mi vár még ránk?

(*Széchenyi, a kijózanító*) Széchenyiről harsognak a lapok. Végre, gondolom, végre megbocsátják nekem is, mert Széchenyit olvastam azokon a nevezetes napokon, midőn mindenki a televíziót bámulta a millenniumi ünnepek kedvéért. De ez sem olyan biztos, hiszen Széchenyi gondolatai nem bódítóak, hanem kijózanítóak. Találomra újra fellapozom valamelyik könyvét. „A magyar szó – írja – még nem magyar érzés, az ember, mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi.”

(*Vándorcirkusz*) Elkészült a szövetségi kisebbségi törvénytervezet, magam is részt vettem a megfogalmazásában. Látom erényeit és hibáit. Sajnálom, hogy néhány javaslatom nem került be, vigasztalom magam, hogy néhány helyt kapott benne. Erényeit megbecsülni, hibáit korrigálni csak akkor lehetséges, ha a köz asztalára tesszük, és nyilvános eszmecsere folytatunk róla. De nem ez történik. A törvénytervezetet hét lakat alatt őrzik, csupán néhány pártpolitikus járja a városokat, hogy ennek révén népszerűsítse pártját.

(*Kati néni unokái*) Kosztolányi novellájában olvashatunk Kati néniről, akit beszállítottak vidékről, hogy megtekintsem egy pesti parasztdarabot és ellenőrizze a népviselet hűségét. A színészről mindjárt beszédbe elegyedett vele. „Jau vágyok-é Kati néni lelkem?” Kati néni szerényen csak ennyit válaszolt: „Jó”. Úgy, ahogy ő szokta mondani. Kati néni ükunokájának azonban nem ilyen egyszerű az élete. Ha táncolni akarnak, akkor Pestről hívnak szakértőt, hogy ellenőrizze a népviseletet. S a szakértő rögtön szemlélteti, hogy ki a legény a gáton, faggatni kezdi Kati néni ükunokáját: „Jauu vágyok-ééé Kati néni lelkéem?” Szegény ükunoka! Pislog szerényen, szóra sem meri nyitni a száját, nehogy leleplezze, hogy bácskai létére mennyire elmaradt a hagyományápolásban. Csak a keszkenőjét lobogtatja a szakértő előtt, s arra gondol, de jó lenne elfutni, táncolni a discóban, aztán meginni egy jó hideg Coca-cólát.

(*Az erényekről*) A polgári erényekről alig beszélünk. A jóról meg a rosszról, amely eszükbe jut azoknak az embereknek, akik időnként elviselhetetlenül nehéz magányukban előveszik a Bibliát. Nagyon összekuszálódtak az értékek, nem vagyunk biztosak benne, hogy mi a jó és mi a rossz. Örülünk, ha lehetőségeink megengedik, hogy a kevésbé rosszat választjuk. Csakhogy ennek a helyzetnek idővel végzetes következményei lesznek, merthogy kishitűvé tesz bennünket. Az erények tisztelete drámát szül, sokszor személyes drámát is. Tisztának kell lennünk ahhoz, hogy átkozottá legyünk, sóhajtott fel Simone Weil, korunk egyik legkifinomultabb vallásos gondolkodója, ezzel máris a legnagyobb személyes drámánkat nevezte meg.

(*Gondolatok a tízparancsolatról*) Aki pártja nevében hamisít, az hamisító. Aki pártja nevében lop, az tolvaj. Aki pártja nevében hazudik, az hazug ember. Minden kétséget kizáróan nagyobb bünt követ el, mint az öncélú hazudozó, tolvaj és hamisító. Körülményeink között a tízparancsolatot minden egyes esetben így lehet értelmezni.

(*A táblabírákról*) A szerb kormány a magyar tagozatok „karcsúsítását” javasolta, aztán, úgymond nagylelkűen „engedett”. A sajtóban lelkes közlemények jelentek meg, a kritikus észrevételek viszont elmaradtak. Senki sem kérde, hogy miért nem a szocialistáktól örökölt helyzeten javít a kormány, hiszen valójában erről kellene beszélnünk. Boldogan tudomásul vesszük, hogy nem rontott azon. Az ilyesféle a csiki-csuki játék nemcsak a politikai manipuláció klasszikus eszköze – a tankönyvek is tanítják –, hanem pszichológiai nyomásgyakorlás, amelynek következményeivel őszre szembesülünk: midőn a beiratkozási statisztikát olvassuk. Ha egyáltalán a sajtóban nyilvánosságra kerülnek a statisztikai adatok, mert úgy látom, közeleg az idő, amikor fiaskóinkról hallgatni fogunk. A kisebbség gondjait viszont csak a nyílt, toleráns, barátságos, vitatkozó közélet tudja gyógyítani, csak ez tudja mozgóztatni az

embereket; ez mindenk fölé áll, vagyis nincs olyan pártérdek, amely ez elé léphet

(*A városomról*) Az éjszaka sokáig bámultam az ablakból az utcát. Egyetlen járókelőt sem láttam. Szerettem volna kirohanni, élni a kivételes alkalommal, hogy egy szál magamban farkasszemet nézzek a várossal. De nem szakítottam meg rövid álmát. Álmodjon egy másik városról.

(*Vígságos és szórakozott*) Dienstbier nem lesz többé az ENSZ emberjogi képviselője Jugoszláviában. Számomra emlékezetes marad a vajdasági kisebbségek iránti közömbössége. Volt benne valami a lengyel bohéből és a nagyvilági diplomata cinizmusából. Még Milošević hatalma idején is, idilli színekkel ecsetelte a vajdasági etnikai viszonyokat. Kétszer találkoztam vele, mindkétszer elégedett volt és szórakozott.

(*Megelőzés*) Camus pontosan tudta, hogyan kellett volna megakadályozni a II. világháborút: „Elég lett volna, ha idejében felülbírálják a versailles-i szerződést.” Ezt üzenté azoknak, akik tehetetlenül széttárták a kezüket, mondván, hogy nem tudták megakadályozni a háborút. Ez nem igaz, válaszolta Camus.

(*A kiábrándulás katarzisa*) Eörsi István hetvenéves: „A cinikus alkalmazkodók megújulni sem tudtak, mert nemcsak vallásos elbutulásban, hanem a kiábrándulás katarziséban sem lehetett részük”, olvasom születésnapi interjújában.

(*Mégis!*) Végre, jó hír Göteborgból. Amennyiben az uniós magyar csatlakozási tárgyalások 2002 végéig lezárulnak, Magyarország minden bizonnyal 2004. január 1-jén beléphet az Európai Unióba. Korábban azért nem adtak meg meghatározott csatlakozási időpontot, mert Németország és Franciaország határozottan ellenezte ennek megállapítását. A schengeni bárnyfüggöny lehullni készül, s ha nem történik valamilyen csoda Szerbiában, akkor le fog hullani előttünk is. Bárhogy is fordul a kocka, vegyük ezt jó hírek – mégis! Helyzetünk, sajnos, nem lehet mérvadó.

(*Hitelesítés*) Valójában a státustörvény részben hitelesíti azokat a kiváltságokat, amelyeket eddig a kivételezettek élveztek. Ezek szerint demokratikusnak nevezhető.

(*Mi történt Pesten?*) A sajtómunkások nem merik feltenni a kérdést, bizonyára okkal, hogy mi történt Budapesten Koštunica látogatásakor. Az illetékesek hallgatnak róla, nincs, aki tájékoztassa a vajdasági magyar kisebbséget. A kisebbségi politikusok erről egy szót sem ejtenek. Végül Goran Svilanovic a parlamentben elszólta magát: Koštunica elnök – kíséretében volt Kasza József is – erélyesen felemelte szavát a státustörvény ellen. Nemcsak politikai kifogásait sorolta fel, hanem felhívta a figyelmet arra, hogy ez a törvény sérti a jugoszláv alkotmányt. Azt viszont tudjuk, hogy mit jelent az alkotmány megszegése.

(*A milliárdok és az erkölcs*) A Világbank felmérése szerint Jugoszláviának 20,5 milliárd dolláros segílyre van szüksége. Meglehet, ez dönti el a hágai kiadatást. Nagyon sajnálatos és felettébb meddő dolog, ha ez lesz a mértékadó, hiszen nem lenne szabad kupeckodni a bűnnel.

(*Anyámra emlékezem*) Tömegsírok, tömegsírok! Megelevenedik az Exterritórium világa. Az anyám azon nyomban tisztában volt azzal, amire Szerbia csak most kezd rádöbbsenni. S csak azért döbbsen rá kínos lassúsággal és felemás módon, ehhez hozzájárul az is, hogy alig tud valamit a bácskai német és magyar tömegsírokról.

(*Élet és nemzet*) A nemzetemért meghalok, ha kell, mondta N. N., az ismeretlen kisebbségi polgár. De senki se követelje, hogy kizárólag azért éljek. Emléket kellene neki állítani, mint az ismeretlen katonának. Él és keményen dolgozik.

(*Tanulság*) Simone Weil: „Egy ország akkor nem ártatlan a büntetben, ha a közösségi véleményalkotás szabad, s mégsem helytelenítik folytonos elkövetését, vagy pedig, ha tilos a szólásszabadság, de még az ellenzéki vélemények sem tartalmazzák helytelenítését.”

(*Új Dedinjék*) Szabadkán Zoran Djindjic mondott valami mást is, amiről hallgatott a kisebbségi sajtó. A Habermas-tanítvány Szabadkán egyértelműen leszögezte: Az autonómia nem azt jelenti, hogy minden községben 200 új Milošević születés és 200 új Dedinje épüljön. Meglehet, hogy figyelmeztetése nem ide illő, de azért tudnunk kell róla.

(*Végre!*) A szövetségi kormány szövegezi a hágai ENSZ-bíróssággal való együttműködési rendeletet. Végre, életre kelt a másféle politikai akarat.

Július

(*Bújócska*) Bora Cosic, a Berlinbe áttelepült szerb író szerint a mai szerb vezetők túlnyomó többsége nyíltan Európa-ellenes, nacionalista, és jobboldali, Szerbiában pedig gondtalanul sétafikálnak a háborús bűnösök. Ennek a helyzetnek csupán csak egyik jelentéktelen epizódja a hágai ENSZ-bíróssággal való bújócska.

(*Miért életem?*) Negyvenedik éve után a legtöbb ember kötelességből változik közömbössé. Úgy találja, búcsút kell vennie az illúzióktól, azoktól tehát, amelyeket valaha régen, harminc alatt, nyilvánosan vallott. Belefáradt a titkokba. A következőkben pedánsan végzi kötelességét, a környezete tisztelni fogja, némi tekintélyre is szert tesz, s mindaddig türelmesen vezet félre magát, amíg nem merül fel benne a kérdés: Miért életem? Homlokát kiveri a verejték, úgy érzi magát, mint aki a halálról tépelődik. A szorongás leleplezi, hogy a könnyed közömbösség ellen a haláltudat a legjobb gyógyír. Úgy hat viszont, mint a méreg.

(*Félelem a nyártól*) Ha éjfélkor ingben elüldögelhetsz egy nyári teraszon, és úgy érzed, hogy nemsokára békés álom vár rád, akkor tudd meg, hogy beköszöntött a nyár. Félsz tőle, mert egyre nehezebben viseled el a kánikulát, de a nyári fuvalat cirógat, ezért léhán átengeded magad a pillanatnak. Már nem is kívánsz ennél többet.

(Az *ellenállók*) Minap a Petrovo Selónál lévő két tömegsíról összesen 74 tetemet emeltek ki. Ássák ki a földből a tetemeiket. Az emberek viszont tömegesen menekülnek a tanulságtól. Két egymást támogató védekezési alap épült fel: egyrészt mindannyian hősök voltunk, másrészt mindannyian áldozatok voltunk, bizonygatják. Ezt hallom úton-útfélen. Most már az is a bukott rendszer ellenségének tünteti fel magát, aki nem fizette ki a telefonszámlát. Így dacolt a hatalommal, mondja.

(A „*mi*” *igazságunk*) Még nem is olyan régen a belgrádi *Vreme* cinikusan közzétette: Koszovóban törpe Christiane Amanpourok nemlétező tömegsírok után szimatolnak. Stojan Cerovic, a *Vreme* vezető kommentátora pedig pár hónappal ezelőtt keményen elítélte a hágai igazság szószólóit és imigyen buzdította olvasóit: „Nem szabad elfogadnunk azt, hogy ne mondjuk ki, hogy itt külső nyomásról és kényszerről van szó és nem a mi igazságról vallott nézeteinkről.”

(*Egy gyermek válasza*) Miroslav Filipovic azon ritka újságírók egyike, aki időben szóvá tette, hogy a szerb katonaság és rendőrség ártatlan embereket gyilkolt meg, köztük gyermekeket és asszonyokat is. Ezért börtön járt! Az elítélt a közvéleményhez fordult, többek között a jelenlegi elnökhöz, Vojislav Koštunicához is. Koštunica az elnökválasztás idején válaszolt a levélre, elítélte ugyan a bebörtönzést, de Vladimir Filipovicot szenzációhajhászással és háborús nyereszkedéssel vádolta meg. Amint a *Republika* című újságban olvasom, Miroslav Filipovic 16 éves kislánya válaszolt az akkori elnökjelöltnek, s megjegyezte: az apját éppen a miatt ítélték el, amivel Koštunica vádolja. Nem kétséges azonban, hogy a 16 éves gyereknek igaza volt, tehát Vladimir Filipovic volt az egyedüli legalista. A gyermekek többet tudnak, mint az elnökök.

(A *nacionalizmus Hruscsovszja*) Most az a legfontosabb kérdés, hogy ki lesz nacionalizmus szerb Hruscsovszja, aki ugyan sommásan elismeri a volt rendszer bűneit, de lényegében nem kíván változtatni rajta.

(*Tabajdi vágya*) Tabajdi Csaba (MSZP), az Európa Tanács parlamenti közgyűlésén követelte, hogy Milošević felett ne Hágában, hanem Belgrádban ítélkezzenek.

(*Egy nap krónikája*) Fulasztó, fojtott levegő. Belgrád. Soros György 16 órakor repülőgéppel távozott a fővárosból. Utána a Média Központból az alapítványunk irodájába indultam. A Köztársaság téren szédülettel párosuló rosszullét kapott el. 17 órakor talákoztam Latinka Perovic-tal. Együtt utaztunk Belgrádból Újvidékre. A B92-es rádióon együtt hallgattuk az interjúmat, amelyben a 45-ös bácskai magyar tömegsírok és a későbbi tömegsírok közötti kapcsolatra mutattam rá. A beszélgetés folyamán Latinka Perovic a szerb nacionalizmus és a szocializmus összefonódottságát tárja fel. Lasic Zágrábban megjelent önéletrajzáról beszélgetünk. 18 órakor megérkezünk Újvidékre. Perovic asszony vítaesten vett részt a Spensben. 19 óra előtt csörög a mobil, Radnóti Anna telefonál Pestről. Tudok-e a hírről? Milošević útban van Hága felé. A CNN jelenti. Eláll a lélegzetem. Széjjelhezek a teremben, sokan várják a nacionalizmusról szóló kerekasztal-beszélgetés kezdetét. Csupa ismerőst látok. Képtelen vagyok bárkinek is elmondani a hallottakat. Hátha kacsa az egész. Csak Anikónak mondom. Hallgatagon maga elé néz. Mozdulatlanul állok, még az ismerősöknek sem vagyok képes köszönni. Pár perc múlva befut Slobodan Stojšić, az újvidéki 012 rádió igazgatója. Egyenesen felém tart, a szeme csillog. Igaz, kérdem. Igaz, válaszolja. Megszólítok néhány barátomat. Hitetlenkedve néznek a szemembe. Az előadás alatt egyvégteben másra gondolok, de nem tudom meghatározni, hogy mire. Éjszaka a tévét nézem. Djindjic sajtóértekezletet tart. Egy nap alatt államférfivé vált. Koštunica kabinetje szerint az elnök nem tudott a kiadatásról, alkotmány- és törvényellenesnek tartja. Hallgatom a híreket, de képtelen vagyok bármire gondolni. Ez a történet másról szól, Milošević személye legkevésbé fontos. Egy közönséges pártfunkcionáriusnak irtózatot szavazott meg egy nép. Sokan fogják demonizálni, még azok is, akik a kanapéján gunnyasztottak. Ellenségei és barátai, tartós és átmeneti szövetségesei. Holott nem volt démon. Egy napig sem uralkodhatott volna, ha a társadalom elszántan ragaszkodott volna a demokratikus értékekhez. Szürke politikus volt, a démon odaadó hivatalnok. Csak ennyi. Távozása után talán jobban meg fogjuk érteni, miről szól ez a történet.

(A *lapulók*) Sok nemzetközi jogszakértőnk van, de csak egy merészelt kimondani: igen. Vojin Dimitrijevicnek volt mersze. A többi lapul, vár és kalkulál. Majd felemeli a fejét pár hónap vagy pár év múlva. Attól függ!

(*Hágai konténer*) Egy londoni lap szerint Szerbiában úgy gondolják, Hágába egyféle szemétkonténert szállítottak ki, amelyben megtalálható Szerbia felettébb kellemetlen múltja. Nagy félreértés, ha a polgárok többsége arra a következtetésre jut, hogy a tárolóban a lelkiismeretet is helyet kap. Ezen túl csak az apróságok érdekelnek. Milošević használhatja a tomatert, a fegyház boltjában akár balkáni ételeket is vásárolhat. Nézegetem a scheveningeni fegyház ketrecét, amelyben a fogoly a friss levegőt élvezheti.

(*Versekkel kitapétázva*) Kundera szerint a totalitárius Gulág versekkel kitapétázott világ volt. „A Rémuralomnál nagyobb trauma volt a rémuralom lirizálása”, írta. Természetes, hogy hasonló lirizálás jellemezte a miloševici korszakot és vele együtt a balkáni lantosokat is. A lírába elegánsan tört be a totalitárius világ, véli Kundera. Nehéz lenne ehhez bármit is hozzáfűzni. Behálózta az egész nyelvet, amely – sokak szerint – ettől rejtélyes szépséget nyert. Ezt nevezik Balkán lirizálásának avagy balkáni tapétáknak.

(A *nacionalisták álma*) Vlagyimir Zsirinovszkij az orosz állami дума alelnöke véleménye szerint Oroszországot cárnak kellene irányítania. Nem rejtette véka alá, hogy a cári Oroszország bukását, a Szovjetunió széthullását egyaránt a többpárt-rendszer és a nyugati típusú parlamentarizmus okozta. Vagyis Zsirinovszkij eljutott minden nacionalista végpontjáig, a többpártrendszer elutasításáig. Emlékeztetnék Charles Maurras-ra, a francia integrális nacionalizmus elméletírójára, aki szegényteljes dolognak tartotta, hogy a parlamenti képviselők úgy vitatkozzanak a nemzeti érdekről, mint a piaci kofák a pult előtt. Azóta is itt köt ki minden nacionalista, még akkor is, ha nincs mersze nyilvánosan elismerni. A cárról vagy a törzsfőnökről, egészen mindegy, nem szólnék, hiszen minden nacionalista a feltétlen tekintélyről álmodozik.

(*Bűnügyi regény*) A történészek nem tévedtek. A Nagy-Magyarország végét jelentő trianoni békeszerződésről még 80 év távlatából is nehéz érzelmek nélkül beszélni, még akkor is, ha a világ már régen elfelejtette. Ha nyugati értelmiségivel beszélgetek és kiejtem a szót, hogy Trianon, szórakozottan mosolyág rám, hümmög magában, a vállát vonogatja, és udvariasan más témára tér át. Európa immár nem kíván a XX. századdal szembesülni, jobbnak tartja mielőbb elfelejteni. Kitérdekel az, hogy a békeszerződés Magyarország területét 325 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkentette, lakóinak számát pedig 20,8 millióról 7,9 millióra? Kitérdekel, hogy a lankás francia vidéken aláírt szerződés nemcsak az életet, hanem álmokat is meghatározta, az utóbbiakat talán kegyetlenebbül és mérgezőbben. Romsics Ignácnak sikerült: könyve, a *Trianoni békeszerződés* úgy is olvasható,

mint egy modern bűnügyi regény.

(Az *életről, szerényen*) Számot vetek a dolgozószobám zűrzavarával. Azzal vigasztalom magam, hogy a tárgyak nélkülem is helyükre kerülnek, ha derűsen megbékélek azzal, hogy éljek szabadon a saját életüket. Leeresztem a redőnyt, a félhomályban motoszkálnak a tárgyak, miközben csüggedten számolom a fényes, forró nyári napokat.

(Az *irodalom bűntudata*) Mindenek előtt a jelennel perlekedem, mert az nem arra való, hogy sunyin emlékezzem rá, mintha minden lejátszódott volna benne már. Az irodalom nagyjából illúzió, de ha nem törekszünk arra is, hogy egyben romboljuk az illúziót, akkor olyan hazugsággá válik, amelyet nem igazolhatunk azzal, hogy szépérzékünk ösztönöz a hazugságra. Bahtyin tehát joggal beszél a bűntudatról. „Az élet és a művészet nemcsak kölcsönös felelősséget képviselnek, hanem kölcsönös bűntudatot is. A költőnek tudnia kell, hogy az élet triviális prózájéért az ő költészete is felelős, de az élet embere is jegyezze meg, hogy a steril művészetért az ő igénytelensége és az élet kérdéseinek komolytalansága is felelős.”

(A *romantikáról*) Büntetni nem tudok, nem lennék rá képes. De megbocsátani sem. Felejtani még kevésbé. Cipelem a közelmúltat, mint a sziszifuszi terhet. Itt semmisül meg a romantika. Vagy talán itt kezdődik?

(Az *élők megváltása*) Újabb tömegsírok nyílnak meg. Nem értem R. V.-át, aki a kényelmes pesti nyugalmából szemlélődve nem tudta felfogni, hogy nem a bombáktól félttem elsősorban, miként az ő belgrádi barátai. Csakis ennek az áthidalhatatlan különbségnek ismeretében válik érthetővé Jugoszlávia széthullása. A bukott szerb elit propagandája mai ellenzőit is részben átítatja, vagyis a hajszalereket táplálja. Sok dolguk lesz még a halottaknak, meg kell váltaniuk az élőket.

(*Búcsú*) Az este még arról vitatkozott, hogy hány kanál cukorral kéri a teát. Három kanállal kérte, holott mindeddig csak eggyel itta. Hajnalban pedig felsikoltott a felesége. Véletlenül az órára pillantott, a férje reggel hétre állította be a csengőt. Elfajtom a képzeletemet. Tapintatlanság lenne arra gondolni, hogy mit tervezett arra a napra.

(*Baljós csend*) Immár félve veszem elő az újságokat. A jugoszláv sajtó tele van a magyar kisebbségi pártelnök korrupciós botrányával, de a kisebbségi sajtó csak szégyenlősen és áttételesen tesz róla említést. Vakmerő szatirikusaink hallgatnak, telepi mulatságokra járnak, pártelnöknek gazsulálnak, tehát nem Corax példája lebeg szemük előtt. Nálunk a szatíra egyébként is olyan, mintha a disznótoros vacsorán zsíros vicceket mesélnék egymásról. Baljós csend honol a bácskai táj felett. Még azt sem tudjuk, hogy rágalmazásról vagy hiteles tényekről van-e szó. Hol lapít az oknyomozó újságírás, amely fényt derítene a kényes ügyre? Attól tartok, hogy még hosszú időn át a demokratikus viselkedés képviseli a legnagyobb botrányt. Még nem értünk el arra a pontra, ahol ki merjük mondani az igazságot, hosszú évtizedek félelme sejteinkbe szívódott fel, nehéz tőle rövid pár év alatt szabadulni. De ennél is rosszabb, hogy ezt magunknak sem valljuk be.

(*És a nyilvános dossziék?*) Megnézted a dossziédát, kérdezi valaki. Még nem, válaszolom. Már hetek óta terveztem, hogy felemelem azt a telefonkagylót. Igen, meg kellene nézнем. Lehet, hogy eltűntették, lehet, hogy nem is volt, de lehet, hogy az orrom elé dugják. Egy részét, például. Úgy látom, hogy ez is a politikai szemfényvesztés körébe került, hiszen – minő csoda! – azoknak a legvastagabb, akik hosszú éveken át Milošević pamlagán ücsörögtek. Emlékszem, hogy Kertész Mihály, az akkori belügyminiszter a *NIN* nevű politikai hetilapban kijelentette, hogy a jugoszlávai magyar értelmiségieket ellenőrzi a belügy, vagyis számon tartja minden lépésüket. Éppen akkoriban, mikor pamlagpolitikuskaink alaposan elparentálták az immár belügyi posztról is megbízhatatlannak nyilvánított értelmiséget. Ez idő szerint a magas kisebbségi posztokon azok is helyet kaptak, akik tiltottak, büntettek, leváltottak, elkergettek, mondjuk: komplett kisebbségi szerkesztőséget taszítottak ki az utcára. Gyenge vigasz az államtitokká kinevezett dosszié, ha „nyilvános dossziék” előtt is meg kell hunyázkodnunk?

(Az *áldozathozatal mint foglalkozás*) Látom, megjelentek a színen a fiatal színészek és a fiatal írók. Az Újvidéki Színház fiatal színészei voltak az első fecskék, ők voltak megújulásunk előjelei, aztán jöttek a többiek. Csak a kisebbségi politikusok hallhatatlanok, csak ott marad el a nemzedéki előretörés. Ébredessenek a friss szelek, mert a közélet áporodott; pókhálós lett nemcsak a láthatár, hanem a mennybolt is. Nem tudom, hány új elnököt kell választani Amerikában, hogy történjék némi változás a kisebbségi közéletben. Áldozatot hoznak csupán, ismételtetik szüntelen, de úgy látszik, aki egyszer ebbe belevág, annyira megkedveli ezt a foglalatosságot, hogy élete végéig nem akar lemondani róla.

(*Szent Ágoston és a hittan*) A hittan kötelező tantárgy lesz az iskolában. Nem tudom, hogy Szent Ágoston benne lesz-e a tananyagban, de nem árt emlékeztetni a kereszténység nagy szentjének gondolatára: „Így háborút kell indítani az olyan nemzet és állam ellen, amely a tagjai által elkövetett jogtalanság megbüntetését elmulasztotta, vagy nem adta vissza azt, amit jogtalanul elvittek.”

(A *stilisztikai világkép alkonya*) Nádas Péter kérdezi ma hatványozottan érvényes: „Miért tolódozott el a 20. század második felének egész irodalma a stilisztikák felé?”. Válaszát értő nagy része ma kevésbé kívánja tudomásul venni, mint tegnap. „Az én lelkem azért állt meg a 19. századi regénynél, mert engem alapvetően egy dolog érdekel: milyenek a többi emberek, hogyan él a másik ember, ki vagy te, s mindez miért történik éppen így velünk”, fogalmazta meg válaszában Nádas Péter a stilisztikák korszakának alkonyán.

(*Posztszocialista neobarokk*) Nemcsak az irodalomban, hanem a mentalitásban, a politikában, a különböző értelmiségi túlélési stratégiákban egyre hatványozottabban jut kifejezésre ez a posztszocialista neobarokk.

(Az *óvatosak*) A gyáva ember jelmondata, hogy mindenben igaza volt. Csak a bölcsessége és szerénysége folytán nem vágta időben az emberek szemébe az igazságot. Az ő igazságának a sarkköve, hogy óvatosnak kell lenni. Tele vagyunk ilyenekkel.

(*Babits figyelmeztetése*) Babits idejekorán felhívta a gondolkodó írók figyelmét arra, hogy milyen veszélynek teszik ki magukat: „A franciának és angolnak szabad művelniük és művésznük lenni. A magyar azonban maradjon ostoba, maradjon őserő, mert máskülönben még a ‘költő’ nevet is elveszik tőle.” Gondolkodni, még az irodalomban is kockázatos.

(*Leszámolás*) Latinka Perovic a szarajevói *Danib*ban írja: A szerbeknek le kell számolniuk a gyilkosság-kultusszal.

(*Mester és tanítvány*) Svetislav Basara, ciprusi nagykövet, Dobrica Cosic művészetének posztmodernizálója hamut szórt a fejére

és elismerte, hogy túlzásba vitte Dobrica Cosic bírálását. Logikus, hogy túlzott, hiszen általában a próféta-lelkületű tanítványok meg akarják fosztani trónjuktól a próféta-lelkű mestereket. Amilyenek a mesterek, olyanok a tanítványok.

(*Srebrenica*) Az este a Szerbiai RTV bemutatta srebrenicai tömegmészárlásokról készült BBC-filmet. Hat év múltán a szerbiai polgárok értesülhettek arról az eseményről, amelyet a világ úgy tart számon, mint a második világháború utáni évtizedek legborzalmasabb eseményét. A katonák elválasztják a férfiakat és a nőket, aztán hetekig tartott a mészárlás. Közel 8000 muzulmánnt ölte meg. Hetekig vadásztak a hegyekben a szökevényekre. A holland ENSZ-katonák tétlenül nézik, mi több haverkodnak a gyilkosokkal. Iszonyú világ. A szerb hódítók táncolnak és ünneplik a felszabadulást. Félmeztelen énekesnők illegetik magukat, jókedvre buzdítják a népet. Valójában ezek után, csak egyetlen erkölcsös megoldás lehetséges: hogy a nép kitódul az utcára, a bűnösök megbüntetését követelve. Hogy elkerülje a kollektív cinkosság felettébb reális veszélyét.

(*Ki hallgat ott?*) A szerbiai parlament mai ülésén a radikálisok hevesen tiltakoznak az ellen, hogy a Szerbiai RTV műsorára tűzte a BBC srebrenicai vérengzésekről készült dokumentumfilmjét. A felháborodott radikálisok parlamenti ankébizottság felállítását követelték, amely megállapítaná, ki a felelős a film műsorra tűzéséért. A film bemutatása ürügyén a szerb nép elleni hajtóvadászatról beszélnek. A kezdeményezéshez csatlakoztak Koštunica államelnök pártjának, a Szerbiai Demokratikus Párt képviselői is. Ők is módszeres szerbellenes kampányt emlegetnek. A kisebbségi magyar kormányzópart hallgat a parlamentben, nem teszi szóvá a magyar kisebbség elleni vétségeket. Legalább annyira, hogy felvillantsa az események kapcsolatrendszerét.

(*Bánáti ballada az emberi méltóságról*) Törökkanizsa. Tisza-parton üldögélve furcsa balladát hallok az emberi méltóságról. A munkások neheztelnek a kisebbségi vezetőre, akinek a fürdőmedencéjét építik. Nem azt firtatják, hogy honnan a pénz, nem a luxus fáj nekik, hanem, a velük való bánásmód. Az emberi méltóság lázad fel bennük. Az egyezség szerint ugyanis a mestereknek napi fél liter pálinka jár, amit meg is kapnak. De úgy, hogy reggelente a gazda kinyitja a villa bejárati ajtaját, csak éppen annyira, hogy a karját kinyújtva a küszöbre helyezze a félliteres üveget. Még csak nem is köszön a munkásainak. Elrettentő kép, nem is hinném, hogy ilyesmi létezik, ha nem olvastam volna Móricz Zsigmondot, akitől megtanultam, hogy a dölyf is a hagyományunk része, amelyet buzgón ápolunk.

(*Reményünk, Zenta*) Zenta. Álmos és duzzogó kisváros, de ne feledjük el, hatalmas szellemi erőttartalékkal rendelkezik. Zenta mindig csendesesen és szerényen pótolta azt, amit a vajdasági magyarság elvesztett. Ebben a városban vélem felismerni az összefogó erőt, amely a széthúzó magyar kisebbségbe lelket önt. Végso ideje lenne! Miért törpül el Szabadka mellett? Kényszerhelyzetből? Az új magyar politikai elit diktátuma következményeképpen?

(*Megújhódás?*) A Helsinki Bizottság vitát készül rendezni a kötelező hitoktatásról. Aligha tagadható, hogy az egyháznak az elmúlt évtizedben megadatott a lehetőség, hogy népszerűsítse az istenhit értékeit, azokat a magasztos eszményeket, amelyek a vallásos érzületű emberek követnie kellene. De szembenéztek-e magukkal az egyházatyák? Hogyan álltak helyt ez elmúlt évtizedben? Ez sokkal fontosabb kérdés, mint a kötelező hitoktatás. Ha a nagy lelki és erkölcsi katarzis és megújhódás elmarad, akkor a kötelező hitoktatás fabatkát sem ér. A balkáni háborúk története viszont azt bizonyítja, hogy erre a megújhódásra szükség van.

(*Mihajlov*) Az újvidéki Spens egyik kerthelyiségében Mihajlo Mihajloval üldögélek. Az 1966-ban megjelent *Moszkvai nyár* című esszéje miatt háromévi börtönre ítélték, aztán 1974-ben hétévi rabságot róttak ki rá. Ezután külföldre menekült, főképp Amerikában élt, könyvei angolul jelentek meg. Pár hónappal ezelőtt visszatért Jugoszláviába. A bekövetkező feszült napokról beszélgetünk. Október 5-e után, a nép még szét sem széledt, megkezdődött a visszarendeződési folyamat. Aztán arra tér ki, hogy második világháború idején szüleiivel Muzslyán húzódott meg, akkoriban Muzslyán csak magyarok éltek. Így tanult meg magyarul. Aztán elkerült onnan, s elfelejtette a nyelvet. De agyának valamelyik reteszében rejtezkedik még a magyar nyelv, mondja, csak ki kellene szabadítani onnan, ismételteti hajthatatlanul.

(*Földrengések*) Predrag Markovic, a G17 politikai igazgatója telefonál, vasárnap este Újvidékre érkezik, mert jelen akar lenni az Exit zárórendezvényén. Beszélgetnünk kellene. Keserűen jegyzi meg: lesznek még földrengések. Igazat adok neki. A közélet ideges, neurotikus és hisztérikus. Az inga kegyetlenül hol az egyik irányba, hol a másikba leng ki. Vajon hol állapodik meg?

(*Korrupciós botrány*) Vidékről telefonál egy ismerősöm. „Vegyél nyolc példányt a *Gradjanski list*ből s ugyanannyit a *Danas*ból. Azonnal postázd.” Egy óra múlva egy másik kisvárosból telefonálnak. „Vegyél egy *Danast*, egy *Gradjanski*it.” Aztán felsorol még néhány újságcímet. „Kapjuk ezeket az újságokat, csak lekéstem, mert a magyarok felvásárolták. Többen is keresik, de majd fénymásolom nekik őket. Így olcsóbb.” Tart a szabadkai korrupciós botrány. A magyarok a szerb újságokat olvassák, mert magyarul nem ismerhetik meg azokat a részleteket, amely érdekli őket. Eszembe jutnak azok az idők, amikor a szabad tájékoztatást a fénymásoló gépeknek köszönhattük.

(*Főfoglalkozású kisebbségiek*) Zeidler Miklós új könyvében (*A revíziós gondolat*) kérlelhetetlen részletességgel mutatja be a magyar társadalom Trianon utáni félajult állapotát, történelmi sokkját. A könyvnek van azonban egy külön tanulsága: a sokkból először azok próbáltak kigyógyulni, akiknek nemcsak a történelmi tudatát, hanem a személyes életét is meghatározta a trianoni fordulópon. Ennek az állításának a keretében egyetértően idézi Borsody István felvidéki közíró, akik a Budapestre áttelepült főfoglalkozású kisebbségekről a következőket írta: „De túl a pusztán tényen, hogy elhagytak bennünket, ők, akik közülünk távoztak, nem hogy nem lettek kapocs közöttünk és az anyaország között, hanem – tisztelet a kivételnek – éppen ellenkezőleg, magukat játszották ki – talán önmaguk igazolására – az igazi kisebbségi mártiroknak, ők lettek a 'jó' magyarok, a magyarság háború utáni megítélésében legelől jártak az illúziók kergetésében, új helyükön inkább hasznot húzni igyekeztek abból a tényből, hogy 'Felvidékről' származnak, ahelyett, hogy szolgálatokat tettek volna a csehszlovákiai magyarságnak”. Ismételtelen kiderült: a történelem arra való, hogy ne tanuljunk belőle. Továbbá az sem mellékes, hogy ki viszi a bőrét a vásárra.

(*Félelem az ihlettől*) A nyári kánikulában gyakorta vesz erőt rajtam a gyengeség, nem bírok írni és olvasni, szegyenkezem, hogy lopom az időt. Fizikai gyengeségem kényszerít a valóság tudomásulvételére, hiszen nem menekülhetek a szellemi világba. Alkonyatkor szomorkásan tekintek ki az ablakon, attól tartok, hogy ha estére, amikor kissé összeszedem magam, és mégis a papír elé ülök, akkor nem azt írom, amit éppen akarok, hanem pusztán lejegyzem azt, amit nálamnál magasabb erő diktál. Az ilyesféle ihletet mindig elutasítottam.

(*Sorskérdések*) Másodszor érkezik a kérelem, írjak a sorskérdéseinkről. Attól félek, túl dagályos meghatározással állok szemközt. Talán csak a görögök tudtak a sorsról méltósággal írni, bizonyára azért, mert hitték, hogy a rájuk boruló csillagos ég és a lelkükben rejlő erkölcsi parancs összhangban van egymással. Ez az összhang azonban már régen megszűnt. Az ég beborult, lelkünk sivár lett. Másokat kárhozzátunk vagy egymást, de önmagunkat soha.

(*Nyafkaságainkról*) Az eltorzult fejlődés továbbra is a nyomunkban van, mégpedig a legkézenfekvőbb formában: az államkapitalizmus asszimilálja az államszocializmust. Megemészti, tehát megőrzi. Mivelhogy a polgári fejlődésnek nincs hagyománya, a rendszerváltás modernizáló folyamatok további elfojtásával járt. Nézzünk csak körül! Soha annyi nosztalgia ebben a szerencsétlen térségben, mint manapság. Vannak, akik királyságról, vannak, akik a néhai úri világ elővárársolásáról álmodoznak. Tamás Gáspár Miklós éles szemmel veszi észre ezt a tünetet a jelenkori művészeti tevékenységekben is. A magaskultúra nyafka passzivitása ugyan a modernség formakényszerének ürügyén mindig „újat” akar mondani, de csak olyasformán, hogy a régi iránti áhítat érintetlen maradjon. A nyafka passzivitás termeli ki a mindent, tehát a semmit sem korrodáló iróniát is. Nem véletlen, hogy a mai prózairodalom legdivatosabb vonulata éppen az irónia és a nosztalgia vegyítéséből áll össze. Egy csipetnyi irónia, egy csipetnyi nosztalgia: állítólag ez a mi világunk. A régi szent, az új pedig parancs. Túlon túl frivol divat ez. Neofrivol, mondaná Halász Gábor. Úri neofrivol, tennem hozzá.

(*Minden ismerős, minden idegen*) Néha úgy érzem magam Újvidéken, mint Márai Kassán. Amikor hosszú idő után hazalátogatott, minden ismerős volt számára és minden idegen.

(*Mindennapi szürrealizmus*) Kisebbségi kormánypártunk közleményét olvasom a státustörvényről. A kormánykoalíció képviselői tárgyaltak a kormánykoalíció képviselőjével, tehát egymás között. A köztársasági kormány alelnöke a szövetségi kormány külügyminiszterével, mármint Goran Svilanovic-el. Goran Svilanovic előzőleg a szövetségi parlamentben beszámolt arról, hogy Vojislav Koštunica szerint a státustörvény nincs összhangban a jugoszláv alkotmánnyal. A kormánykoalíció szereplői megállapították, hogy az elhangzott észrevételek – mármint Koštunica álláspontja – nem politikai jellegűek, hanem szakmaiak. Vagyis csakis arról lenne szó, hogy az anyaországi jogászok szakszerűtlenek, mert nem tudtak szakavatottan megalkotni egy törvényt, amelynek tartalma ellen egyébként nem emelt kifogást. Úgy látom, kisebbségi kormánypártunk erre hajlik, minden rendben van tehát, egy kicsit megfedi az anyaországi szakembereket, a nemzetközi jog magyarországi szakértőit. Ámde, nem olyan biztos, hogy az anyaországi jogászok éppen olyan szakszerűtlenek, hiszen a jugoszláv parlamentben Svilanovic másképpen interpretálta ezt. Ha valami nincs összhangban az alkotmánnyal, akkor ez nyilvánvalóan szakmai kérdés is, de elsősorban politikai. A szürrealista közleményből nem tudható meg, hogy elfogadhatónak tartja a kormánykoalíció a státustörvényt vagy nem. Törje a fejét a szegény kisebbségi polgár! Az alkotmányt sérti, mint ahogy Svilanovic mondta a parlamentben avagy szakmai vétség áldozata lesz, miként azt a VMSZ közleménye sejteti? Mi a hiteles? Az, amit Goran Svilanovic a parlamentben mondott, vagy pedig az, amit Svilanovic a zárt tárgyalóteremben állított? A külügyminisztérium ezzel kapcsolatban nem adott ki közleményt.

(*A dedinjei királyi villa kulcsa*) A lemondásban levő szövetségi kormány a nyári kánikulában sem pihen. Nem pilled el, nem bizony. Zoran Zizic, a lemondásban lévő, úgymond, szorgalmas szövetségi miniszterelnök ünnepélyes keretek között átadta a dedinjei villa kulcsát Aleksandar Karadjordjevic hercegnek. A herceg és családja beköltözhet a belgrádi királyi rezidenciába, melyet a II. világháború után kobozott el az akkori államvezetés. De nem pihennek a vajdasági magyar politikusok sem. Mint olvasom, a hétvégén a vajdasági magyar pártok és a magyarországi minisztériumok csapatai kispályás labdarúgótornát tartanak. A rangos focisták azt rebesgetik, hogy a történelmi meccsen esetleg megjelenik a magyar miniszterelnök is. A nagy sürgés-forgásban nem értesülhetünk arról, hogy mi lesz azokkal a magyarokkal, akiknek abban az időben szintén jogtalanul kobozták el a vagyonát.

(*Karadzic, a néphős*) Az új jugoszláv kormányt alkotó koalíció néppárti végrehajtó-bizottságának elnöke, Predrag Drecun figyelmeztette a világot, hogy ne próbálkozzanak Radovan Karadzic letartóztatásával, mert az cma-gorai szerbek szemében ő nem olyan, mint a szerbiaiakéban Milošević, hanem valóságos néphős. Vér fog folyni, sejteti az új kormánykoalíció képviselője.

(*Kasza a pátriárkánál*) A Szerb Pravoszláv Egyház hivatalos honlapjáról: „Őszentsége Pál szerb pátriárka a belgrádi püspökségben fogadta dr. Kasza Józsefet, a Szerb Köztársaság kormányának alelnökét. Ebből az alkalmából nyílt eszmecsere folytattak a Koszovón és Metóhián uralkodó állapotokról, a nacionalizált egyházi vagyon visszatérítéséről, a hitoktatás bevezetéséről és a honunkban uralkodó aktuális helyzetről.” (2001. április 9.) Kiderült tehát, hogy a kötelező hitoktatás bevezetése úgy ment, mint a karikacsapás. Először megérkezett Koštunica, aztán Kasza, majd Djindjic és kormányrendelettel villámgyorsan bevezették a hitoktatást. Ki mondja, hogy a fiúk nem eredményesek? Bár a kisebbségi jogok érvényesítésében is ilyen fűgék lettek volna.

(*A kormány varázspálcája*) Befejeződtek a középiskolai beiratkozások. Senki sem esik kétségbe a kisebbségi oktatás állapotán. Úgy tűnik, minden rendben van. Süvöltve megsuhant fejünk felett a varázspálca, s nagy csoda történt. Igen, hallgatnunk kell, mert benne vagyunk a kormányban. Senki sem követett el semmiféle mulasztást. Mint a Bibliában: jaj annak, aki megbotránkozik.

(*Az új mandarinok*) A közép-európai rendszerváltás után lényeges pontokon átértékelődött az értelmiség fogalma és hatásköre. Hosszú, kimerítő viták folynak erről, de néhány alapvető kérdés már tisztázódni kezdett. Emlékeztet, hogy nálunk a pártvezetők körében volt óriási szerep. Dél előtt állami értelmiségiek voltak, delután függetlenek, este pedig pártértelmiségiek. Ők lettek az új kameleon-értelmiségiek, avagy az új mandarinok. A fogalmak tisztázása után Szalai Erzsébet, az ismert értelmiségpszichológus joggal kérdőjelezi meg a fogalomzavart. „El tudom fogadni, hogy valaki egy párt tanácsadója, s ekkor részlegesen feladja az értelmiségi pozícióját. A kritikai értelmiségnek lehetnek persze pártszimpátiái, de nem csatlakozhat egyetlen párthoz sem.”

Augusztus

(*Rohanunk a kapitalizmusba*) Botladozva rohanunk a kapitalizmusba. Szabálytalanul, de ez nem számít. A politikusok meg akarják győzni a nincsteleneket, hogy ha minden sikerül, akkor akár a Kánaánba is eljutunk. A százezer nyomorgó magyar kisebbségi jár az eszemben és a néhány tucat magyar nábob. Megfeledeztünk-e Ady Endréről? Gondolnak-e erre azok, akik ünnepi alkalmakkor ünnepnapokon Illyés Gyulát idézik? De csak ünnepnapokon, sajnos.

(A szorgalomról) Nézem a nagy kufárkodást. Az ifjú karrieristákat, a koravén bölcseket, akik túl gyorsan megkötötték az alkat magukkal és másokkal, és ennek köszönve ügyesen alkalmazkodnak. Olyanok, mint a kisebbségi főkönyvelők: nem az a fontos, hogy mi történik az életben, hanem az, hogy mit mutatnak a megszépített számlakönyvek. Arra nem is gondolnak, hogy a hamis számlák egyszer csődbe juttatnak mind egy szálíg bennünket. Szívból sajnálom azokat a könyvelőket, akik nem élték át az ifjúkori zűrzavart, nem botladoztak, nem lázadoztak. Szinte naponta igazat adok Cs. Szabó Lászlónak: „Boldog, aki nem érti a környezetét, legalább a munkájára roskad, mint a legbölcsebb szülőföldre.” Ez az ember nem hisz a szemének, de azért szorgalmasan leírja azt, amit látott. A maradék reményét abba helyezi, hogy a szorgalom túléli az igazságtalanságot.

(Válasz nélkül) Közhírré tétetik, hogy iskoláinkban egy hónap múlva mintegy 350 új tanárt alkalmaznak a hitoktatás és a demokráciára való nevelés céljából. A tankönyvek természetesen szeptemberben elkészülnek, állítják az illetékesek. Nem vagyok biztos, hogy a kisebbségiek nyelvén is. De azon töröm a fejem, hogy lesz-e elegendő tanár arra, hogy a magyar diákok az anyanyelvükön tanulják az említett tantárgyakat. Vajon melyik nyelven tanulják a kötelező tananyagot azok a diákok, akik szerb tagozatokra járnak? Azokban a helységekben, ahol nincs katolikus vagy református lelkész, illetve tiszteletes. Vajon hány katolikus diák fogja majd tanulni a pravoszláv hittételek alapjait? Csupa megválaszolatlan kérdés. Lehet, hogy néhányra választ kapunk, de egyre biztos nem: ki a felelős mindeztért. Továbbá: kisebbségi pártjaink milyen szerepet játszottak az eseményekben, amelyek úgy jöttek, mint a derült égből a villámcsapás.

(Az új sablonja) Az eredeti soha sem helyezhető el az új sablonjában. Sikere csak annak lehet, aki bűnbánóan visszatér az hagyományokhoz.

(Istenben hinni...) A hittan-vita fellángolása után, mintegy vigaszként Unamunót olvasom. „Istenben hinni, annyi, mint sóvárogni, és ezenkívül úgy viselkedni, mintha lenne; annyi, mint ebből a sóvárgásból élni és tevékenységünk legbensőbb rugójává tenni ezt a sóvárgást.”

(Újabb illúzióvesztés) Az utóbbi hónapokban gyakran megfordultam egyik vagy a másik vajdasági kisvárosban, amelyekben gyakran találkoztam olyan fiatalokkal, akik keserűen ismételték, hogy az ő környezetükben nem játszódtott le még az október 5-i történet sem; a helyi kiskirályok basáskodására panaszkodtak, a szűk körű érdekszövetségekre, a gyanús újgazdagokra. Sokan azt mondják, hogy könnyebb volt nekik Milošević ellen harcolni, mint az új hatalomtartók ellen. Főleg nagy traumákkal jár ez a kisebbségi közösségekben, ahol le kell mondani arról az illúzióról, hogy aki a kisebbségi érdekekre hivatkozik, az egyben a legtisztább erkölcsi megfontolásból teszi ezt. Mindebből azt a következtetést vonom le, hogy erről az illúzióról is le kell mondanunk, ami nagyon sok fiatal embernek megkeseríti az életét, hiszen a hétköznapokat még nem itatta át a szabadság szelleme, s ezért bizony sok fiatalnak még fejfel kell mennie annak a falnak, amelyet nemzeti színekkel festettek ki.

(Magyar és keresztény) A nemzetinek nem okvetlenül a nemzetközi az ellentéte, hanem az ál-nemzeti, kiáltott bele a zűrzavarba Fülep Lajos. A zengővárkonyi remete soha, egy percre sem feledkezett meg a keresztény tanításokról.

(Kérdés) Szabadkán jártam, s egész idő alatt Kosztolányi járt az eszemben. Kosztolányi jegyezte meg Széchenyi nemzedékéről, hogy közelebb esett az európai szellemhez, és ezáltal a magyarsághoz is, mint a későbbi nemzedékek. Kosztolányinak fáj a lemaradás, de fáj-e ez ma valakinek Szabadkán? Vagy Bácskában? Vagy csak arról van szó, hogy így kell védekezni: szemlesütve? A világtól elfordulva?

(Hagyományunk a jövő) A kisebbségi életben gyakrabban kellene gondolni arra a drámai paradoxonra, hogy a jövőnk a legfontosabb hagyományunk, egyszerűen azért, mert az idő nem rostokol, a jövő úgy érkezik, mint a szélvihar. Hova sodor bennünket?

(Nota bene) A kisebbségi magyar társadalom tagjai előtt nem lenne szabad titkolnunk, hogy kialakult egy magyar réteg, amely hivatásból politizál, vagyis azért veszi fel a havi fizetését, hogy a közösség jobbulását szolgálja. Jó, hogy van ilyen réteg, de nem szabad megfélemlenünk, hogy ennek a rétegnek rendszeresen el kell számolnia azzal, hogy mit tett, ugyanúgy, mint a pénzügyminiszternek a költségvetési pénzekkel. Aki pedig el akar számolni, az nem az újságokban dicséri önmagát, hanem féltéken és szerényen belepillant abba a tükörbe, amit a valóság tár elé.

(Gyógyír) Éjszaka sokáig tétlenül üldögélek az asztal mellett. Nem a munka tart ébren, hanem a gond, hogy elmúlt egy nap és semmit sem fejeztem be. Az apostoli atyák apokrifjeit olvasom. Csupa fragmentum. Semmi sem befejezett. A szertelen biblikus képzelettel csillapítom gondomat.

(A panaszokról) Az egyik tisztségviselő panaszkodik. Csupán háromszáz márka a havi fizetése. János bácsi, a napszámos felháborodva teszi félre az újságot. Ő húsz márkát keres naponta. Igaz, keményen dolgozik, és a gazda ellenőrizni tudja, hogy mit végzett. És mégsem panaszkodhat az újságban.

(Királyi rendszám) János bácsi, az örökös napszámos a mellemnek szegezte a kérdést: Igaz, hogy királyság lesz Szerbiából? Merthogy a király autója, külön királyi rendszámot kapott. Őfelsége, a király, ezt rejtegetik a rendszám betűi, tette hozzá cinkos mosollyal. Mondom neki, ne siesse el a dolgot. Király nélkül is lehetünk királyság. Lesznek vidéki kiskirályok meg fővárosi császárok.

(Képzelet és stílus) A képzelet a stílus megrentója. A kétely nem gyógyít többé. A rend mindent felbolygat.

(A szülőföld és a Biblia) Mit vigyek magammal, kérdezi az egyik ismerősöm, aki örökre távozni készül a szülőföldről. A Bibliát, válaszolom neki. Már huzamosabb ideje él bennem ez a felismerés. Minél gyakrabban veszem elő a Bibliát, annál ritkábban lapozom azokat a versesköteteket, amelyek mézes-mázos szavakkal cifrázzák ki a szülőföldet.

(Camus nyomában) „Parancsolót kell hát választani, mivel Isten nincs már divatban“, kiált fel Camus egyik szereplője. Viszont, akik lelkiismeret furdalás nélkül elégedetten akarnak engedelmessé válni a parancsolónak, azok újra divatba akarják hozni az Istent. A rejtőzködő Isten viszont nem fogja megbocsátani nekik, hogy általa akarják elfogadtatni a parancsnokot.

(Egy világ foglyaként) Tivatban landol a gép, Budvára kissé depresszíven érkezem, mint mindig, ha az egykori Jugoszlávia

valamelyik részébe vetődöm. Szarajevó és Mostar jár az eszemben. Nehezen szántam rá magam a szarajevói útra, Zágrábba és Lubljanába – hiába hívnak – a mai napig sem volt lelkiერőm útra kelni. Szerbiából nehéz bárhova nekiindulni: időnként úgy érzem, én is foglya lettem annak a világnak.

(*Józan hangok*) Itt az emberek egészen józanul beszélnek arról, hogy Crna Gora is lehet külön állam, mint például Szlovénia. Főleg a fiatalok, akik szakítottak a régi mítoszokkal. Miért ne?

(*A puha nacionalizmusról*) Egy budvai taxifőőr agresszívan bizonygatja: Nem Miloševićet kellett volna Hágába küldeni, hanem Milo Đukanovićot. Csak az a megbízható áru, ami Szerbiából érkezik. Hallgatok, ő egyre agresszívbabb. Montenegró teljes megosztottságára gondolok. A crna gorai szerb nacionalisták Koštunicát szükséges rossznak tekintik, attól tartanak ugyanis, hogy ő már túlságosan szalonképes nacionalista, vagyis szem elől téveszti saját eredendő célját. Nagy Szerbiát ugyanis puha nacionalizmussal nem lehet megteremteni.

(*A tengerről*) Leander bokrok között belélegzem a fűszernövények ismerős, tömény illatát. Idestova tíz éve nem jártam az Adrián, úgy is mondhatnám, menekültem tőle. Egy régi esszém, az 1984-ben közzétett *Képzeltbeli térkép* jut eszembe, amelyikben a mediterráneummal szembesülve saját magamat közép-európai emberként határoztam meg. Kellet az idegen tér saját identitásom megfogalmazásakor. Akkoriban Közép-Európa még nem volt téma, nem rendeztek róla symposionokat és doktori értekezéseket sem írtak róla, azt a „tájat” nem volt szabad ismerni, nem csoda, hogy munkahelyemen felfüggesztésemet követelték, meglehet, nem is annyira a közép-európaiság miatt, hanem azért, mert magyarul a budapesti *Vigília* közölte. Azt mondták, a klerikálisokkal paktáltam le. Hogy megfordult a világ! Aki a klerikalizmus vádját megfogalmazta, az ma egy budapesti keresztény szellemű nemzeti napilapban írja keresztény szellemű cikkeit. Azok pedig, akik továbbgyűrűztették, éppen a hitoktatás mai élharcosai. Minden megváltozott, mondhatná valaki, de szívesebben mondanám így: semmi sem változott meg. Ugyanaz a tanácsstalanság szorongat, mint 17 évvel ezelőtt. „Vizsgálod a spliti tereket, utcákat. Rezignáció és öröm vesz erőt rajtad. Tanulod a lemondást és tanulod a megmaradást.” Meddig még?

(*A külügyminisztérium és az egyház*) Pál pátriárka felszentelte Jugoszlávia washingtoni nagykövetségét. A közeljövőben több nagykövetségre is sor kerül. A jugoszláv külügyminiszter stábjával ezzel kapcsolatban elégedettségét fejezte ki. Goran Svilanovic külügyminiszter egyben elutasította a feltételezést, hogy pártja, a Polgári Szövetség Koštunica szekerét tolná. Nekik külön arculatuk van, a polgári értékrendre esküsznek. S bölcsen bólogatott hozzá a polgári Szerbia, főképpen Svilanovic stábjával. Az egyedüli disszonáns hangot Szlovénia washingtoni nagykövete képviselte, ugyanis a vagyoneelosztás értelmében, a közeljövőben Szlovénia tulajdona lesz az újonnan felszentelt washingtoni nagykövetség épülete, tehát ő fog oda beköltözni. Arra a kérdésre válaszul, hogy a beköltözés után felszenteli-e az immár szlovén nagykövetséget valamelyik katolikus egyházatya, a szlovén nagykövet egyértelmű nemmel válaszolt, mivel Szlovénia polgári állam. Ezúttal is kínos helyzetbe került a szerb „polgári opció”, Svilanovic stábjával pedig olyanná vált, mintha egy Nestroy-drámából lépett volna elő. Hogy újabban milyen szekeret tolt a Polgári Szövetség, arról immár tünődni sem érdemes.

(*Szerbia lelkiismerete*) Szerbia lelkiismeretét továbbra is az Otpor (Ellenállás) őrzí. Felszólították a kormánykoalíciót, a Szerbiai Demokratikus Ellenzéket, hogy erélyesen kezdje el ígéretei megvalósítását. Viselkedjék úgy, a felelősségteljes kormányzópárthoz illően, döbbenjen rá: nem az ellenzék szerepét játssza, felelősséggel tartozik saját ígéreteiért, az ország sorsáért. Ismételt emlékeztettek az országot behálózó korrupcióra, az új törvények meghozatalának sürgősségére. Alkossák meg az új törvényeket, akkor legyenek legalisták, ha majd mindenki legalista lehet. Szegény, elárvult Otpor! Tagjai időnként felhívják a figyelmet a korrupcióra, amely a kormánypártok között is lábra kapott, de senki sem tesz semmit. A hatalom sunyít, az ügyészség lapul, a rendőrség tétlen. Mindenki Pilátusként mossa a kezét. Még élénken él az emlékezetemben az idő, amikor az Otpor tagjai összetartották az ellenzéki politikusokat, noszogatták őket: fogjanak össze, hogy megbuktassák Miloševićet. Pokoli kínok árán sikerült nekik. Vajon sikerül-e most a korrupció ellen mozgósítani őket? Vagy pusztába kiáltott szó marad a szavuk? Beléjük fojtják a szót? Bizonyára ezúttal nehezebb dolguk lesz, hiszen nem csupa grállovag szövetség a régi rendszer ellen, vannak köztük olyanok is, akik már akkor izelgették a hatalom édes mákonyát.

(*Egy párhuzamról*) Koštunica Dobrica Cosic hangján szólalt meg, írja Vidosav Stefanovic, szerb író, aki bizonyára pontosabban tudja, mit jelent ez a párhuzam, mint azok a magyar értelmiségiek, akik Koštunica munkatársai lettek. Bár az utóbbiak is feltárnak mély dilemmákat, nemes szándékaikat, hogy kirajzolódjanak választuk, amelyek még sokáig meghatározzák életünket. Aztán olvasom: Bogdan Bogdanovic a szerb nacionalizmus egyik legkíméletlenebb bírálója nem tér vissza Belgrádba. Nyugtalan szívvel Bécsben marad.

(*A bomlás virágai és a sirásók kora*) Különböző konvertálóprogramoknak köszönve Thoma János megmentette a *Parainézis* című regényem kéziratának mintegy nyolctizedét. Váratlan ajándékként olvasgatom, hiszen egy hiányzó láncszemet pótol. A bomlás virágai a hetvenes évekből. „Belülről akarta menteni a menthetőt. Elkeseredetten őrizte a haladékot. Naponta került veszélybe, de ügyesen leplezte magát. Irányította a kommunistákat, miközben átalakította őket. Ártalmasnak tartotta naiv hitüket, felületes terveiket, de alkalmazkodott hozzájuk, látszólag olyan volt, mint ők voltak. Tisztelte önfegyelmüket, az önfeláldozásukat, tekintélytisztelő szellemüket; úgy vélte ez biztosítja az ideiglenes haladékokat. Ha ez is összeomlik – s előbb-utóbb sor kerül rá –, akkor mindennek vége. Nem voltak ábrándjai: minden társadalom megszűli sirásóit. Nem látott jobb megoldást, mint okos összhangban lenni, az eszménynélküliség korával.” Aztán tényleg beköszöntött a sirásók kora.

(*A fényűzés és a halál*) Valószínű, hogy azon a vasárnap, július 22-én éppen az ég és a föld között lebegtem, vagy pedig már földet ért a lábam, amikor Budapesten meghalt Mészöly Miklós. Camus égboltja ragyogott rám. Hazajövet értesültem a halálhírről, s eszembe jutott, hányszor eredt útnak tornacipőben az Adria felé, nemcsak nyáron, mint ahogy a pesti írók általában szoktak, hanem télen vagy késő ősszel is. Kereste a mediterráneum őszi borzongását, amelyben felismeri magát a pannoni ember. A vakító fényűzést. A tenger is csak ennek a fényűzésnek a tükré, amiben az ember megpillantja magát.

(*A tartásról*) Tartás: a stílus színinimája. Végreles művészi forma! A tehetség az ember dolga, a forma az istené.

(*Tanítványok és utánpótlás*) Esterházy óriásfenyőnek nevezte. Nem vonakodott leírni: tanítványa volt. Csak az eredeti írók nemek

tanítványok lenni. Az utánzók általában megfélemeznek azokról, akikről a legtöbbet tanultak. Legfeljebb csak azokat nevezik meg, akiket divatból illik megnevezni.

(*Szűrös, gatyás jobboldaliak*) Kilencvenéves lenne Bibó István. Életművében a változás közös nevezőjét ismerte fel a demokratikus magyar ellenzék, sajnos, azóta ez a közös alap összeomlott. Kende Péter felfedte ennek eredetét: Bibó ugyanúgy kritikusan tekintett az 1945 előtti évekre, ahogyan elfélt a Rákosi- és a Kádár-rendszert is. A mai jobboldalt viszont az jellemzi, hogy Teleki Pált és Tisza Istvánt tekinti példaképének, nem pedig Bibó Istvánt. Márai még 1984-ben előrelátóan fogalmazott: „A kommunisták csak végrehajtják azt – írta a naplójában –, amit a szűrös, gatyás jobboldaliak terveznek.” S látnokian megjegyezte: a kommunizmus tragédia, de az igazi ellenfél mindig a nemzeti jelmezbe öltöztetett képmutató kapzsi jobboldali. Képmutatásból ma sincs hiány. Kapzsiságból sem, amint látjuk. A szűrös, gatyás jobboldaliságból sem. Márai bírálata ma is az elevenbe vág, megjósolta miért nem lesz Bibó idősebb. Ezért akár testamentumként is értelmezhetjük Mészöly Miklós intelmét Bibó életművéről: „Politikai gondolkodótól ritkán kaptunk ilyen örökséget; utóljára Széchenyitől.”

(*Kollektív cinkosság?*) Elhallgattak a fegyverek, a bűnökkel szembe kell nézni. A legnehezebb lesz fényt deríteni arra a kollektív cinkosságra, amely átitatta a hétköznapiakat. A londoni *Independent* újságírója felidézti a szörnyűségeket srebrenicai napokat. A szerb csapatok elfoglalták Srebrenicát. Karadzic elrendelte a külföldi újságírók azonnali távozását. A távozó újságírókat a szerb nők egy csoportja népviseletbe öltözve nyálánságokkal traktálta. A határátlépés után, immár Szerbia területén, az egyik étteremben odavetették nekik: „Ne remélgék, hogy az önök népe megóvja a törököket.” Honnan remélték volna? Nem volt remény! Srebrenicián megkezdődött a tömegmészárlás. A nyálánságokat eltakarították az asztalról és ásták a tömegsírokat.

(*A pátriárka áldása*) Koštunica igazságfeltáró bizottsága továbbra is hallgat, mint a sír. Lehet, hogy ezért jött létre. Hallgat a tanácsadók kasztja! Nem tudom, kezükbe kerül-e egy régi dokumentum, amelyet 1997. szeptember 27-én hatvan szerb értelmiségi kiáltványt tett közzé. Radovan Karadzic elleni hárgai bírósági eljárás megszüntetését követelte, mivelhogy ez a szerb nemzet megalázása. Karadzic sorsa azonos a szerb nemzet sorsával, írták a jeles szerzők. Közük volt Miroslav Jovicic, akadémikus, Slobodan Rakitic, az írószövetség elnöke, az elmaradhatatlan „független értelmiségi” Kosta Cavoški, (egyébként Karadzic szenátora). Felsorakozott továbbá Ljubomir Tadic, filozófus, Milorad Ekmedzic, történész, Dragoslav Mihailovic, író, ezen kívül kitétek magukért az újdíkiek is: Boško Petrovic, Miroslav Egeric, Nenad Grujic, Bocar Kovacek, és természetesen Cedomir Popov, a „felszabadult Szerbia” történelem-tankönyvírója. A kiáltványt Pál pátriárka áldotta meg.

(*Olimpiai szellem*) A kínai kormány megkapta az olimpiai játékok megrendezésének a jogát. Az a Kína, amelyik az Amnesty International szerint az elmúlt három hónapban, a bűnözés elleni állami kampány keretében 1781 embert végzett ki, vagyis többet, mint az egész világ az elmúlt három évben összesen. A nizai antiglobalisták hallgatnak erről, hallgatnak a diplomaták is. Emberjog? Moszkvában a maroknyi emberi jogi aktivistát, rendőri erőszakkal verték szét.

(*Így élünk*) Szerbiában lekapcsolják azokat a háztartásokat, melyek 20 000 dinár felett tartoznak az áramszolgáltatónak. A belgrádi elosztó képviselője elpanaszolta, hogy vannak, akiknek villáihoz nem lehet hozzáférni, mert testőrség őrzi, és csak külön engedéllyel léphető át a ház küszöbe. Ezek a példák jól megvilágítják a közelmúltat, de a jelent is. A nincstelen nyugdíjasok előkotorták utolsó garasait, azoknak viszont, akiknek testőrségre is van tőkájuk, eszük ágában sincs rendezni számláikat. Ezt a számlát sem, de más számlákat sem. Vannak villák, amelyeket nem volt szabad megközelíteni tegnap, s vannak villák, amelyeket nem szabad megközelíteni ma. Viszont vannak villák, amelyeket nem volt szabad megközelíteni tegnap, de ma sem. Így élünk. Illetve, így élünk.

(*Az állami értelmiségről*) Immár két évtizeddel ezelőtt Konrad György és Szelényi Iván könyvet írt az értelmiség kommunista osztályhatalmáról. A kommunista rendszerek összeomlottak, de a tanácsadói értelmiség a vadkapitalizmusban virágzik. Vojin Dimitrijevic ír arról a tipikus szerbiai állami értelmiségiről, aki a lelke mélyén nem szíveli a demokráciát, hiszen a legnagyobb vágya, hogy az uralkodó tanácsadója legyen. Ez az állami értelmiség keményen szembehelyezkedik azzal, hogy a háborús bűnökről szóló igazság kiderüljön, s valóban létrejön a katarzis.

(*Árnyékot vet ránk?*) Tovább kavargó a szabadkai korrupciós botrány. A résztvevők eleinte nem ismertek el belőlük semmit, aztán részleges elismerést tettek, majd mély hallgatásba merültek, közben gyarapodtak a vádpontok. Attól félek, mindez árnyékot vet a magyar kisebbségre is. Németh Lászlóval szólva, ront-e ez majd a magyarság erkölcsi kondícióján?

(*A legalisták késsel és tankokkal masíroznak*) Rade Marinkov, a Tartományi Végrehajtó Tanács alelnöke, a Szerbiai Demokrata Párt tagja a minap kijelentette: „Milyen autonómiát? Személyesen megyek el Koštunicához, hogy megmondjam neki, küldjön tankokat azokra, akik az elszakadást akarják, akiket nem taposnak el a tankok, személyesen intézem el. Késsell!” A közvélemény felháborodik: hogy mondhat ilyet? Ha lenne legalista köztársasági elnökünk, akkor nemcsak az ilyesmivel fenyegetőző személy ellen indulna meg a bírósági eljárás, hanem az olyan párt ellen is, amelyiknek nevében ilyen funkcionárius beszél.

(*Kafka-változatok*) Egy érdemdús ember vándorútra kelt. A szolgák és az alattvalók elemózsiával tömték meg a hatalmas teherautót. Az ismerősök furcsállották, hogy annyi élelmiszert visz magával. Rádadásul miért követik lakájai és szolgái? Az utas így válaszolt: „Aki hosszú vándorútra indul, annak nincs célja. Az én vándorútam rövid, vagyis céltudatosan vándorlok. Ennek következtében ne essetek kétségbe. Időnként hazarándulok, hogy sok jó tanáccsal lássalak el benneteket.” „Jaj nekünk, ha véglegesen visszatér”, suttogták aggódva az emberek.

(*Miféle politika ez?*) Fenyegetésekről érkeznek a hírek. Felmondások következnek a jugoszláviai magyar médiumok táján? Mi lesz velünk, kérdik többen. Köztük olyanok is vannak, akik egy életen át a magyar nyelvet szolgálták, következképpen akkor is, amikor a fenyegetőzők nem dicsekedtek magyarságukkal. Nem kívánatos, nélkülözhető értelmiségekről csiripelnek a madarak, közben arra panaszkodunk, hogy az értelmiség jelentős csoportja áttelepült Magyarországra, minek után az itteni magyar kisebbség lassacskán értelmisége nélkül marad. A csapás akkor fájdalmas volt, ami utána következett, az még fájdalmasabb: egy fiatalembernek ma már aligha van státusbeli lehetősége értelmiségi csúcsteljesítményre. Tehetségeinket felelőtlenül herdáljuk el. Külön megdöbbentő statisztikai kimutatás készült az újságírók áttelepüléséről. És mégis sok van belőlük, derül ki éppen most, az információs társadalom küszöbén. Miféle politika ez? Eszembe jutnak azok a napok, amikor ugyanígy csiripeltek a madarak, vagyis Milošević pártja végképp rá akart tenyerelni a sajtóra, a televízióra. Így kezdődött, a megfélemlítéssel! Egy délelőtt felolvasták a nevemet egy listáról, s még

aznap távoznom kellett a televízióból. Másnap a fegyveres portás nem engedett az íróasztalom mellé. Még kézirataimat, jegyzeteimet sem vehettem magamhoz. Egy részük elveszett örökre. Nem lenne jó, ha azok fejeznék be a magyar értelmiség megtisztítását, akik „mérsékelt optimizmussal” Milošević pamlagán ücsörögtek, mivel akkor is a hatalomban voltak, akárcsak most. Lehet, hogy keltelebbebbül, mint most, de a hatalom mégis hatalom.

(Musil-változatok) A jövődöbéli eszmetörténész figyelmét semmiképpen sem kerülheti el, hogy a kilencvenes években érdekes fordulat ment végbe a jugoszláviai magyar közéletben. A kisebbségi intézmények romokban heverték, a megszegyénített és megalázott értelmiségi elit sarokba volt kényszerítve. Az akkori szerbiai belügyminiszter-helyettes a belgrádi *NIN*-ben hetvenkedett: a kisebbségi magyar értelmiség tökéletes ellenőrzés alatt áll, még telefonbeszélgetéseit is lehallgatják. Az értelmiségi kivándorlás tömeges méreteket öltött, ugyanakkor azonban a kisebbségi politikai elit kivirágzott. Ez nem épült le! Ezt a réteget nem morzsolta le a represszió. A parlamentben kuporgva döbbenten szemlélte a romokat. Az állapot Musil hallhatatlan regényének, *A tulajdonságok nélküli ember* Szakadék Nagyszálló jelenetére emlékeztetett: a teraszon helyet foglaló emberek elképedve tekintettek a szakadék mélyébe. De semmi más nem tettek. Időközben Szerbiában a helyzet némileg javult, de a kisebbségi intézmények továbbra is romokban hevernek, a politikai elit továbbra is a parlamentben és a kormányban kuporogva kitérésre szólítja fel a romok napszámosait. A néhai kommunista funkcionáriusok legalább ügyeltek arra, hogy a kisebbségi intézmények működőképesek legyenek, mert tudták, hogy ez biztosítja legitimitásukat, tekintélyüket. Ma azonban a politikai elit heroikus hangsúllyal tromfol: küzdelmünk gigantikus és emberfeletti, de ami lehetetlen, az lehetetlen. Idestova tíz éve már!

(Morális tartás avagy a területi autonómia) Szlovákiai értelmiségiekkel beszélgettem, az ő kulturális intézményeik nem hevernek romokban. Az ottani kisebbségi pártok jól tudják, hogy nem önmagukért léteznek. Bugár Béla pártelnök szerint rövidesen kilépnek a kormányból, ha nem teljesülnek az ígéretek. Nem akarnak ígéretekből élni, választóikat nem akarják ígérekkel elkábítani. „Ideiglenesen lemondunk arról is, hogy megnyitjuk a területi autonómia létrehozásának kérdését, pedig elképzeléseink szerint a jó közigazgatási reform révén a magyarok, a dél-szlovákiai polgárok számos területen kezükbe vehetnék sorsuk, szülőföldjük jövőjének alakítását. Erre olyan jogi normát fogadtak el, amely – mint már említettem – megcsúfolja az önkormányzatiság elveit. Ekkor telt be a keserű pohár.” Nem maradhatnak a kormányban. Az indoklás szíven ütött. „Elveinket, morális tartásunkat adnánk fel, választóink bizalmát veszítenénk el ezzel.” Adódik egy párt, amely kilép a kormányból azért, mert nem képes teljesíteni ígéretét? Az erkölcsi tartás nevében búcsút mond a hatalomnak? Azért, mert nem lesz semmi a területi autonómiából, amire ígéretet tett?

(Bibó-változatok) Nincs kisebbségpolitika kultúra nélkül. Nincs kultúra elit nélkül. Pontosan olyan szellemi elit nélkül, melyről Bibó István merészt beszélni. A magyar nemzet egyik legnagyobb gondolkodója ugyanis egyértelműen leszögezte: minden társadalomnak vannak értékei, amelyeket az elit őriz jól vagy senki, tehát csakis a „megzavarodott viszonyok” között terjed az olyan vélekedés, hogy a nemzet, a közösség vagy a társadalom értékei az egyszerű nép tömegeiben rejlenek. Politikusok, akik jól vagy rosszul vezetik a népet, mindig akadnak. De a szellemi elit mélyebb, fontosabb, jelentősebb.

(Augusztusi csendélet) Egyik botrány követi a másikat. Sorozatos gyilkosságok. Senki sem tudja ki a tettes. Pár hónappal ezelőtt lepuffantottak egy belügyest, még a nevét sem tudjuk. Már sikernek számít, ha tudjuk a nevét. Stambolicot egy éve hasztalan keresik. Elhelyezte a föld, kezeit csókolom. Kölcsönös vádaskodások. Antiszemitizmus. Romaellenesség. Kisebbségellenesség. Megint senki emberfia nem tudja, ki a tettes. A szerb kormány közleményben adja ki: a szövetségi állam köztársasági elnökének kabinetjében párhuzamos hatalmi központokat építenek ki. Az újságok közhírré teszik: Koštunica elnök huszonkétszer fogadta Milošević exelnök hírhedt belügyminiszterét. Így óvta a demokráciát. Azzal társalgott, aki most börtönben van. Huszonkétszer fogtak egymással kezét. Mint igazhitű, felszentelt legalisták. Senki sem tudja, miről cseverésztek. Az újságok ezt is közhírré teszik. Egy szabadkai politikai kioktatja társait: ha a politikusoknak bíráló megjegyzésük van egymásra, akkor ne a sajtóban tegyék, hanem üljenek le egymás között. Beszéljék meg szépen. Negédesen, a koalíción belül. A közvélemény kizárásával, ugyebár. De nem beszél meg. A polgárok tűnődnek: ha ezek szépen leülnek, akkor minek a sajtó. Elegendő lesz egy Borba, mint 1946-ban. Minek a közvélemény? A vajdaságiak „internacionalizálni” akarnak. A belgrádiak felhördülnek. Nem ülnek le szépen egymás között. Kedélyesen, urambátyásan, úgymond, elvszerűen. Az egyik kormánypárti politikus tankokat küldene a másik kormánypárti politikusra. Kilenc hónappal ezelőtt az új politikusok diadalmasan lobogtatták a papírokat a kamerák előtt. A szocialisták loptak, sikkasztottak, kirabolták az országot. Elcsaklították a népvagyont. A független lapok diadalittasan hirdették: beköszöntött a demokrácia. De ez tán történt valami, senki sem tudja mi. A nepotizmust nem lehetett kiirtani. A korrupciót sem. A szocialistákra a mai napig sem sikerült rábizonyítani semmit. Még a közönséges tyúktolvajlást sem. Közben kiderül, az újak is megmártóztak korrupcióban. Vagy legalábbis néhányuk. Kicsit megtollasodtak a régi rendszerben ők is. A pihékből tollak lettek. Egyébként erkölcsösesek. A bukott párt rangos képviselői új pártokba szállingóztak át. Megleppő sikerrel. Milyen jó üzlet repülni, repdesni egyik pártból a másikba. Tőke- és kaderszegény ország vagyunk. Óvjuk kádereinket, mondta Lenin. A vajdasági élményben előtűnnek a volt államszocialista cenzorok. A néhai ifjúsági szövetség és a néhai tartományi pártbizottság derék csatalovai. A néhai egyetemi pártbizottság hadfiak. Igen, ők is demokraták, csak a második vonalban. Tanácsadók. Vagy pedig a tanácsadók tanácsadói. Egyelőre. A régi rend hívei elégedettek, a változás hívei elégedetlenek. Újvidék főterén toporgok. A kánikula hófátyla borul rám. Fekete vagy fehér? Fuldoklom a hőségtől, egyszerűen Camus nyarának tüzes lándzsái előtt találok magam. Csak sejtem, hogy az égbolt iszonyatos színt öltött. Félek a weimari árnyéktól.

(Vészmadár) A sarki hentesüzlet előtt egy elhanyagolt külsejű, borostás arcú férfi kiabálja: „Végetek van. Visszatérnek a radikálisok.” Ténfereg a sarkon és láthatóan boldog. Olyan, mint egy vészmadár! A járókelők műanyagzacskókban cipelik a húst, nem vesznek tudomást róla. Csak néhányan szegik le a fejüket. Ők tudják legjobban, mit mulasztott a 18 pártvezér.

(A fák és az emberek) Az ablakom alatt fák nőnek: évek és évtizedek óta a hetedik emeletről figyelem őket. Érzékelem a kinszenvedéseiket, mert lombjaikkal nem bírnak felkapaszkodni a hetedik emeletig. Vagy még tovább. Sokszor bántódtam amiatt, hogy például nem a harmadik emeleten lakom, talán akkor közelebből szemlélnék őket, és többet tudnék róluk, tehát a világról is. De amikor az ablakom alatti parkból figyelem őket, rögvést arra gondolok, látnak-e ők engem. Gyakran megfordul a fejemben, hogy a távolság, amelyből napról napra figyelem a szenvedő fákat, mégis jót tesz. Már így is túl közel kerültem az emberekhez, maradjak távol legalább a fáktól. Ők egyébként is jó példával járnak elől.

(A jövő még a régi) Immár nemcsak a sajtóban állítják, hanem hivatalos forrásból is megerősítést nyert: Koštunica köztársasági elnök kabinetjének bizalmát azok a volt titkosrendőrségi vezetők érdemelték ki, akik részt vettek különböző gyilkosságokban, továbbá a baranyai háborúkban. Mit keresnek ezek a kétes múltú személyek az elnöki kabinetben, kérdezi Slobodan Beljanski, a Vajdasági

Ügyvédi Kamara elnöke. Akiket Arkan léptetett elő háborús érdemeik miatt. Vajon nem hozza-e az elnök kétes helyzetbe azokat a polgárokat, akiknek különböző okok folytán ugyanabba a kabinetbe kell belépniük? Elhatározom magamban, hogy mégis érdeklődni fogok a titkosrendőrségi dossziém iránt, nem azért, hogy megtudjak valamit a múltamról, hanem azért, hogy bepillantsak a jövőmbe. Ha van még jövőm. Igen, a múlt már nem a régi, de a jövő még mindig az. Erre készítem a köztársasági elnököt.

(*Cioran és a Balkán*) Ciorán jól ismeri Balkánt! A bizánci politikát! „Aki szereti hazáját, lelke mélyén azt kívánja, hogy megszárolják le honfitársai felét”, írta Párizs közepén.

(*A gondterhelt apáról*) Egy gondterhelt apa szegezi nekem a kérdést. Mely tankönyvek jelennek meg magyarul? Biztosítva lesznek-e a kötelező olvasmányok? Hiába böngészi a magyar újságokat, semmit sem tud meg belőlük. Nem tudok neki válaszolni. A minap ugyanis láttam az egyik szerb nyelvű földrajz-tankönyvet: CD-mellékletet tartalmaz. Biztosít-e az állam ilyen tankönyvet a magyaroknak is? Újvidék egyik könyvkereskedésének kirakatában láttam az új kiadású szerb nyelvű kötelező olvasmányokat. Szép kivitelezésűek, aránylag nem is drágák. Biztosítva lesz-e a magyarországi behozatal? Mármint a kötelező olvasmány a magyar diákság részére. Erre legalább volt idő október 5-e óta. Azt sem értem, miért ez a nagy hallgatás és titoktartás? Miért nem adnak választ az illetékesek a gondterhelt apának? Lesz vagy nem lesz? Rendezték – vagy nem rendezték? Úgy látszik, az utóbbi időben vagy túl sok a remény a jugoszláviai magyar közéletben, vagy pedig nincs már semmiféle remény, mivel az egyszerű emberek belefáradtak a sok hitegetésbe. Mély hallgatásba merülnek azok is, akik tíz éven át az oktatási reformról rendeztek különböző rendű és rangú tanácskozásokat. Vagy nem emlékeznek már rá? Amit Milosevictől követelnek, azt a demokratáktól számon kérni sem merészelik.

(*Közéleti bon-ton*) Olvastam valahol, hogy egykoron a tatárok nyilvánosságukra személyes jelet róttak, hogy az ellenfélnek jusson tudomására, ki végzett velük. Így becsülték meg az ellenfeleiket. Ma már azonban éppen ez a gesztus hiányzik. Nyilvánosságuk nincsenek, legfeljebb méltánytalan pletykák, de a közélet hatalmi zónáiban furcsa anonimitásra bukkantam. A világsajtó normája szerint, ha egy pártvezető hozzászól a közügyekhez, akkor a neve alatt feltünteteti tisztségét: elnökségi tag. Vagy: országgyűlési képviselő. Vagy: miniszterelnöki tanácsadó. Vagy: párttanácsadó. Ez egyre inkább meghonosodik Magyarországon is. Az új botrányok sorozatában immár nyilvánosságra kerülnek Koštunica elnök tanácsadóinak nevei, s remélem, a következő időszakban közirói tevékenységük folyamán sem feledkeznek meg erről, annál is inkább, mert a státust maguk választották. Tudniillik soha sem értettem, hogy rangkórságban szenvedő világunkban, miért szégyellik az emberek éppen azt a rangot, amely a többinek is különös súlyt kölcsönöz? Szégyellik a hatalmat? Akkor miért léptek be? Itt-ott tehát rendeződnek a dolgok, de a vajdasági sajtóban semmiféle változást nem tapasztalhatunk. Az elnökségi tagok, a tanácsadók rejtegetik közéleti rangjukat, miként a kígyó a farkát. Miért? Talán attól félnek, hogy érveiket kevésbé becsülik majd az olvasók? Vagy tényleg titkolnak valamit?

(*A kettős állampolgárságról*) Még valahol 1992 elején, ne felejtjük el: a háborús időkben, egy nemzetközi tanácskozáson Konrád Györggyel együtt nyilvánosan kiálltam a kettős állampolgárság elismerése érdekében. Az egész régióban! Hírt adott erről, mind a magyarországi, mind a hazai sajtó. Úgy gondoltam, ez enyhíti a traumákat, növeli a biztonságérzetet, nem jelent méltánytalan kiváltságot a kisebbségi embernek, akinek egyébként annyi hátránya van, hogy azokat semmivel sem lehet pótolni. Akkoriban hallgattak a politikusok, hallgattak a pártok. Aztán, vagy fél évtizedre rá, olvastam, a VM DP egyik közleményében, hogy ők is emellett vannak. Gondoltam, jó jel, hiszen ha az egyik kisebbségi párt kezdi, akkor a másik majd megtámogatja. De újabb hosszú hallgatás következett. Aztán Orbán Viktor Szabadkán feladta a leckét: igen, nem talál semmi kifogásolnivalót ebben, ő is támogatja, természetesen a jugoszláviai magyaroknak kell kezdeményezniük. Ami logikus és félreérthetetlen. Attól félek, hogy hosszú hallgatás következik megint: a pártvezérek lelkesen tapsoltak Orbánnak, de nem veszik komolyan. Azért tapsoltak, hogy a magyar választók ne vegyék észre, hogy nem veszik komolyan. Ami azért is meglepő, mert kisebbségi kormánypártunk, a VMSZ, a horvátországi szerbek kollektív jogát a kettős állampolgárságra a közelmúltban támogatta a hatalmi berkekben. Tehát, precedensről szó sincs!

(*Pontosítás*) Vannak kisebbségi magyar jachttulajdonosok, villatulajdonosok és medencetulajdonosok. Vannak kisebbségi nábobok. És – nem utolsósorban – vannak kisebbségi magyar napszámosok. Nincstelének. Akiknek még vándorbotra sem volt pénzük. Engem mindenek előtt az utóbbiak érdekelnek, ha a kisebbségről hallok. Úgy gondolom, hogy vadkapitalizmusunk idején ők lesznek a tényleges jogfosztottak.

(*Az egyetemes magyar irodalom*) Azt álmodtam, hogy a Duna utca egyik kávézójában találkoztam Jókai Mórral. Egy pohár sör mellett üldögélt éppen. Csak amikor felébredtem, akkor döböntem rá, hogy az álom nem is olyan abszurd. Jókai volt ugyanis az utolsó egyike, akinek betekintése volt a kárpát-medencei magyarság tarka, sokszínű világába. Aztán már csak magyarországi írók voltak, vagy pestiek. Ellentmondásos lett az egyetemes fogalma, főként a pestit jelöli, a többi csupán vidéki vagy kisebbségi. Mészöly Miklós volt talán az a gerilla, aki megértette ezt a helyzetet.

(*Az őrmesterekről*) Az igazat megvallva, senkinek sem merném tiszta szívvel javasolni, hogy mindentől függetlenül személyesen küzdjön az igazságért. Kezdje el, ne törődjön másokkal. Nincs jogom rá. Pedig, tudom, másképpen nem megy. Nem merem javasolni, mert tudom, az illető előbb-utóbb pórul jár. Időnként felkapom a fejem: hány olyan radikális ember akad köztünk, aki másokat bírál, de jómaga még nem volt a „csatatéren”. Soha egy karcolás, a hatalom részéről egy bíráló szó nem érte. Olyan, mint az őrmester.

(*Töprengés a karácsonyi könyvvásárról*) A vajdasági magyar politika a könyvet hanyagolta el leginkább. Pedig a könyv a kultúránk alapja, a kultúra pedig az identitáspolitikai lelke. Bizonyára az utókor nehezen érti meg, hogy miért nem rendezik meg nálunk is a Karácsonyi könyvvásárt, illetve a Magyar Könyv Hetét, mint ahogy ezt más kisebbségi társadalmakban megszervezik. Most már azt sem bizonygathatjuk, hogy a bukott rendszer tiltja.

(*Kelet-közép-európai csendélet*) A múlt hét egy reggelén fajgyűlölő röplapok jelentek meg valamelyik szlovákiai városkában. Szokványos XX. századi kelet-közép-európai csendélet. A romákat, az ázsiaiakat és az albánokat lemészárlással fenyegető röplapíró irományát a fenyegetett nemzetiségűek üzleteinek kirakataira, lakóhelyeik falára ragasztotta ki. A röplapokat „Seig Heil” fasiszta köszönéssel záró tettes ellen a szlovákiai rendőrség megindította a vizsgálatot. Ez némileg a jobbik eset, főleg akkor, ha van rá remény, hogy a rendőrség le is leplezi a tettest. Arra gondolok azonban, hogy az utóbbi hónapok vajdasági falfirkairói ellen az ügyészség nem tett feljelentést, rendőrség nem indított vizsgálatot, és nem is fedték fel a tettesek a kiletét.

(*Az adott szó*) Minden polgárnak egyformán elnöke leszek, adta szavát Koštunica a választási kampány idején. Az utóbbi hetekben

az elnöki számlóról azonban kizárólag pártelnökként beszél, saját pártját igazolja, a többi koalíciós pártot elmarasztalja. Mentségére legyen mondva, hogy közvetlen környezetünkben is akadnak olyan politikusok, akik az állami tisztséget a pártérdekek alá rendelik. A pártállami reflexek nem halnak el olyan gyorsan.

(*Ady anyanyelve*) Belopakodtak az első őszi napok. Megint meghosszabbodnak az utcák és nedvesek lesznek a járdák, reggel és este belepi a várost a köd. Újra tudunk majd örülni a nyárnak. És valamennyire zárkóztatottabbak leszünk, mert megtanultuk, hogy a szavak bajt hoznak ránk. A ködbe rejtjük, mert nincs más fedezékünk. Csak maradjon annyi erőnk, hogy néhány mondatot elrebegjünk, ezzel is bizonyítván, hogy Ady anyanyelve nem az udvaroncok nyelve.

(*A rezsimérdekekről*) Józsa László, a VMSZ alelnöke közvetlenül a szerbiai változások után így nyilatkozott a budapesti *Élet és Irodalom* 2000. november 17-i számában: „A *Szabad Hét Nap* pedig a vajdasági magyarság legfontosabb politikai hetilapja, az egyetlen olyan lap, amelyik nem szolgált rezsimérdekeket.” Idestova tíz hónapja hangzottak el e szavak, s reméltem, hogy a „többi lap” „rezsimérdekű” kommentátorai, politikai szerkesztői, közírói válaszolnak. Ha másért nem, akkor azért is, mert továbbra is rendszeres kommentátorok, állandó hírmagyarázók, akik közül többen hatalmi pártunk berkeiben sündörögnek. De nem! Válasz nem érkezett, egyetlenegy sajtómunkás (lapozzuk fel az újságokat, találkozni fogunk az állandó kommentátorok, a hírmagyarázók, belpolitikai szerkesztők neveivel) sem válaszolt. Habár másfajta, sokkal árnyaltabb megítélést tartok hitelesnek, a némaság mégis elgondolkodtatott. Talán Józsnak lenne mégis igazga? Ha igen, akkor ez bumerángxént vág vissza, mert ő képviseli a rezsimit. S újabb aggályok merülnek fel, ha tudjuk, hogy a szerb nyelvű közszolgálati médiában újságírók bírálhatják Koštunicát, bírálhatják Djindjicet, miközben a bácskai világban egy bizonyos ponton megremeg a toll. A szlovákiai és a romániai magyar sajtóban is pezsgőbb és elevenebb a közélet. Valóban, mi lesz velünk, teszem fel a régi kérdést.

(*A babétkoszorúról*) Könnyen jut babétkoszorúhoz az író, aki mindig másról beszél, mint ami az emberek szívét szorongatja. Mert akik a babért osztogatják, nem szeretnek hallani arról, hogy az emberek szívét valami szorongatja.

(*Menekülés a felelősségtől*) Olvasom az újságokat. A politikusok és a kormánypárti újságírók úgy tesznek, mintha nem tudnák, ki ül a hatalomban. Idestova egy esztendő sem volt elég arra, hogy felismerjék: igenis, ők ülnek ott. De lehet, hogy nem is tudható pontosan, hiszen csupáncsak arról akarnak meggyőzni bennünket, hogy a másik a felelős. Beköszöntött a felelőség nélküli kiskirályok kora.

(*Látomás és okulás*) Aranyeső hullott, és szőke lombsátor alatt vergődtem át. Az ágak azonban felhorzolták a bőröm, kezemen, lábamon apró vércseppeket vettem észre. Nem álom ez, hanem látomás, amely arról szól, hogy az író még az álomra emlékeztető nemes korokban is sérülékeny, továbbá ki van téve mindenféle ártalmaknak. Mert az a dolga, hogy holtig viaskodjék, még akkor is, ha nem tud róla. Éppen ezért nem értem, hogyan tud úgy sétálni, mintha aranyeső hullana, és szőke lomboszat alatt kóborolnánk. Vagy pedig e lombsátor mégis olyan terebélyes és csábító, hogy elrejtje a vészjósló eget?

(*A „polgári opcióról”*) Sokat olvashattam a bálványosi vagy a tusnádi magyar szabadegyetemről. De a marosfői nyári egyetemről majdnem semmit. Valer Dorneanu román képviselőház-elnök a romániai és határokon túli román politikusok és egyházi személyiségek találkozóján elmondta: rendellenesnek tartja az etnikai párt létezését, mert a pártok valamely politikai irányvonal, ideológia, illetve program képviselőjére alakulnak, amely minden állampolgárhoz szól, nemcsak egy etnikum tagjaihoz. Ehhez képest Milošević ügyesebb volt, nemcsak hogy nem fenyegetőzött a kisebbségi pártok betiltásával, hanem időnként bizonyos szinteken még szövetségre is lépett velük. A már említett tanácskozáson székelyföldi románok egyházi vezetője, Ioan, ortodox püspök így kiáltott fel: „Ha nem vigyázunk, elveszítjük Erdélyt anélkül, hogy egyetlen golyót is kilőnének”. Ugyanakkor a moldvai nyári szabadegyetemen a román kormányfő, Adrian Nastase szerint az erdélyi federalizációs törekvések a román nemzet integritását veszélyeztetik. A miniszterelnök hangsúlyozta: Románia egységének és Alkotmányának védelmében ezentúl nagyobb figyelemmel kell kísérni bizonyos alapítványok, pártok és a média által hangoztatott eszméket. Nastase ugyanakkor tudni véli, hogy megalakulóban van egy „Erdélyi Párt” is. A kormányakció, amely várhatóan 2001. szeptember elsejétől nagyobb figyelemmel tanulmányozza majd a regionális kiadványokat, az alapítványokat, valamint az RMDSZ és egyes szomszédos országok tevékenységét. Nastase szerint a transzszilvanizmus elve nem etnikai alapú áll, hanem a társadalmi-gazdasági érvek, a közös kulturális múlt áll a gyújtópontban. Ez azt jelenti, hogy az autonómiát célzó törekvések célcsoportja most már nemcsak az erdélyi magyar kisebbség, hanem Erdély összes lakója. A kormánypárt elnöke figyelmeztetett: az Erdélyi autonómiájáért elsőként síkra szálló Sabin Ghermanéhoz hasonló eszméket hangoztat például a *Krónika* magyar nyelvű napilap, a román *Transilvania Jurnal* vagy a kétnyelvű *Provincia*. Mindebben feltűnő, hogy a territorialitás elve és a kisebbségi jogok érvényesítése ellen a „polgári opció” nevében emelik fel a szavukat. Természetesen olyan polgári opció mellett szállnak síkra, amely államnyelven beszél.

(*A hiszékenyekről*) Lehet, hogy azért romlott meg annyira a világ, mert az emberek elhitték a vezetőknek, hogy a mennyország túl közel van, a halál pedig nagyon távol.

(*Egykor és most*) Nem értem, hogy a vajdasági magyar újságírók miért nem hozzák létre a Vajdasági Magyar Újságírók Szövetségét. Olyan változások előtt toporgunk, amelyek során az állam és a hatalom képviselőinek okvetlenül szembe kell találniuk magukat valamiféle tárgyalópartnerrel. Valamikor erre nem volt szükség, mindenről a mindenható politbüro gondoskodott. De, amint látjuk, most már a politbüro is tétlen.

(*Lant és kard*) 2000. szeptember 17-én jelenti a *Beta*: Pavkovic tegnap este Pozarevacon, *A média frontján* című könyvének bemutatóján megismételte, mennyire kötődik Slobodan Milošević jugoszláv elnökhöz, akiről azt mondta, „Bátor, határozott, jó képességekkel megáldott álmodozó, aki bátran hozza meg döntéseit, amikor a szabadság és a haza kérdéseiben kell határozni”. Ha nem lépett volna közbe a véletlen, akkor ezt a lírai mondatot aranybetűkkel vészték volna fel az iskolák és a kaszárnyák falaira. De ne feledjük el: éppen szeptemberbe lépünk.

(*Folytatjuk*)

Legenda Mátyás Ivánról

Összegyűjtötte Albert Zsuzsa

Albert Zsuzsa: Mátyás Iván 1918. december 23-án született, és 1995. október 6-án halt meg. Első novelláját Schöpflin Aladár közölte a *Tükörben*. Egy másikról így írt: „Ez a kézírata is félreérthetetlenül magán viseli a tehetség bélyegét. Előadásmódjában van szín, és a képei sokszor frappánsan, újszerűen hatnak.” Hőseiről: – ha ezek hősök – „csupa bizonytalan sorsú emberek, maguk sem tudják, hová mennek, és hova akarnak eljutni.” Mátyás Iván első könyve 1943-ban jelent meg, a *Csöszház*, 1944-ben *Az enyedi diák*, 1948-ban *A franciakulcs*. Két fontos könyve *A huszonegyedik utca*, *Vendégek a palackban*, 1949-ben. Utána nagy csönd. Majd 1955-ben *Egy festő ifjúsága* című könyvével jelenik meg újra. Számomra Mátyás *Fabulya feleségeivel* lépett a színre, amely 1959-ben, a Magvető Könyvkiadónál látott napvilágot. Elég nagy port vert fel ez akkor, különösen irodalmi berkekben, ahol ismerték a szereplőket. Végülis azt hiszem, ezzel és *A pálya szélén* című könyvével ismerte meg a közönség az igazi Mátyás Ivánt. Én úgy gondolom, a századforduló új irányzatait folytatja, Krúdyt, Szini Gyulát meg a későbbi Gelléri Andor Endrét.

Emlékszem, kellemes, halk szavú, elegáns ember volt, enyhe humor és valami megfoghatatlan báj lengte körül. Egész lénye inkább a befogadó volt, így lehetett a félresodródott figurák felszínre hozója, mert meglátta és meghallgatta őket.

Vidor Miklós: Ő volt az első író, akit megismertem. Gyerekkori barátoktól hallottam, hogy novellákat ír, meg is jelengetnek, aztán egyszer csak ott volt abban a tabáni lakásban, ahova eljártunk szombat délutánonként, ez úgy a harmincas évek vége felé lehetett. Egy kicsit meglepődtem, mikor kiderült, hogy ő bizony már húszéves. Az a társaság, amelyik itt összejött, felső gimnazistákból állt. De Mátyásnál egy pillanatra sem éreztem semmiféle olyan fölényt, amit egy húsz év körüli fiatalember zöldfülű diákok közt magának imputálhatott volna, nagyon közvetlen volt, kellemes, és olyan érzésem támadt, hogy valami bizonytalanság is van mögötte, amit nem lehetett persze rögtön megfejteni. Egyébként, ami engem érdekelt volna, arról egy szó sem esett akkor, egy jó éven át nem is láttam. Aztán a viszontlátás váratlanul itt a Szentkirályi utcában történt meg, ahol az *Élet* című hetilapnak volt a szerkesztősége. Kézírással a táskámban állítottam be, és ott láttam őt, oldalt, egy könyvespolc előtt állt, barátságosan köszöntöttük egymást, és én úgy éreztem, már van valakiben megfogóznom. Aztán együtt is mentünk el innen, és akkor elkezdődött egy diskurzus, amely úgy jó ötven éven át folyt, és ugyanilyen hirtelen, és váratlanul szakadt meg.

Rába György: Én 1942-ben ismertem meg Mátyás Ivánt. Vidor Miklós egy szép napon azt mondta nekem, van egy barátom, ő is író, gondolkodtam, hogy megismertesselek-e vele, annyira különböző a természetetek, nem tudom, hogy értitek meg egymást, hát azért megpróbálom. Megpróbálta, és több mint fél évszázadon át ez a beszélgetés, társalgás kialakult. Őt megismernem többet jelentett, mint egyetlen embert megismerni. A környezetét kellett megismernem, nem utolsó sorban a családi környezetét és a gyerekkorát. Az ő személyét és az ő írásait meggyőződésem szerint elsősorban ebből kell megérteni.

Elvált szülők gyermeke volt, külön élő szülőké, az apa, hogy finoman fejezzem ki magam, életművész volt, amire Mátyásnak semmi képessége nem adatott, és ez rányomta a bélyegét. Laktak ötödrendű kis szállodákban, ahol nem tudták fizetni a szállodabért, és Mátyás rettegve várta, hogy mikor jön el az apja és mikor menti ki onnan. Az egész gyerekkora ebben a rettegésben telt el. Aztán, amikor fölcseperedett, akkor az életművész apának más tulajdonságai kerekedtek felül. Már kamaszkorában fordult elő, hogy azt mondta Mátyásnak és az elvált feleségének, Mátyás anyjának, hogy vettem egy telket nektek, most folyik az építkezés. És telt múlt az idő, egy szép napon azt mondták, hát már megnézzük, hogy apád mit építtetett azon a telken. S kimentek oda, s találtak egy üres grundot, amelyen egy kecske legelészett. Ez az ő személyiségét megnyomta, mindig egy kicsit az elveszettek szeméből nézte a világot, az embereket, és ami ezen túl volt, azt kritikával, szatirikus indulattal, iróniával, meglehet, hogy ezért értették meg egymást.

Domokos Mátyás: Majdnem úgy kezdhetem én is, mint Vidor Miklós, Mátyás Iván volt az első eleven prózaíró, akit személyesen megismerhettem, itt a Rádió közelében, a volt Darling eszpresszóban, ahova fiatal egyetemistaként járogattunk. Lator László barátommal együtt abban a kitüntetésben részesültünk, hogy 1948. szeptember elején meghívott bennünket a Teleki téri lakásba. A lakást leírni már nem tudom, impresszionista foltokban emlékszem rá, kispolgári lakás volt, nagy horgolt csipketerítő az asztalon, ott ült az asztalnál hallgatagon Mátyás édesanyja, és később beállított az öreg, vagyis Mátyás apja, akit ő a novelláiban öregként emleget, és tartott nekünk egy fergeteges előadást arról, hogy annak idején hogyan fogadták őket az akkori fiatalokat. Fiatalok alatt értendő például Ady Endre, akivel kapcsolatban ő kapott egy megbízást: én már elfelejtettem, ki volt az a szerkesztő, aki megbízta, hogy „Gyulám, vágd le a *Vér és aranyt!*” És akkor két hétig az egész város lélegzetvisszafojtva figyelte, hogy vajon „Gyulám” levágja-e a *Vér és aranyt*, de aztán „megkegyelmeztem neki,” mondotta atyaián az *Öreg*.

Mátyás ott ült mellettünk, éreztem, hogy feszeng, de nem szólt semmit. Ettől kezdve aztán én is azt mondhatom, hogy Mátyás haláláig nagyon gyakran találkoztunk, és egyáltalán nem lepett meg, sőt természetesnek tartottam, az első benyomások alapján is, megismerve az ő környezetét, megtudva később mindazt, amit Rába Gyurka meg Vidor Miklós elmondott, hogy benne nem halálfélelem volt, ahogy mondogatta mindig tréfásan, hanem életfélelem. Mert rémületes hullámvasúton utazott fiatalokorában, garniszállókban szorongva, aztán voltak Gyulámnak, vagyis az öregnek olyan grümdolásai is, amikor tele lett a zsebe pénzzel, de ezek nagyon rövid ideig tartottak. Ehhez még hozzá kell tenni azt is, hogy Mátyásról Karinthy nem írhatta volna meg a jeles tanuló portréját vagy karikatúráját, mert nem ment neki az iskola, és negyedik gimnázium után kimaradt az iskolából is. Talán azért nem nézte le a köréje gyűlő diákokat, Vidor Miklós barátait, mert nem volt meg hozzá az „erkölcsi” alapja, bár ezt csak viccből mondom. Alkatából hiányzott az ilyenfajta lekezelés. Ő mindenkit érdeklődéssel nézett, ugyanakkor rendkívül jó megfigyelő volt. Azt mondhatom, hogy keresztül látott az embereken mint az ablaküvegen, csak ennek ő másképpen adta tanújelét, mint általában szokás.

Lator László: Erre a látogatásra, amit Matyi emleget, én is nagyon jól emlékszem, csak azt nem értem, hogy miért hívott meg bennünket Mátyás. Arra sem emlékszem, hogy hol ismerkedtem meg vele. Vagyis valami olyasmi emlékem van róla, hogy mint a novelláiban, megjelenik egyszer egy figura, van, aztán eltűnik. Jól emlékszem viszont Mátyás apjára, akit Matyi is meg Rába Gyurka is megidézték, nem annyira nekem vannak élményeim, hanem Kormosnak volt róla egy története. Ő egy időben valamelyik lapnál dolgozott, újságíróként, nem tudom, melyiknél. Egyszer azt mondták neki, hogy a sportújságírónk, sportrovatvezetőnk nem ér rá, menj ki a Fradi-MTK meccsre – nem tudom, mennyire hiteles ez a történet –, Mátyás kiment, mármint az apa-Mátyás, végignézte a meccset, majd feltárcsázta a szerkesztőséget és azt mondta: négy-három! és lecsapta a kagylót. De hogy ki nyert és ki veszített, azt nem mondta. Bár az is lehet, hogy ez Mátyással esett meg. Hiteles ez a történet?

Rába György: Azzal az ámyalással, hogy ez a Phoebus-Gamma mérkőzés volt.

Lator László: Ez nagyon fontos, mert köztudomású, hogy Mándy nagyszerűen ismerte a futballt, nemcsak az írói anyagához tartozott hozzá, hanem bármikor felmondta akármelyik csapat egész névsorát, sőt a felállását. Ebben, azt hiszem, csak három versenytársa volt, a legnagyobb, meglepő módon, Kálnoky Laci, aki nemcsak fejből tudott mindent, hanem terjedelmes és pontos kimutatásokat is vezetett. Ottlik a másik, de Ottlikot az atlétika érdekelte, ő azt tudta fejből, hogy az 1936-os berlini Olimpián Hans Wölke mennyit dobott súllyal, hány centivel nyerte Owent a távolugrást, és így tovább. A harmadik pedig Kormos volt, természetesen, aki szintén nagyszerűen ismerte a futballtörténelem részleteit.

Domokos Mátyás: Igen, de Iván, akiből sportújságíró lett, saját bevallása szerint rossz sportújságíró volt, mert ha vidékre ment tudósítani, mindig utolsónak ért a postára, s addigra a többiek már lefoglalták a telefonvonalakat, és lekéste a lapzárlatot, amit aztán a szerkesztőségben is megelégetek és útilaput kötöttek a talpára. Egyébként egyszer elmesélte Iván, valamikor a hetvenes években, élete egyik legnagyobb sikerét és elismerését azzal aratta, hogy Szombathelyen, író-olvasó találkozó, amikor a város helyi urai egy baráti beszélgetés során elkezdtek faggatni, mi a viszonya a sporthoz, érdekl-e egyáltalán az író urat? Akkor Iván válasz helyett elkezdte mondani a régi *Savária* összeállítását, és megdicsőült. Ő lett a legnagyobb magyar író abban a fél órában, amíg ez a találkozó zajlott.

Karcsai Kulcsár István: Iván nagyon sokat mesélt erről az időszakról, és nagyon bántotta, hogy nem tudta megírni. Pedig olyan sztorik voltak itt! Azt hiszem, Bélynek hívták, valami vezértábornagy vagy mi volt, akiről írnia kellett. Iván leadta a cikket, azt írta, hogy a mérközésen megjelent Bély százados. Mire behívta a főszerkesztő, azt mondja: kis kollega, ön gazember vagy hülye?

Kaló Flórián: Ahogy ballagtam erre a beszélgetésre jövet, lefelé a Gellérthegy felé, elkezdtem gondolkodni azon, hogy mi az, amit a legjobban szerettem a Mándyval való együttéléinkben? És rájöttem, nagyon büszke is vagyok magamra: a nagy, közös nevetések. Mi Ivánnal valahogy egy hullámhosszon voltunk agyilag, ebben a nevetés-ügyben, hatalmasakat tudunk röhögni, akkor ő sem volt csendes. Negyvenéves elmúlt, amikor mi találkoztunk. Az én első feleségem, Domján Edit, fölkerült a Petőfi Színházba Budapestre, 1961-ben. Az egyik első bemutatója annak az akkor alakult Petőfi Színháznak – ami egy musical színház volt – Mándy Iván *Mélyvíze* volt. És ott, a páholyban, egy főpróbán mutatott be Szinetár minket egymásnak Mándy Ivánnal. Miután Mándyban rengeteg fanyar irónia és önirónia volt – az öniróniát muszáj nagyon hangsúlyozni, később, öregkorban kopik az ember öniróniája, mert annyi baja van önmagával, a világgal –, ami bennem is talán valamelyest munkált mindig, ez bennünk nagyon találkozott, az első pillanattól fogva. Már ott, a páholyban, hatalmasakat röhögtünk. És ez megmaradt, gyakorlatilag három és fél évtizeden keresztül.

Rába György: Hallottuk azt, hogy Mándy Iván szelíd volt, kedves volt, hallottuk azt, hogy iróniája volt, ami nem egészen olyan természetű magatartásra és alkatra vall, mint a szelídség. Hadd tegyek hozzá én is egy olyan vonást, ami megint csak másik oldalát mutatja meg, mert nagyon is összetett személyiség volt.

1948-ban a kulturális kormányzat szervezett egy nagy, országos találkozót, kongresszust a fiatal íróknak, mégpedig Sárospatakon. Utaztunk oda, gyönyörű szép tájon, Sárospatak vidéke gyönyörű, ez volt a legszebb és a legzavartalanabb élményem ebből, megérkeztünk, fejedelmi vendéglátás volt, asztalnyi tálakon hozták az ételt.

Kaló Flórián: Rákóczi fejedelemhez méltó.

Rába György: De elkövetkezett a dolog lényege, és a lényegen belül, többek között felszólalt Pándi Pál, elmondott egy szenvedélyes antiimperialista szöveget.

Kaló Flórián: Ahogy az dukált akkor.

Rába György: De azért nem dukált annyira, hogy ne lepett volna meg bennünket, néhányunkat legalábbis, és ne zavart volna. Mándy Ivánt különösképpen. Hát még az, amikor Pándi kijelentette, hogy ezt a szöveget ő megfogalmazza, és közös kiáltványként óhajtja terjeszteni. Szünet következett, akkor Mándy Iván odament hozzá, és azt mondta: idefigyelj! ha te ezt a szöveget velünk alá akarod írni, úgy fenéken rúglak, hogy megemelegeted. De hogyha békén hagysz bennünket ezzel a szöveggel, azt nem fogjuk elfelejteni, ha úgy következnék a dolgok – mondta 1948-ban. Nem tudom, hogy félt-e Mándy Iván erejétől Pándi Pál, aki egyébként ifjúsági birkózó volt, és Iván nem volt az, de tény az, hogy nem íratott alá velünk semmit.

Karcsai Kulcsár István: Én meg úgy ismertem meg Ivánt, hogy a Madách Színházban voltam segédrendező, de irodalmi ambíciókkal, úgy hogy dramatizáltam egy Jókai-kisregényt, ez *A nagyenyedi két fűzfá* volt. Akkor a SZOT-nak, a szakszervezetek központjának volt egy műsorfüzet-sorozata. Abban az időben nagyon népszerűek voltak az ún. amatőr együttesek, mert valamiféle társadalmi munkát kellett végezni, és a színjátszás volt a legkönnyebb. Rengeteg amatőr együttes alakult, ezeknek az anyagát, színdarabokat, kis jeleneteket, adta ki az a bizonyos SZOT. Ide vittem el ezt a Jókai-dramatizálást, és azt mondták: add oda Mándy Ivánnak. Amitől én teljesen megrendültem, mert a nevét ismertem, mondtam: ez névazonosság? – Dehogy, ez Mándy Iván, az író. Rettentő meghatottan odaadtam *A nagyenyedi két fűzfát* Ivánnak, aki körülbelül egy hét múlva azt mondta: minden rendben van, jön a kis jelenet, ötven százalékot fölvehetsz, ötven százalék Vidor Micué, mert egy kicsit le kellett porolni.

Később megalapították az úgynevezett Népművészeti Intézetet, ami nem különösen szerencsés név, mert foglalkozott amatőr táncosokkal, színjátszókkal, bábosokkal, és így tovább. Ott alakult egy nagyon kitűnő szerkesztőség, és egy *Színjátszók Könyvtára* című sorozat, amelyben nagyon jó dolgok jelentek meg. Ez úgy történhetett, hogy ez a hely valóságos sziget volt az ötvenes években, Széll Jenőnek köszönhetően, aki kiváló ember volt, ő volt az igazgató. Egy F. Rácz Kálmán nevezetű szerkesztő vezette a mi csoportunkat, szintén író ember. Ide került Iván, és így lettünk kollegák ebben a bizonyos *Színjátszók Könyvtára* sorozat szerkesztésében. Aminek a nagy érdeme – függetlenül attól, hogy viszonylag színvonalas dolgok jelentek meg benne – az volt, hogy az íróknak anyagi lehetőséget biztosított.

Vidor Miklós: Életmentést.

Karcsai Kulcsár István: Tamási Árontól Remenyik Zsigmondig, Tersánszky Józsi Jenőig, sőt Illyés Gyuláig jelentek meg itt az írók munkái. Itt voltunk kollegák Ivánnal jó néhány éven keresztül. Rengeteg dilettáns anyag is jött, azokról is kellett lektori véleményt írni. Precízen, komolyan megírta a lektori véleményeket, és nagyon remek szerkesztő volt ebben az időben.

Később aztán sorra kirakták az embereket, Ivánt az elsők közt. Fanyar humorára jellemző, hogy lement az igazgatóhoz, és amikor feljött, kérdeztük mi történt? – Azt mondja: kirúgtak. Mondom, ki? – Azt mondja: Széll Jenő. Sír! Azt mondta: Mándy elvtárs, magát kell kidobnom? És azt mondtam: ne sírjon Széll elvtárs, majd csak lesz valahogy! Szóval ebben a stílusban ért véget Iván egyetlen fix állása.

Vidor Miklós: Egyébként visszatérve arra, hogy miből élt. Jóval korábban, mondjuk, még az ántivilágban is, amikor eljött a nagy fizetési nap, akkor mindig egy frászban ment a kasszához, mert előfordult, hogy azzal fogadták: a papa már járt itt.

Domokos Mátyás: A papára jellemző történet az is, amit Ivántól hallottam: talán 1941-ben vagy 42-ben egyszer őt behívták katonának, és akkor Iván egyszerűen elbujdokolt, ahogy az iskolának hátat fordított, a hadkiegészítőnek is. Ellenben az öreg bement a hadkiegészítőbe, a táskából kivett egy csomó kéziratot, lecsapta az asztalra, s fennkölt arccal azt mondta: Iván fiam ezt küldi a hazának! Gondolván, hogy ezzel megtette hazafias kötelességét. Szóval ilyen figura volt az öreg.

Vidor Miklós: Meg kell mondani, hogy egy jó szó is hangozzék el Gyuszi bácsiról, bizony az ő nagy linkócisága bizonyos esetekben és helyzetekben üdvösen érvényesült. Emlékszem arra, hogy 1944-ben, amikor Ivánnal ketten voltunk már jóformán csak itthon, akkor mindenféle csomagokkal és egyéb küldeményekkel csillagos házakba kellett járnunk, és elvinni a vinnivalókat. Ezt illő frászok között, de becsületesen teljesítettük, és a szervezést biztos, hogy Gyuszi bácsi csinálta. Hogy ezt nem egészen önzetlenül csinálta, erről most ne beszéljünk talán. Amint azt Gyurka nagyon pontosan megfogalmazta, Iván egész életének alapvető komplexusa volt az apja.

Karcsai Kulcsár István: Egyébként nekem van egy Mándy Gyula verseskötetem, valóban megjelent.

Vidor Miklós: Nekem is van. Két kötet.

Rába György: Egyszer azt mondta nekem Iván, legnagyobb elképedésemre: – Hát, tudod, amikor én úgy éber-álomban – nem hiszem, hogy a képzelgés szót használta, talán a fantáziálást, de erről volt szó lényegében véve – úgy magamat elgondolom – s akkor ő már lehetett ötvenéves –, én még mindig centercsatárnak képzelem magamat. Ez valamelyest közelebb visz az írásainak a megértéséhez is. Egyik vallomásában elmondja, hogy pályája kezdetén azzal adták vissza az írásait, hogy: hát *nem lehet tudni, hogy ki beszél!* Ez végig megmaradt, és ez lett az egyik előnye, egyik jellemző tulajdonsága az ő írásművészetének. Tudniillik, ahogy az író a vallomását teszi, ez az író az a csupa félelem gyerek és kamasz, akinek a tudatába rögtön belépnek az ellenségek, az ellenfelek, akik csakugyan mondják a magukét, ő is elmondja a maga félelmeit és kétségeit, és ilyenformán több ember beszél egy ember szájával, az író szájával. Ezért nem lehet tudni, hogy ki beszél, ugyanakkor a képzeletnek és a valóságos történésnek egy rendkívül érdekes erős, egymást fölerősítő játéka zajlik le előttünk.

Lator László: Honnan veszi Mándy Iván a novelláit, regényeit – bár azok is inkább novellák – anyagát? Abból, amit most itt elmondatok az apjával való kapcsolatáról anekdotákkal, valami lényeges dolog derül ki, az, hogy alakult ki Mándy Iván közérzete, helyzete a világban. Azt gondolom, leginkább ezt a közérzetet írta ő állandóan. Egyébként mit csinált? Én csak arra emlékszem, hogy eszpresszóba, kávéházakba, esetleg kocsmákba járt, emlékszem, hogy itt nem messze, a Rókus kórház mellett volt egy nagyon lepra hely...

Vidor Miklós: a Hullamosó.

Lator László: A Hullamosó, igen, ahol még volt alkalmam találkozni Csikó bácsival, akit Mándy Iván előre felvezetett. Csikó bácsi ült az asztal mellett, és időnként felnyerített, talán ezért hívták Csikó bácsinak. Vagyis a figurái ott voltak előtte, körülötte, de nem emlékszem, hogy bármelyikükkel beszélt volna Iván. Ilyen értelemben sem lehet őt realista írónak gondolni. Volt az a, mondjuk, gyerekkorából hozott közérzete, helyzetérzete, és ahhoz egyszer csak úgy megjelentek a megfelelő figurák. Rába Gyurka azt mondta az előbb, hogy a fantázia, a képzelgés és a valóság összekeveredett benne. E tekintetben biztos, hogy Krúdy rokona, én leginkább őt érzem mögöttem. Kommos egyik versében is ketten jönnek-mennek, az egyik Pistoli, aki Krúdyt, a másik Csempe-Pempe, aki Mándy-hős, és Mándyt takarja.

Albert Zsuzsa: Valaki írja róla, hogy hisztérikusan, túlfűtött érzelmek felé fut ki a történet. Frászos és döbbenetes.

Lator László: Én a novelláiban nem a túlfűtött érzelmeket érzem, hanem inkább a furcsa, hagymázos légkört. És ahogy ő hallgatni tudott, hát hiszen mindnyájan azt mondjuk, hogy Iván figyelt. Azt gondolom, hogy a hőseiről, ha lehet egyáltalán hősöknek nevezni őket, nem tudunk meg többet, kivéve persze azokat, akiket ismertünk, mondjuk, a *Fabulya feleségei*, az *Előadók, társszerzők*, vagy a *Branco* alakjait, mint hogy egy furcsa, irizáló, vagy körvonalatlan alak csak úgy átcsúszik a novellán, egy nagyon erős atmoszférában.

Biztos, hogy Mándy hallgatta, mit beszélnek az emberek, időnként hosszabb önvallomásokat is meghallgathatott egy-egy csehóban, de ami az ő novelláiba azokból bekerült, azok a mondatfoszlányok, a mondatfördékek, amiket Mándy szemlélete vagy közérzete hívott be a novellába.

Karcsai Kulcsár István: Ha valaki mesélt vagy beszélt, alig voltam úgy vele együtt, hogy azt ne mondta volna: adjatok gyorsan egy cetlit, meg egy golyóstollat! Gyakran papírszalvétákra írta föl, amit hallott. Veszedelmes dolog volt, mert ha valakinek volt valami ötlete, vagy sajátos neve, vagy nem tudom, micsodája, azt ő azonnal fölírt. Azt mondta: ez az én kannibál önzésem.

Domokos Mátyás: Valóban nagyon fontos, amit Kulcsár Pista mond, mert én olvasóként és kritikusként, de Mándy fiatalabb barátjaként is azt tapasztaltam, hogy nagyon eleven kapcsolatban volt az élettel, csak éppen azt vette ki az élet jelenségeiből szinte magnetofon hűséggel, amire az ő írói természetének szüksége volt, amire affinitása volt, és ezáltal az élet, ahogyan azt mi természetes értelemben felfogjuk, eltűnik az írásából, és másképpen rendeződve, mozaikokként jön vissza az a lényeg, amit ő megfigyelt. És amit ő fontosnak tartott.

Én megfigyeltem Mándy körül egyébként azt is, hogy amerre jár és amerre mozog, az élet maga is átváltozik Mándy novellákká. Tehát ez egy furcsa kapcsolat volt író és az élete között, és itt nemcsak a személyes életére gondolok, hanem arra, hogy a jelenségek, ha az ember már egy kicsit ismerte az ő lírai világát, kezdtek úgy rendeződni, mintha egy Mándy-novellában élénk és mozognának. Azért tudunk ennyi anekdotát elmondani róla, ennyi, egyébként igaz történetet, mert körülötte ezek novellává kristályosodtak. Furcsa módon, noha látszólag semmit nem tett ennek érdekében, de én is tapasztaltam, hogy valósággal szellemi zsebtolvajként vág zsebre egy-egy félmondatot, egy megfigyelést, méghozzá olyan dolgokat, amikre a legtöbb ember, még ha író, akkor is, ügyet se vet. És ebből a hulladékból, ebből a maradékból építette föl a saját írói világát, ami *teljes* írói világ. Van egy kései novellája, azt hiszem, *A fáhrtmester* a címe, vagy legalábbis egy ilyen fáhrtmester a hőse, aki tolja a felvevőgépet. Akkor ott el is hangzik ez: én a maradékokból csinálom meg. Egyik író kollegája azt mondta kicsit rosszmájúan, de nagyon éleslátóan – hivatkozva a *Ügynök a kórházban* című novellájára, amely azzal kezdődik, hogy egy Rákóczi úti beszólító ügynököt kiszorítanak a Dohány utcába, és akkor ez az ügynök azt mondja: innen már nem hagyom kiszorítani magamat –, no most ez az író azt mondta, hogy Mándy is ilyen, hogy kiszorították az irodalom főútvonalairól, de onnan már nem hagyja tovább kiszorítani magát, és ott megcsinálja ezt a teljes világot.

Tudnék is példákat mondani erre, hogyan rendeződött át körülötte az élet novellává, de Rába Gyurka mondta, hogy „ki beszél”. Oda térek vissza, akármilyen banálisan hangzik is, hogy az élet beszél, de nem naturalista stílusban: egy láthatatlan rendező merész vágásokkal átrendezte az élet szavát, az élet hangját.

Vidor Miklós: Én ezt majdnem hogy megfordítanám: úgy megszoktuk, hogy már az ő szemével látjuk a jelenségeket.

Karcsai Kulcsár István: Ezt akartam éppen mondani, hogy mikor megismertem Ivánt és utána beszélünk baráti körben, feltűnt, milyen érdekes, hogy beszélnek ezek, mi ez a hang? Hát ez Iván hangja volt.

Domokos Mátyás: Emlegette Mándy Iván Bermuda-háromszögét: Mátyás tér – Teleki tér – Tisza Kálmán tér. De hogy miket vett ott észre Mándy: valami hallatlan (azt kell mondanom) eleganciával ebből a festői lumpen-világból olyan finomságokat, amikre nem figyel senki. Leírja például azt, hogy lát két kövér koldust. Ebben van valami döbbenetes és groteszk: ki ad egy fillért is egy *kövér* koldusnak? Ennél nagyobb szerencsétlenség nincsen! Ehhez képest az irodalom világában az, ha valakit agyonlőnek, semmi. Ennek van hatása. Két kövér koldus.

Ő mindent elhagyott az írásból. Egy különös *minimál art* technikával jelenítette meg a világból azt, ami számára íróként fontos volt.

És ezért van ilyen ereje és szuggesztivitása az írásainak, mert minden fölöslegeset elhagyott. Nincs ott az, hogy ez mondja, az mondja, a helyszínek leírásában is egy-egy vonással jelenít meg, mint azok a híres japán festők, rajzolók, akik egyetlen vonással egy egész világot föl tudtak idézni.

Albert Zsuzsa: Ez költői próza, a költészetben is fontos az elhagyás.

Lator László: Kormos fel is fedezte, hogy Mátyás Iván költő, mert közölte egy írását egy vers-antológiában: joggal.

Vidor Miklós: Én egy másik dologra térek vissza, az ő idegbajára. Ami egész kigyerek korában, elemista korában – hát őt elvinni az iskolába, az dráma volt. Hogy sikerült-e vagy sem, hát, tényleg, zsigeri ellenkezés volt benne. Valóban nem volt közösségi ember, úgyhogy az ő iskolából való kimaradása nem az iskola szellemének, vagy a tanárai kellemetlen voltának, vagy az osztálytársainak volt köszönhető, hanem iszonyodott attól, hogy egyik téglá legyen abban az épületben. Idősebb korára – mert erről sokat beszélgettünk, két neurotikus miről beszéljen, ha nem erről – azt mondta: nekem szerencsém van, mert ez folyton javult. Valóban javult, és ehhez hozzájárult aztán az is, hogy úgy negyvenéves kora után már végre kezdte megközelíteni azt a helyet, ami neki kijárt.

Rába György: Domokos Matyi mondott itt egy művészeti szakszót, a *minimál artot*, – élete végén ezeket a képességeit egészen magas fokra emelte. Akkor írt néhány olyan novellát, ami nem más, mint egy-egy tárgynak az életre keltése, egy teljes élet bemutatása, a maga ellentéteivel, tragédiájával és groteskságával: egy kalapnak a körüljárása, vagy a *Kabinszűnyogok*, ezek mesterművek. Amikor már azt ember azt hiszi, hogy egy író mindent megcsinált, amire egyáltalán képes volt, akkor még egyet tudott lépni előre, és ez ennek a *minimál art*nak még egy lépéssel előbbre vitele, még egyet csavart rajta. Ezek remek írások.

Domokos Mátyás: Nekem e tekintetben utolérhetetlen remek az alig kétoldalas írás, a *Kabinszűnyogok*. Valaki boldogan kimegy a strandra a kánikulában, bemegy a kabinba, hogy levetközzön, és egyszer csak zümmögést hall, és aztán megrohanják és elkezdik csípni a szűnyogok, és most jön a lényeg!, a szűnyogok ezért bocsánatot kérnek, hogy „ne tessék ránk haragudni, hát mi csak a dolgunkat tesszük, csak a kötelességünket teljesítjük”, és nem tudom megmondani, hogy hol és melyik mondatnál, de hirtelen az ember azt érzi, hogy ez egy óriási szörnyű metaforája annak a negyven esztendőnek, ami Ivánnak is a sorsa volt, politikai, történelmi értelemben, hogy az ember boldog gyanútlanúsággal belép az életbe, mint egy pompás, napsütötte strandra, és akkor rázúdul ez az ocsmány szűnyoghorda, a szenvedés és ráadásul a hóhér kér elnézést. Az áldozattól kéri a bocsánatot, és el is várja!

Lator László: Persze, ezt az értelmezést is szívesen hallgatom, de lehetne ezt – nem akarok nagy szavakat használni, de valahogy – metafizikai értelemben, lételméleti értelemben...

Domokos Mátyás: ...mind a kettő. A kettő nem zárja ki egymást.

Lator László: Emlegetted a politikát, szó volt róla, hogy 1943-ban jelent meg a *Csószkunyhó*, ha jól emlékszem, és úgy látszik, minthogyha Mátyás pályája folyamatos – kiszorították ugyan a pálya szélére –, töretlen pálya lett volna, de ez nem így volt. Megjelent, úgy emlékszem, utójára, vagy a *huszonegyedik utca* vagy talán a *Vendégek a palackban*, nem tudom, hogy ez 1948-ban vagy 49 elején lehetett, utána Mátyás elhallgatott, illetve elhallgattatták. Ha ezt mondjuk, hogy elhallgatott, az nem azt jelenti, hogy sértődötten bevonult egy sarokba, és dacosan hallgatott, hanem azt, hogy nem közölték, amit írt.

Karcsai Kulcsár István: Egyáltalán nem közölték, és emlékszem egy mondatára, mondtam, hogy Iván, azért neked megjelent annak idején egy-két dolgod. – Azt mondta: igen, ez tulajdonképpen mázli dolga, mert az ember leüthetett egy hangot. És ettől boldog volt.

Lator László: Közben élte azt az életet, hogy...

Karcsai Kulcsár István: Népművészeti Intézet...

Lator László: ...de hát volt olyan idő, amikor semmit se csinált, csak részben átdolgozott a Rádióknak, részben szocialista-realista szerzők rossz kéziratait írta át, legalábbis úgy emlékszem, ezt is csinálta, ez is az egyik pénzkereseti forrás volt, aztán pedig az, amit az *Előadók, társszerzők*, a hallgatás éve alatt írt novellái beszélnek el: akkoriban sokan, hallgató írók abból éltek, hogy elmentek előadni, Rákospalotán vagy Újpesten összeterelték a viszolygó melósokat, és meg kellett hallgatniuk az író elvtársat, aki rendszerint egy szovjet regényről tartott előadást. Erről szól egyébként az *Előadó érkezik* című remekműve, annak is valóságos figura a hőse, Biller, nyugodtan megmondhatjuk, mert nem bántunk meg vele senkit, Szabó Ede, a nagy tehetségű kritikus alakmása.

Albert Zsuzsa: 1948-tól 1955-ig nem jelent meg kötete.

Vidor Miklós: 1955-ben a Magvetőnél egy olyan hűszíves válogatott novellák, az volt az ő visszatérése.

Domokos Mátyás: Igen, az volt a visszatérése, de ha már szóba hozod a Biller-novellákat és társait, arra is emlékszem, hogy 1951-ben vagy 52-ben Szilveszter éjszakáján Lengyel Balázséknál voltunk, még a Kékgolyó utcában, s biztos, hogy ott volt Ottlik, Iván, Jékely. Talán Mészöly, és talán Kormos. Valamikor az éjszaka folyamán Jékely és Ottlik egymásnak ugrottak, és arról kezdtek el nagyon szenvedélyesen szemrehányást tenni egymásnak, hogy: miért nem írsz?, ez disznóság, gyalázat, egy írónak írni kell, és kemény szemrehányásokat tettek egymásnak. Iván ezt hallgatta, s amikor hozzáfordultak, csak annyit mondott: én írok.

Később sokan kérdeztük, én számtalanszor megkérdeztem tőle a következő évek során, hogy írtál-e az asztalfióknak az ötvenes években? – Ezt-azt – válaszolta. – Hol vannak a kéziratok? – A szekrény tetején egy vulkánfiber bőröndben. – De húsz éven át soha nem mutatta meg senkinek, hogy mi van, egyáltalán: van-e valami ebben a legendás bőröndben.

1970-ben aztán kinyílt a bőrönd, s megjelentek az *Előadók, társszerzők* novellái. Ötvenes évekbeli hétköznapi sorsának, a „pálya szélére” szorított irodalmároknak sivár életanyagából, a „rossz anyagot” megnevesítve, remekműveket formált.

Kaló Flórián: Mátyás költő volt, miközben a morbiditáshoz volt hajlama. A *Fabulya feleségeinek* a befejezése, amikor Fabulya, Turcsányi és Zsámboki ezzel a lufival elindulnak a Károlyi kert irányába, ez maga a költészet. Nekem egyenrangú az én talán egyik legkedvesebb regényem, Turgenyev: *Apák és fiúkjának* a befejezésével. Nagyon szerette egyébként, ha észrevették benne a költőt.

Albert Zsuzsa: Azt hiszem, hogy a legjobb jelenlegi prózára ez általában jellemző, fontos...

Kaló Flórián: A mindenkor legjobb prózára jellemző.

Albert Zsuzsa: Az is lehet. Szóval, nem elég csak történeteket mondani, annak a háttérben filozófiáknak, magatartásnak és még valami többletnek is kell lennie.

Kaló Flórián: Magával érdemes beszélgetni.

Rába György: Ami a *Fabulyát* illeti, itt talán érdemes még néhány szót hozzáfűznünk. A két legfontosabb személyre, az íróra és a modellre, akik nagyon jó barátok voltak.

Kaló Flórián: Kulcsregény, mint tudjuk.

Rába György: Sőt, annyira kulcsregény, hogy nem is kell titkolnunk a neveket.

Kaló Flórián: Volt is sértődés, rendszeren.

Rába György: Iván ragaszkodott ahhoz, amit átélt, a tapasztalathoz, az élményhez, és itt egy másik példát is említhetek. Egyszer Nemes Nagy Ágnes az ő tanári élményeinek a vidékéről elmondott egy történetet, és megnevezte a szereplőket. Iván azt mondta: hát ezek így, ketten együtt, ez két fantasztikus név! Ezt fölhasználom! Dunai és Pazár! Dunai és Pazár! – mondta. És valamelyik írásában, most már nem tudom, melyikben, csakugyan ott szerepeltette a Dunai és Pazárt. Történt, ami történt, nevezetesen az, hogy egyszer

csöngettek Mátyás ajtaján, ajtót nyitott, ott állt két szép szál fiatalember, és azt mondták: – Dunai – mondta az egyik, Pazár – mondta a másik. Erről csak annyit tudok mondani, hogy én ez után találkoztam Ivánnal, úgyhogy túlélte.

Ami viszont a *Fabulyát* illeti, annak az utóéletében, és igencsak hullámozó történetében, ami az irodalmi életet is fölbolygatta egy időre, abban a modell is közrejátszott. Végh György maga is közrejátszott, ugyanis fölkeresett engem, amikor hallotta ezt, lévén, hogy mindkettőnknek külön-külön és együtt is barátja, s azt mondta, hallotta, van ez a regény, ami tulajdonképpen róla szól, s ő a főszereplője, sőt az elmúlt napokban hallotta, hogy ezt Csernus Tibor fogja illusztrálni, aki viszont neki régi jó barátja, és azt gondolta, elmegy hozzá, és modellt ül neki. Akkor már legyen kerek az egész. Mondtam neki: te ide figyelj, ne gondold, hogy ez valami neked kedvező színes mese! – nem baj – mondta, minden jó propaganda! Elment és modellt ült, és ezért nem nyithatta ki a száját.

Albert Zsuzsa: No, de magán-beszélgetésben rettentő sokat kesergett, mi Végh Gyurkával voltunk közeli jó viszonyban, és egyszerűen úgy érezte, hogy egész további életére nagyon rossz hatással van ez a könyv, őt tönkretette mint író, és így tovább.

Kaló Flórián: Ezt nekem is mondta, meg volt sértve nagyon.

Rába György: Igen, de ebben közrejátszott azért a közgondolkodás, ami akkor erősen politikai színezetű volt, a politikai színezet elmúlt ebből, de ma is megvan, tudniillik nem irodalmi alkotásnak tekintik, hanem a tényvilágból valónak, mint mindazt, amit olvasnak, és úgy fogták fel az egészet, legalábbis az újságok és főként a központi napilap, hogy itt lelepleztek egy rothadó dekadens világot. És ugye, ha ez így áll, akkor Mátyás Iván leplezte le a Végh Györgyben megtestesülő dekadenciát és halódó, haldoklásra ítélt világot.

Kaló Flórián: Ebből is kiderül, hogy semmit nem értettek az egészből.

Rába György: Igen. No most a politikai színezete ennek ugyan elmúlt, de még a közgondolkodás fönáll. Hogyha valaki leírja azt, hogy én, az nem biztos, hogy nárcizmusra vall és magamutogatásra, hanem valamiképpen meg akarja mutatni önmagában az emberiséget, az adott világot, de ráolvassák annak az én-nek a fejére. Úgyhogy ez is közrejátszott a *Fabulya* utóéletében.

Lator László: Kezdetől fogva benne volt Mátyás Iván prózájában, hozzátartozik az írói világához a rosszmájúság. Az, hogy egy figurát meglát és karikatúrát rajzol róla. A *Fabulya feleségei* ennek iskolapéldája, mindnyájunknak ismerős élő figurák regénybeli változatai jönnek-mennek benne. Rögtön, ahogy kezdődik az a felejthetetlen jelenet, hogy altatót kér, mert fél, szorong a regénybeli Mátyás, ha ugyan Mátyás, de gondolom, hogy legalább valamelyest igen, és akkor Fabulya azt válaszolja, hogy nem adok, legyenek élményeid. A kajánsága! Jól emlékszem rá, nagyon szerette Kálnoky Lacit, Rába Gyurka a tanúja, hogy talán mindenkinél jobban szerette, mégis, emlékszem, nekem többször is elmondta: megírom Lacit, megírom egyszer Lacit – nem írta meg. Vagy talán valahol mégis megírta?

Vidor Miklós: De a nevét az Álnokyra változtatta.

Domokos Mátyás: Ezt tanúsíthatom, éppen Kálnoky Lacival kapcsolatban. Kálnokyt ugyanis „élőben” cédulázta. Mert valahányszor szóba hozta, hogy meg akarja írni Lacit, mondta is a vezérmotívumokat. Először is volt az a rejtelmes ügy a macskákkal, amikor Laci kitervelte, hogy egy rugós sámfával fogja leütni azt az embert, akit azzal gyanúsított, hogy meg akarja mérgezni a macskáit. – Iván félelmetes memóriával rendelkezett egyébként, kivált ilyen dolgokban, amire neki írni kellett...

Lator László: Ez a *Bagyu* nevű hentes volt.

Domokos Mátyás: Igen, ezeket ő elraktározta a memóriájában. – Azt az örült taxizást az éjszakában, és más dolgokat is, de nem írta meg. Egyszer azt mondta – rákérdeztem – : nem merem, nem merem – még cédulák formájában se írta le, mert mikor Iván meghalt, kiderült, hogy a szellemi éléskamráját teljesen fölélte. Nem maradt Iván után kézirat.

Ha szabad két példát mondanom, hogy hogyan alakult át körülötte novellává az élet.. Voltam vele Kölnben néhány napig. Ő külön jött vonattal, és Jutka, a gondoskodó feleség, gondoskodó Jutka, megszervezte, hogy Ivánt minden állomáson várja valaki, és főleg azt nézze meg, hogy rajta van-e még a vonaton, nem vészett-e el utközben? Megérkezett Kölnbe, és szemmel láthatóan elveszette szorongott, holott sikere volt az ő jellegzetes magyar, sőt pesti, sőt józsefvárosi írói világának. Valaki lefordította németre azt a hangjátékot, ami a rádióban is elég nagy sikerű hangjáték volt, *Az árusok tere* – és Bonnban, a könyvtárban volt egy irodalmi est, ahol ezt előadták, Robert Stauer költő vezette be, s komoly sikere volt Ivánnak. Ennek ellenére nagyon elveszettnek érezte magát, ugyanakkor hajthatatlan is volt. Talált második nap magának a dóm környékén egy teljesen iztelen, büztelen jellegtelen svájci vendéglőt, és ott kizárólag bécsi szeleteket evett egy hétig. Nem volt hajlandó mást enni. Mi többiek fölfedeztünk egy kínai vendéglőt, ahol nagyszerű kaják voltak, de arra sem bírtuk rávenni, hogy bejöjjön, s ha semmiképpen sem hajlandó kínai ételeket enni, ott várjon ránk, mert egyébként félt egyedül maradni. Az istennek se bírtuk rávenni, s míg mi bent ebédeltünk, ő kint az utcán ácsorgott a vendéglő előtt a decemberi hidegben.

Talált viszont a dóm mellett egy kávéházat, ez egy neoszeccessziós kávéház volt, ahová minden áldott nap beült Iván. Harmadik napja lehetett kölni tartózkodásunknak, amikor itt adott randevút, odamentem, jött egy kedves, piros blúz-fekete szoknyás kiszolgálólány, én pedig odaszóltam Ivánhoz magyarul: te, kérsz valamit? Erre a hölgy kedvesen rálegyintett: ő, az úr mindig csak egy kávét iszik! Szeretettel, kedvesen. Rögtön törzsvendéggé avatták Ivánt, és úgy is kezelték, szeretetteljes lenézéssel. Ezek rejtelmes dolgok, megmagyarázhatatlanok.

Albert Zsuzsa: Kedvencei, írásainak jellegzetes figurái voltak egyébként a presszós nők.

Karcsai Kulcsár István: Ehhez hadd mondjak el egy anekdotát. Iván köztudomásúlag rémüldözött az utazástól, de hogy-hogynem, mikor még fiatal házas volt, a feleségemmel valahogy rá tudtuk venni, hogy elmenjünk Londonba. Nem volt egyszerű az út, vonattal mentünk, pláne hajóval is át kellett menni Doverig, a lényeg az, hogy megérkeztünk Londont éjszaka. Így kerültünk el egy Flanagan nevű éjszakai bárba, már éjfél fele, ahol mindenféle mulatságos dolgok voltak, például trófeák voltak kitéve, hogy ezt Hemingway lőtte, hát ezt még el lehetett hinni, ezt XXIII. János Pál pápa, ez már gyanús volt, és így tovább, ilyen vicces trófeák, benn a helyiségben pedig egy keménykalapos, ingujjas pasi nagyszerűen zongorázott. Ez az amerikai barátunk italokat rendelt, és mondta, együnk is valamit, talán egy rák-koktélt – mondta –, ami Iván számára valami egészen idegen dolog volt. Odaintette a pincért, angol pincért, és magyarul azt mondta neki, hogy kérek egy paradicsomlevest. A londoni éjszaka közepén. No most, hogy, hogy nem, a pincér – persze lefordítottuk neki – szinte megértette, mert a pincérekkel volt egy ilyen kapcsolata, és arcizma se rezdült meg, igen, uram, mondta, eltűnt, és rövid időn belül megérkezett, és Iván boldogan kanalazta a londoni éjszakában egy félvilági bárban a paradicsomlevest. Mert neki az volt az ismerős.

Domokos Mátyás: Még egy rejtelmes történet: 1992-ben megjelent egy Mátyás Iván novelláskötet a *Századvég* kiadónál, *Tépett füzetlapok* volt a címe, s a megjelenés után körülbelül egy hónappal bejött Iván a Csalogány utcába, akkor ott működött a *Századvég* nagyreményű szerkesztősége két kis szobában, s egyik lábáról a másikra állva, feszengve, végül kibökte, hogy nem lehetne-e lezárni ezt az ügyet? – Milyen ügyet – kérdezték. – Hát ugye most megjelent a könyve, és tegyünk pontot a végére. – De hát mit akar? Végül kiderült, hogy a honoráriumot akarja. Meglepődtek, majd megkérdezték, hogy mikor rendezzék az ügyet, Iván azt mondta, kissé feszengve, hogy ő bármikor kész bejönni, amikor a kiadónak alkalmas. Erre a kollégák egymásra néztek, majd egy kis hallgatás után az egyikük kibökte: – Most. Most jó lesz? – Iván, mint aki nem hisz a fülének, rábólintott, – mire kihúzták egy konyhaasztalszerű

bútordarabnak a fiókját, elég sok pénz volt benne, akkor még ezres volt a legnagyobb bankjegy, s komoly honoráriumot kiszámoltak Iván kezébe, amit Iván beletett az aktatáskájába, s azt kérte: most akkor hívjatok egy taxit, mert nem akarok ilyen sok pénzzel közlekedni. – Iván, én elkísérek – ajánlkoztam. Nagyon megörült, lesétáltunk a Batthyány térre, a metróállomáshoz, és ahogy odaérünk, Iván megkért, várjak egy pillanatra, amíg leszalad az illemhelyre. Lement, visszajött, s amikor akarunk továbbmenni a mozgólépcsőhöz, a szívéhez kapott: – Jézus Mária! – Mi bajod van? – Hát hol a táskám? – Hova tetted? Lent hagyta? – Nem, nem, ide lettem a téren a fűbe. – Atyaúrsten! Rohanunk vissza, s mint a mesében, csakugyan ott a táska. – Most nekem el kell menni a Józsefvárosi OTP-be. Jutka a lelkemre kötötte, hogy egyenesen oda menjek, taxival s a pénzzel. Elkísértem, nagy tömeg volt, de egy idősebb hölgy, tisztviselő nő észrevette Ivánt, s a kezét összecsapva odakiáltott: Ivánkám! Maga mit keres itt! Kiderült, hogy a hölgy évtizedekkel korábbról, Teleki téri ismeretség.

Vidor Miklós: Ennek a bátyja volt nagy barátja Ivánnak.

Domokos Mátyás: Azt mondja, mit keres maga itt? – Pénzt hoztam. – Maga?! – Igen! – S a Jutka ezt tudja? – Igen, tudja. – No, adja ide gyorsan és menjen haza! És minden bürokráciát mellőzve bevette a pénzt, azzal, hogy az adminisztrációt ő majd elintézi. Szóval ilyen apró csodák és rémületek jellemezték ezt a nem egészen egy órát a Csalogány utcától a József körút 33-ig. Hihetetlen! Csak le kell írni, kész novella ez is.

Vidor Miklós: Nekem van egy negyvenéves történetem, ami szintén nagyon jellemző, ez abban az időben volt, amikor már itt benn voltak a németek, és ment nagyban a behívás, főleg munkaszolgálatra behívás. Egy nagyon kedves barátomat, aki egyben ugyanabba a gimnáziumba járt, ahova én, szintén behívták. – Ki kell menni, el kell kíséreni. Azt mondja Iván: én is veled megyek. Ismerte, de köztük nem volt olyan mélyebb barátság, ezt ő önmaga iránti kötelességének érezte. El is mentünk a Keleti Pályaudvarra, ahol ezrével a bevonulók, rettenetes csomagokkal, és kivírtottunk ketten Ivánnal, mint akiken nincs sárga csillag. Egyszer csak úgy hátunk mögött rákopog a vállunkra egy kalapját egyenesen föltevő és elég jellegzetes pasas: – Jöjjenek velem. Bevitt a rendőrségi irodába. – Maguk eljöttek ide?! Miért jöttek el? – Hát a barátunkat elkísértük. – Nem szégyellik magukat, ahelyett, hogy örülnének, hogy megszabadulunk tőlük, maguk jönnek kikísérni? Közben az iratainkat elkérték. – Sportújságíró! Bölcsészhallgató? Ránk néz, azt mondja: – Tűnjenek el, de gyorsan, mert még meg találok gondolni magamat. Akkor még ilyen lefelé menő lépcsők voltak a Keletinél, és önmagunk előtt és egymás előtt is a pofánkról sült le a bőr, és nagyon gyorsan elbúcsúztunk és szaladtunk, ki erre ki arra.

Rába György: Azért Ivánnak megvolt végig a tudata és az öntudata. Az ötvenes években keringett egy nagyon szórakoztató és ugyanakkor nagyon vigasztaló történet, amely egyszersmind párhuzamot jelentett az akkori értékelés és egy korábbi világnak egy partikuláris értékelése között. Ez volt az ún. „hamburgi listá”-nak a története. A hamburgi listát a cirkuszi professzionális birkózók találták ki. Ők a két világháború között Hamburgban megtartották a kongresszusukat, és megállapították azt, hogy azon a listán ki az első, az aranyérmes, ki az ezüstérmes, ki a bronzérmes és így tovább. Igen ám, de amikor a cirkuszi előadásokat tartották, a közönség nem jött volna be, ha pontosan tudja, hogy az első úgyis megveri a negyediket meg az ötödiket. Úgyhogy megegyeztek egymás között, hogy most te versz meg engem, annak ellenére, s akkor a közönségnek érdemes bejönnie. Tudtuk azt, hogy a hamburgi lista élén nem Kuczka Péter áll, hanem Weöres Sándor. És így tovább. Iván is pontosan tudta, hogy neki a hamburgi listán igenis előkelő helye van.

Jóval később történt, előttem van a kép: a 15-ös buszon utazunk és a pályakezdésünk jutott eszünkbe, Thurzó Gábor, aki közölte őt is, engem is, az *Élet* című folyóiratban, amelynek szerkesztője volt. Akkor szóba hoztam, hogy hiába, Thurzó csinál, amit csinál, és ez nem az a fiatal író, akinek mi megismertük, jöhet nálunk idősebb volt, de hát azért mégis, közölt bennünket, jóakarátú volt, és így tovább. Akkor Iván élesen rám szólt: – Hát közölt minket, mert szüksége volt ránk, és mert tudta, hogy értéket közöl! Megvolt az értéktudata, amiről néha nagyon ironikusnak emlékezett meg. Megjelent, ez az utolsó éveiben történt, nem is tudom, melyik írása volt, talán a *Séta egy kalapon*, vagy a *Kabinszűnyogok*, a Művész-presszóban ültünk, és kezdtem dicsérni ezeket az írásait. S akkor hallgatott, hallgatott, s azt mondta: hát köszönöm szépen, örülök, hogy dicsérsz, csak akkor örülnék jobban, ha másokat szidnál. Ebben benne volt az az önirónia, amivel önmagát kezelte, benne volt az az érzés, ami nagyon sok mindenkiben, bizonyára bennem is van, hogy néha görbe szemmel nézem, ha másnak jól sikerült valami, de ezt tessék általános alanynak hallani és tekinteni. Ő is ennek tekintette, ironiával szemlélte önmagát, amikor ezt mondta.

Domokos Mátyás: Ivánnal kapcsolatban mindig eszembe jut az a Kosztolányi-verssor: „egy nagy ismeretlen úrnak vendége voltam”, azzal a kiegészítéssel, hogy Iván egy ismeretlen nagy úr kosztos vendége volt.

Élete és a műve azáltal is szoros kapcsolatban volt egymással, hogy az ő figurái – és Ivánra is értem ezt – nem szenvedtek semmiféle identitás-zavarban. Azok azonosak voltak, nagyon keményen azonosak voltak önmagukkal, s ahogy Iván is mondta, írta is talán: olyanok, amilyenek. Nincs bennük önértékelési zavar.

Kaló Flórián: Közben neki nagy fájdalma volt, hogy kevesen olvassák. Igazán kevesen. Nem szeretett erről beszélni, köztünk egyre többször volt téma ezekben a bizonyos utolsó években, amikor elmondta nekem, hogy kapja ezt a... ő azt mondta, hogy adnak most valami díjat. Hát ez volt a Kossuth-díj. Mondtam: hát ez remek dolog, már csak azért is, mert rengeteg pénz jár vele. – Igen, igen, de hát azt én felváltanám arra, ha annyian olvasnának, mint Móriczot. És ezt komolyan is gondolta. Sajnos, azóta már Móriczot se olvassák. Móriczot egyébként nagyon szerette, nagyon sokra tartotta, különösen a novellista Móriczot. Én még rengeteg mindent tudtam meg Ivántól az irodalomból, hihetetlenül művelt volt irodalmi szinten, miközben folyton büszkélkedett, hogy ő kimaradt a gimnáziumból.

Domokos Mátyás: Schöpflin, aki voltaképpen a magas irodalom számára Ivánt fölfedezte, mert mindig őhöz vitte be a *Tükör* szerkesztőségébe a novellákat (Iván le is írja valahol, hogy Schöpflin megjegyezte, „szorgalmas méhecske, minden héten hoz egy kéziratot”, sokáig nem közölte, aztán végre elfogadta), a bizonyos *Huszonegyedik utca* című regényről írt egy lektori jelentést. Schöpflin bácsi már gondolom, nagyon beteg lehetett, a címét is rosszul írta, mégis, döbbenetes éleslátással valami olyasmit írt, hogy ennek a regénynek az írója kétségtelenül tehetséges, irodalmi érték, de sohasem lesz átütő sikere. A figuráiról pedig azt írta, hogy hát nem éppen züllött alakok, de közel vannak a züllöttséghez.

Évtizedekkel később Heinrich Böll, aki olvasta *A pálya szélén* című regényt, annak a központi figurájáról, nem merem hősnek nevezni, Csempé Pempéről azt írta, hogy „se nem hős, se nem csirkefogó”. És azt írta az egész könyvről, hogy az előadásmód látszólagos közvetlensége egyfajta igazi írói stílus. Érdekes, hogy ez a két ítélet, kritikai vélemény mennyire összecseng. Egyébként, ha egy szociológus kicédulázná a Mándy-életműből a szereplőket foglalkozás szerint, nagyon érdekes következtetésre lehetne jutni, milyen emberi világot fogott be írásaiban Mándy, amely voltaképpen nemigen jelent meg a magyar irodalomban másutt, sehol.

Vidor Miklós: Ez így van.

Kaló Flórián: Írt például egy darabot *Az ördög konyhájából*. Ami nekem egyik komoly szívfájdalmam volt, hogy a Madách Színházban Pártos Géza kérte, írjon ebből darabot, és mielőtt odaadta a színháznak, Pártoséknak – mindig mindent egy példányban gépelt –, ideadta nekem elolvasni. És azt mondtam: Iván, ennek még sikerszága is van! Ennek még sikere is lehet! Ez nagyon tetszett neki. Aztán Pártos Géza disszidált, és ennyiben maradt a dolog. De épp a múltkor mondta Judit, az özvegye, hogy felhívták a

Madáchból, hogy megtalálták a példányt. Mindig mindent egy példányban gépelt. Két ujjal gépelt és nagyon nehezen és szenvedve. Minden íróban, azt hiszem, ahogy én látom így kívülről nézve, rengeteg mazochizmus van, hiszen szeretnek megszenvedni azért, amit ők csinálnak. Ivánnak erre rengeteg hajlama volt, kéjelegni a saját szenvedésében. Büszke volt arra, hogy ő nagyon nehezen ír. És mindemellett, hogy ennyit dolgozott – és ilyen, ő szerinte lassan, szerintem hihetetlen mennyiségben és gyorsan is –, rengeteget olvasott.

Vidor Miklós: 1946-ban volt valami főispánja Pest megyének, és az összeszedett gazdálkodókból ötvenet, és mi, az Írószövetség révén ötvenen egy-egy Pest megyei gazda vendégeiként lementünk vidékre. Együtt utaztunk Ivánnal, ő Izsákra került, én Soltra. Ezek egymáshoz elég közel levő helyek. Ahogy ő abból a *Vakvarjú* című novellában megírta az 1945 utáni magyar vidék közhangulatát, az egész kiváló.

Domokos Mátyás: Ezt pécezte ki Németh Andor a *Csillagban*, ezt a novellát, azon az alapon, hogy nem ilyen a magyar világ, mert van egy ideológiai elképzelés, sőt ukáz arról, hogy milyennek kell lenni a magyar világnak. Az, hogy nem olyan, az nem számít, – hogy mondják azt? annál rosszabb a magyar világra nézve!

Rába György: Emlgettük ezeket a utolsó írásokat, a *Kabinszűnyogok*, *Séta egy kalapon*. Ebben az történik, hogy képzeletben végigsétál egy kalapon. Megkérdeztem tőle: gondoltál te egyáltalán valamilyen meghatározott kalapra? Azt mondja: de még mennyire! Vas István kalapjára gondoltam.

Domokos Mátyás: Egy sorozatot írt ilyenekből, volt a trafik, uszodák, strandok, ehhez fogható írások nincsenek a magyar irodalomban.

Vidor Miklós: Erről nem is beszéltünk, ez remek sorozat volt. Különösen a *Magukra maradtak* című kötet egészen magas, az elembertelenedés teljes megragadása.

Albert Zsuzsa: Beszéltünk a Teleki téri figurákról, aztán voltak a presszós nők, hol voltak a helyszínei? Az említett uszoda, aztán az Állatkert, és a mozi! Egyébként menekülés is az olvasás, magányos gyerek, mit csináljon, különösen, amikor iskolába sem jár..

Kaló Flórián: Hát moziba jár! Az neki nagy élménye volt, öregkorában is, elnézést kérek tőle most, hogy leöregszem, még a legvacakabb filmeket is megnézte. S aztán persze, megvolt róla a véleménye.

Albert Zsuzsa: Persze, a Bodográf mozi, amikor ő fiatal korában moziba járt, azért az más mozi volt, mint mit tudom én, az olasz neorealista, az más hangulatú dolog volt!

Rába György: De mind a kettőt szerette. A kettőnek nincs ellentéte, és benne semmiképpen nem volt ellentéte, hanem megvolt az a szál, amelyből a korai élmény jött és átváltott a késeibe. Persze, hogy szerette a némafilm korát, ami nem pusztán maga a film volt, hanem – Maga ehhez nagyon fiatal úgyszólván nem élhette át, de én mindenképpen átéltem, a némafilm – ugye, bement az ember abba a moziba, a sötét nézőtérre, tökmagot ropogtatott, valaki zongorázott, jött valaki és parfümöt fújt, valószínűleg ugyanazzal a készülékkel, amellyel a háztartásokban Flytoxot szoktak fújni, a szűnyogok meg a legyek ellen, ez mesebeli történet volt. Ez fölött úgyszólván azzal a filmmel, amit látott az ember.

Kaló Flórián: Különösen a gyerekeknek.

Rába György: Igen. És a némafilmnek megvolt azért a maga sajátos formanyelve, amit az ember egy kicsit iróniával is nézhetett. A későbbi filmekhez azért ez az élmény ágyazott meg Ivánnak.

Karcsai Kulcsár István: Közismert, hogy filmszerűen szerkesztett, és vágásokkal hozta össze a történeteit. Érdekes, hogy volt egy idő, „a siker fényében”, ahogy ő mondta, mikor nagyon sok írását megfilmesítették, és tulajdonképpen nagyon kevés sikerült igazán. Egy van, ami tökéletesen jó, a *Régi idők focija*. Sándor Pál filmje, ott annyira rá tudott hangolódni Iván világára, és Garas Dezső mint főszereplő, csodálatos volt.

Domokos Mátyás: Szállóige is lett, hogy: „kell egy csapat”. Ez a filmnek köszönhetően ment át a köznyelvbe, azt hiszem. Egyébként milyen érdekes, most jut eszembe, hogy erről beszélünk és te szóba hoztad, hogy mostanában Magyarországon is, meg világszerte is divatba jött, hogy régi nagyszerű filmeket újra megfilmesítenek. Ezt Iván évtizedekkel korábban megcsinálta a *Régi idők mozija* írásában, de hogyan? Egy óriási, alapvető különbséggel: nem a filmet másolta le korszerű technikával, hanem azt a megfoghatatlan élményt, amit a régi idők mozija gyakorolt a régi idők nézőjére.

Vidor Miklós: Az álom a színházról, és az egyetlen sikertelen oldala az életének, ami fájts neki.

Rába György: Azért volt erre is válasza, amikor azt mondták a színművére, a *Mélyvízre*, hogy megbukott – Miért bukott meg? öt teljes előadást megért! – mondta. S ezt minden humor nélkül, öntudatosan, keményen.

Vidor Miklós: Én meg úgy tudom, hogy hetet.

Karcsai Kulcsár István: Én ott ültem Mándy Gyulával, és egy alkalommal elkezdtem tapsolni, a közönség átvette, – azt mondja: óriási, hogy te mit tudsz, ez nagyszerű! Holnap megint itt leszünk. És annál a jelenetnél elkezdtünk tapsolni, akkor is bejött, az a huszonöt ember, aki ott volt, tapsolt.

Domokos Mátyás: Kikívánkozik belőlem, hogy emellett a hányatott élet mellett Iván mindig elegáns volt. Jól öltözött, diszkrétan elegáns, öltönyben, nyakkendőben.

Vidor Miklós: De, ha szabad azt mondanom, patinásan volt elegáns. Tehát nem vadonatúj darabokkal, azok enyhén kopott, de jól megcsinált dolgok voltak.

Karcsai Kulcsár István: Azokban a bizonyos ötvenes években, Népművészeti Intézetes időkben, Iván rettentően elegáns volt. Tényleg, a semmiből, mert szegény nagyon nehezen élt.

Albert Zsuzsa: Amikor a Rádióknak dolgozott, az Ifjúsági Osztályon Borusnének, Dereránénak, ezekből írhatta – gondolom jóval utána – a *Csutak*-históriákat, az ifjúsági regényeket.

Vidor Miklós: A *Csutak a színre lép*, az a nyitó darab, az tényleg, mint rádiójáték született meg, és így lett, mondjuk, az a tojás, amiből a többi *Csutak*-történet megszületett, a *Csutak és a szürke ló*ból meg már film lett.

Karcsai Kulcsár István: Egyébként, ez a bizonyos Népművészeti Intézet, ez a Budai Vigadó épületében volt, azzal szemben volt egy nagyon romos terület és egy füves rét, vagy micsoda, és ott egy szürke ló legelészett. Iván mikor kijött az Intézetből, minden nap láthatta, úgyhogy egész biztos, hogy innen jött ez a szürke ló.

Domokos Mátyás: A szürreális kép nagyon mélyen a valóságban gyökerezett ezek szerint.

Vidor Miklós: Korai novellái közt is van egy *Villám* című, ahol...

Domokos Mátyás: De hát ott van az az *Egyérintő* című novella, Hemingway megnyalhatná a tíz ujját, hogy van megírva a gyilkos habitusa, magatartása!

Albert Zsuzsa: Utána kiderül, hogy nem is volt rá szükség. Ez benne még a plusz.

Domokos Mátyás: Az más kérdés. Paradox stílus ez, rendkívül éles, miközben látszólag elködlő, nagyon pontosan ki van metszve a szavakkal az, amit ő el akar és el tud mondani. Mert nem az az érdekes, hogy mit akar elmondani, hanem *ahogyan* elmondja.

Albert Zsuzsa: Tulajdonképpen benne élt a kor divatos szórakozásaiban, futball, mozi, presszó...

Rába György: Ez nem divat volt. Ez ugyanolyan, mint a mítoszok és a legendák élménye, azoknak a számára, akik ezt szeretik és olvassák. Benne van egy rendszeres, szerves világ, a maga valóságos érzékelhető részleteivel együtt. Ő ezeket a legendákat szerette. A futballban sem feltétlenül magát a játékot, persze azt is, de amikor jellemezni akarta a futballt, azt mondja: tudod, az olyan, hogy amikor az egyik néző kiabál, hogy mit csinál ott az a Szabó kettő, akkor azt mondja a másik: ne beszéljen, az ott a Konrád három! Úgyhogy ezekben benne él egy egész történelmi szakasz, egy társadalmi réteg, sőt egy egész kor adott társadalma.

Kaló Flórián: Mi az, ami a leginkább megkülönbözteti másoktól neked Mándyt? Úgy tudott megírni valamit, mondjuk, azt az asztalt, amit mindannyian ismerünk, még a Teleki térre néző lakásból, azt a hatalmas ebédlőasztalt, ami kiselejtezésre került, amikor Judit átköltöztette őt az új lakásába, ahogy ez az asztal meg tudott sértődni azon, hogy őt ki fogják selejtezni. Tehát, ahogy ő fel tudta emberi tulajdonságokkal ruházni a tárgyakat! Vagy az a szék, amit kiraktak oda a gangra, aminél elesettebb, embervonású széket senki nem írt meg a világirodalomban. A villamos! Senki másnak nem juthatott eszébe, hogy akkor Kossuthot felülteti arra a villamosra, meg Ferenc Józsefet, ezekben ő egészen sajátos, egyedi és abszolút egyéni volt.

Rába György: Ezt a korszakát én is nagyon szeretem, nem mintha a többi nem szeretném. Ez valóban olyan új stílusfordulat, vagy kiteljesedés, vagy továbblépés az ő pályáján, amit nem várt az ember, és nagyszerű. Ha elgondolkozom ezen, hogy mi ennek a gyökere, hogy jöhetett létre, akkor megkockáztatom a következőt: benne alapjában volt egy sértettség a világgal szemben. A nehéz éveket átélte gyerek sértettségé, a fiatalember sértettségé, aki nem érettségizett le. Tudjuk, hogy ebből aztán virtust csinált a történetekben, nekem még azt is mondta, hogy ő az első elemi is megismételte, mert nem tudta kitenni az i-re a pontot. De azért ez munkált benne, és ez a földuzzadt fájdalom vagy lobosodó seb indította, készítette arra, hogy áttegye a világba ezeket a fájdalmakat, ezeket a sérelmeket, és így jutott el oda, hogy tulajdonképpen ezek a tárgyak majdnem mind panaszkodnak, mind valami kicsi tragédiát élnek át a maguk életében, és ebben az ő személyes, hogy úgy mondjam, lírája őlt testet, manifesztálódik, változik valóságos tényé.

Hogy Ferenc József és Kossuth fölül a villamosra, abban pedig az ő történelemszemlélete nyilvánul meg, a történelmet viszont mindig kicsinyítve nézte. Kicsinek, jelentéktelennek, ahhoz képest, hogy mi egy emberi fájdalom éppen ma, mi egy emberi öröm éppen ma, és ezért Ferenc Józsefet és Kossuthot minden további nélkül föl lehet ültetni a villamosra.

Kaló Flórián: Én azt hiszem, hogy végül is az írókat, én most csak az elsőrendűekről beszélek, tehát magát az irodalmat, a győztesek nem igazán érdeklik. Mindig a vesztesek, akikre igazán oda tud figyelni, akiket szeret. Nagyon jól mondod, és ezért csillant föl a lelkem ettől, ahogy elkezdte erről beszélni, a vesztesek szeretete, az elesettek, a szánni valók, az életből kilököttek szeretete, ami átlengi az ő öregkori, hadd mondjam így: líráját.

Nemes Ilona

Arisztodemokraták

Gróf Révay József: Mások megértéséről;
Kisnemesek Tajnán

Arisztokratának születik az ember, demokratává lesz – ha lesz. Ily módon az arisztodemokrata lehet antinómia (azaz feloldhatatlan ellentmondás), de lehet paradoxon (*látszólag* feloldhatatlan ellentmondás) is.

Ha antinómiákban gondolkodunk – feloldatlan feszültségtől *sz szenvedünk*. Ha paradoxonban: ellentmondások feloldásán gondolkodunk, sőt *dolgozunk*.

Miért érdemes ezzel foglalkozni? Egyrészt azért, mert a szenvedés nem kellemes – ám megszokható. Másrészt azért, mert a problémák végiggondolása, „megdolgozása” fontos – de sokáig mellőzhető. És főként azért, mert léteznek arisztodemokraták. Adódik a kérdés: miképpen lehetségesek?

A fentiekből adódhat válasz is: többféleképpen. Például úgy, ahogy (gróf) Révay József életműve létezik. (A grófi címre figyeljünk, de tegyük zárójelbe. Nehogy alulmúljunk a XIX. század eleji olvasói csúcstechnikát, amely szerint a művészet és tudomány köztársaságában csak a tehetség és műveltség számít.)

Miképpen létezik Révay József életműve? *Számunkra*valóan természetesen úgy, ahogy olvassuk. Feltehetően *magánvalóan* is létezik valamiképp, ezt azonban – lévén olvasók – soha nem fogjuk megtudni. E közbevetést nem csupán azért tettük, hogy ráhangolódjunk Révay kantiánus ihletésű írásaira, hanem azért is, hogy felhívjuk a figyelmet egy kétségtelen tényre: a műveket írók és olvasók együtt alkotják. Kevésbé barátságos megfogalmazásban: az írás ki van szolgáltatva olvasójának. Ez nem jelent okvetlenül antinómiát (író és olvasó feloldhatatlan ellentmondását) jelezhet paradoxont is. (Ugyanazt *látszólag* feloldhatatlan változatban.)

Fentebbi állításunk mindaddig hipotézis marad, amíg nem bizonyítjuk, vagy nem illusztráljuk legalább. A bizonyítás hosszabb és részletesebb eljárás, ezért műfaji-terjedelmi okokból maradjunk az illusztrációnál.

Olvassuk Révay József írásait először antinómiaként, később paradoxonként. Szerencsére a könyvben magasán képzett olvasóval is találkozunk az előszóíró Percz László filozófus személyében. Ő főként antinómiáért olvas, elmenve az effajta olvasás végső határáig, az ellentmondások feloldásának *hiányérzetéig*. Kövessük olvasásmódját. Előszava szerint Révaynak már az életrajza antinómiát rejt. „Előkelő, jómódú, tehetséges, sikeres. Élsportoló, többféle sportot is űz, gyephokicsapatával nemzetközi mérkőzések résztvevője. Festőművész, kiállító alkotó (...) filozófiai művei mellett publicisztikai, történeti, szociológiai munkákat ír.”

Ezzel együtt: „Tévednénk, ha kiegyensúlyozott, harmonikus személyiségnek és a tudományos diszciplínákat könnyedén váltogató zseninek gondolnánk. Valójában inkább öngyötrő, tragikus alkat. Nyughatatlan, kereső szellem, aki többre becsüli a kérdést a válasznál, a problémát a megoldásnál, a nyitott elméletet a lezárt szisztémánál.”

Íme az első antinómia: ragyogó külső-belső lehetőségek és adottságok, kontra öngyötrő alkat és életmód. Hasonló technikával kibontható a többi feloldhatatlan ellentmondás is.

Szembekerül – az olvasóban és némiképp az életműben is – a filozófia mint „katedratevékenység” egyfelől, mint életproblémák megoldási kísérlete másfelől. Így jutunk el az előszóíróval együtt Révay doktori disszertációjáig, melynek címe (*A megismerés antinómiája Kantnál*) sokszoros antinómizálás lehetőségét jelzi. Az olvasásban valóban tovább halmozódnak a feloldhatatlan ellentmondások, amennyiben Révay egy antinómiacentrikus filozófia autentikus olvasójaként jelenik meg. A feloldhatatlan feszültség fokozása sokáig folytatható. Lehet például (az előszó él is a lehetőséggel) Révay vitacikkeiben pusztán a partnerek kibékíthetetlen ellentétét látni, legyen szó sportról, a nők helyzetéről vagy a kapitalista embertípust felváltó új emberről.

Ezek az írások önmagukban valóban kevésbé ösztönöznek másfajta olvasásra. Még az írásmód is elbírja az antinómiacentrikus megközelítést. Lehet például azt állítani, hogy Révaynál esetenként nem oldódó feszültség van a virtuózan szellemes, olvasmányos megformálás, valamint a gondolatmenet elvontsága és valóságidegensége között.

Azonban: olyan sokoldalú, gazdag gondolkodónál, mint Révay József, az életmű (számunkra: az olvasmány) egyszercsak elkezd kinőni az antinómiaolvasás kereteit. Ennek jelei már az etikai írásokról szóló megjegyzésekben megmutatkoznak, amikor az előszó szerzője majdnem megnevezi a feloldás lehetőségét.

Érdemes illusztrálnunk ezt a „majdnem”-et. Az olvasó így ír. „(Révaynál) a »kellés« élménye... közelebbi elemzés nyomán belsőleg ellentmondásosnak mutatkozik: két ellentétes mozzanatot foglal magában (...) Egyrészt ugyanis nem egyéb, mint hiányérzés.

Arra eszmélünk rá benne, hogy valami, aminek lennie kellene, nincs (...) Feszültség van tehát a tapasztalati világ struktúrája és valamilyen transzcendens – ideális tényező között. Másrészt azonban való és kellő között nemcsak ellentét van: valamilyen eredeti megegyezés, belső összhang »ősi megfeleléség« is...

A »kell« fenomenológiailag evidens tényállásából tehát egyforma érvénnyel következik két, tartalmilag ellenkező tétel. Az etika alapelveinek elemzése antinómiához vezet.”

Révay pedig így: „Az értékelés rádöbben, hogy a valóság nem minden, hogy a mindenség reális valóságra és irreális értékekre tagozódik, hogy a metafizikai világrenddel axiológiai világrend *áll szemben*. Számunkra az értékek világa a valóság világával ellentétben »kellőként«, az adatokkal ellentétben »feladatként« jelentkezik.”

Világos, hogy olvasónknál Révay gondolatai azért *alakulhatnak vissza* antinómiává (azért állnak meg a „majdnem” feloldásánál), mert olvasástechnikája kevésbé érzékeny az árnyalatokra. Ha figyelne, pl. az „adat-feladat” szójátékra, megpillanthatná a feloldás személyre szabott lehetőségét: a *feladatot*. Sőt együtt tudná látni azt a saját szövegében felbukkanó „hiányérzéssel”, a hiányérzés- és feladatcentrikus olvasás pedig ki tudná tagítani az antinómiaolvasás határait.

A kitágítás nem történik meg, ám olvasónk egyre közelebb kerül hozzá. A művek is egyre inkább erre ösztönzik. Így jutunk Révay történeti-szociográfiai munkájáig (Kisnemesek Tajnán). Ezt is fel lehet fogni kibékíthetetlen ellentétként, „egyetlen folyamatos polémiaként” a kortársi népi ideológia romantikus változatával. Magában a műben is bőségesen találunk antinómiákat. Azonban a feloldás mindennapi lehetőségei (nemesek és jobbágyok házassága, a kisnemesi életforma átmeneti jellege, családi perek és békülések, stb.) minduntalan áttörnek az ellentétek kibékíthetlenségét – erre készítve az írók és olvasóját is. Mit tesz ilyenkor az antinómiaolvasó? Többnyire kivételnek, különleges esetnek látja azt, aminek *kezdeményeit* az életmű egészében érzékelté, de nem

tárta fel (ld. hiányérzet). A kivételt rendszerint visszavezeti valamilyen cáfolthatatlan természeti – életkori, alkati – mozzanatra. Ez történik az előszóban is: megtudjuk, hogy Révay *időskori, késői* műveiben egyre inkább az ellentmondások feloldásán munkálkodik.

Ha így olvasunk, összegzésként cáfolthatatlan, ám elvont (leegyszerűsítő) tanulságot kapunk: az antinómiák feloldásának két lehetősége van, a történelem és gyakorlat.

Ha nem érjük be ennyivel – az előszóíróhoz hasonlóan –, személyes és patetikus kiegészítéssel élhetünk: „Az életút és életmű: egyetlen intellektuális küzdelem az antinómiákkal. Győzelemmel végződő küzdelem: a történelemben és a gyakorlatban meghaladhatók hát az antinómiák.”

Vagy mégsem? Az előszó így folytatódik:

„A végső, tragikus »antinómia«, hogy e fölismerés után éppen a történelem és a gyakorlat – a gyömrői kommunisták puskagolyóiban kifejeződő történelmi gyakorlat – oltja ki az életét, zárja el a fölismerések alkalmazásának lehetőségét. Tragikus halála: életművének része.”

Ha végigolvastuk az előszót, visszanézhetünk. Világossá válhat, hogy az antinómiaolvasás nem valami rossz – mindössze kis határfokú: bezárja az olvasmányt egy bizonyos gondolkodói-alkotói keretbe, miközben elvont tanulságokká egyszerűsíti. Már itt kirajzolódik egy – a szociális és politikai sajátosságokon túllépő – „arisztodemokratizmus” is. Olyan írói-olvasói gondolkodás és alkotásmód, amely az arisztokratából a zártságot, bezárkózást, demokratából a leegyszerűsítést teszi módszerré.

Ne álljunk meg itt, ne zárjuk be az író és olvasóját egy kihatásfokú arisztodemokratizmus korlátai közé. Annál is inkább, mert mindkettőjüknél állandóan jelen van a túllépés *hiányérzete* (ld. mint fent). Ha mármost a hiányérzettől hagyjuk magunkat vezetni, úgy olvashatunk, hogy kiderüljön: az antinómiák feloldása – írónál és olvasójánál – már létezik valamiképp. Kezdeményeiben legalábbis. A *kezdemény* pedig paradoxonkész létező, amennyiben van is meg nincs is (kifejlődve) egyszersmind. Ha tehát kezdeményekért olvasunk, végső soron paradoxonolvasással élünk, azaz *látáslag* feloldhatatlan ellentmondásokat keresünk és találunk.

Az effajta olvasásban áthelyeződnek a hangsúlyok. Minden olyan mű (és részlet) fontos lesz, ahol nagyon sokféle egymástól távolálló dolog létezik együtt az életben és a gondolkodásban. (Ezért az időrendi megközelítés értelemszerűen felborul.) Révay József életművéből így lesz számunkra legfontosabb a tajnai kismemesekről szóló történelmi-szociográfiai munka (amely, mint emlékszünk, legkevésbé fért el az antinómiaolvasás keretei között.)

Már az első mondatokban szembeütő a *szöveg gazdagsága* gondolatokban és életanyagban:

„A történelmi köznemességben olyan népi réteget kell látnunk, amely egyúttal a maga ura is volt... (Ám) a köznemességnek a megszerzett jogokhoz való görcsös ragaszkodása, politikai merevsége, életre segített olyan töle tulajdonképpen idegen feudális elemeket, amelyekben már kevesebb hely jutott a »demokratikus vagy népi szándék« számára. A túlságos szabadság ekként ellentétbe csap át: előhívja a feudalizmus, az oligarchia, a latifundium rendszer jelenségeit, s ezeknek a jelenségeknek mintegy a háttapján megjelenik a jobbágyság, amely politikai, kulturális és gazdasági elnyomatásban élt (...) A köznemesei rend és a jobbágy osztály közötti közlekedés nincs eltorlaszolva...”

A történelem, gyakorlat, hiányérzet és feladat sajátosan működik a szövegben. A történelmi köznemesség átmeneti életformája a következetes (és személyesen érintett) kutató számára felkínálja az ellentmondások feloldhatóságának életanyagát. Ugyanennek a nemességnek a bezáródása és politikai merevségre való hajlandósága modellezi egyben a gondolkodói bezárkózást és vergődést a feloldhatatlannak felfogott ellentmondások szorításában.

Mindez együtt hat idézetünkben a szabadságproblémával, sőt a szabadságproblémában rejlő feszültséggel. Révay *megkísérli* a feszültséget feloldani, és majdnem eljut addig, hogy a *kísérletet mint műveletet* a szabadság belső feszültségének feloldásába „beledolgozza”. Egy lépésre van tehát a kanti szabadságparadoxontól, amely szerint „(Az embernek) szabadnak kell lennie, hogy erőit a szabadságban célszerűen használhassa. Az első kísérletek mindenestre nyerseks és közönségesek lesznek, és veszélyesebb állapotokkal fognak járni, mint mikor az ember még mások parancsa, de egyben azok gondoskodása alatt állt, de hát az észre sehogymásképpen csak saját kísérletekkel lehet megérni, és az emberek szabadságában kell álljon e kísérletek megtétele.”

A hiányzó lépést – a feszültségtől a paradoxonig – Révay nem tudja ugyan megtenni, ám kétségtelenül kijelöli a lépés helyét. Más szóval: gazdag gondolat- és életanyagát nyitja a paradoxonok felé.

A nyitás érezhető más írásaiban is, ha figyelünk az árnyalatokra:

A sokoldalúan sikeres élet és az „öngyötrő” alkat feszültsége feloldódik a kutatószenvédélyben: „(A családtörténetben) a történelem egzisztenciális érdeké lehet és éppen ez az egzisztenciális érdek az, ami felcsigázza a vérbeli történészen a kutató erős lendületét. A kutatót, ha valamilyen módon hozzátartozik tárgyához – itt tüzelheti legforróbban egzisztenciális érdeke...”

A kutató láza úgy aránylik a kegyességhez, mint a tüzes ifjú szerelme az aggszűz jótékonykodásához.” A tudományos katedrafilozófia és a megoldandó életproblémák között közvetítésnek kínálkozik egy sajátosan felfogott diagnosztizáló szemlélet: „Diagnózis szó annyi, mint »átismerés«, azaz ismereti kereszülhatolás, továbbhatolás, mélyebbre hatolás (...) Olyan ez, mint amikor sűrű köd mögött először csak sejtésszerűen látjuk meg a valóság különböző dolgainak, fáknek, házaknak és mozgó embereknek az alakját, majd – *nagyjából értelmi művelettel* – kiküszöbölve a köd torzításait, visszavezetjük tényleges alapjukra azokat a dolgokat, amelyek a ködben fantasztikus árnyképeknek mutatkoznak csupán. Vagy – Platón híres barlang hasonlatával élve – azt mondhatjuk: olyan a diagnózis, mint amikor valamely dolognak a falra vetett árnyképéből kiindulva jutunk el magának a dolognak a szemléletéig”.

A diagnózis fogalmával együtt becseks számunkra a hasonlatok is, mint „nagyjából értelmi műveletek”. Minthogy egymástól nagyon távol álló dolgokat kapcsolnak össze (diagnózis, ősi köd és Platón), működésben mutatják meg a feszültségoldás egy – nagyon hatékony – eszközét.

Hasonló szerepet töltenek be más írásokban a kérdések. A vitacikkekben például oldják a partnerek közötti „kibékíthetetlen” ellentétet. „Kedvező jelenségnek minősítsük-e tehát a magyarság és kultúrája kettősségét, vagy kedvezőtlennek? A figyelem tartós lekötése külön erőfeszítést kíván-e a dolgozó részéről? A munka mindjárt eredetileg is idegenszerű volt-e a belső ösztönzéshez képest?” Stb.

Az etika és morál *belső* feszültségének feloldhatóságáról mint hiányérzetről már szövegtünk és a történelmi – szociográfiai munka gazdagságát és nyitottságát sem kell újból részleteznünk.

Fő vonalaiban (műfajunk korlátai között) így áll előttünk a Révay-életmű, ha az ellentmondások feloldhatóságáért, paradoxonkész helyzetekért és gondolatokért olvassuk.

Mint látható, olvasásmódunk nem zárja ki az antinómiákat, csupán továbblépteti őket a feloldódás felé ott, ahol az írásokban (vagy a tárgyukat képező életanyagban) erre lehetőség mutatkozik.

Ilymódon növekszik olvasásunk határfoka: „több fér bele” az életműből. Ezért több információból alkothatjuk újra az arisztodemokrata fogalmát is. A paradoxonolvasó úgy látja az arisztodemokratát – Révay Józsefben is –, mint aki arisztokratából az igényességet és gazdagságot, demokratából a nyitottságot viszi tovább gondolkodói-alkotói módszerként.

A paradoxonolvasásból kinövő arisztodemokrata fogalom szintén túllépi a szociális-politikai megközelítés határait. Ennyiben

hasonlít az antinómiaolvasásban előállított fogalomhoz. (Emlékeztetőül: antinómiaolvasóként olyan arisztodemokrata fogalmat kaptunk, amely arisztokratából az elzárkózást, demokratából a leegyszerűsítést teszi módszerré.) A hasonlósággal együtt a kétféle fogalom különbözősége is jelentős: az antinómiaolvasásé kisebb hatásfokú, a paradoxonolvasásé nagyobb. (Mint láttuk, többet be tud fogadni ugyanannak a szerzőnek műveiből és életanyagából.)

A különbözőség feszültséget jelez, amely első pillantásra szociális vagy politikai ellentmondásként jelentkezhet. (Sőt úgy is, mint a szociális és politikai sajátosságok közötti ellentmondás, ld. Arisztokratának születik az ember, demokratává lesz – ha lesz.)

Ha azonban nem állunk meg a felületen, és az arisztodemokrata fogalmát többféle olvasással „feltöltjük”, a feszültség lényegibb, univerzálisabb problémák felé mutat. Esetünkben a kisebb és nagyobb hatásfokú írás és olvasás „ellentmondását” mutatja meg – ugyanannál az írónál és olvasónál. Az így felfogott ellentmondás paradoxonkész, azaz eleve feloldásra „ítél”, hiszen ugyanannak a dolognak két – különbözőségében folytonos – fejlettségi fokát jelzi.

Ha így olvasunk és nem állunk meg az antinómiáknál (valamint a velük együtt járó tragédiánál és szenvedésnél), megkereshetjük a történelemben és gyakorlatban a feloldás számunkra való feladatát. Másképp nézzük Révay József életművét és halálát is.

Ez utóbbiban megpillantjuk a gyenge hatásfokú feszültségoldás szülte fájdalmas tragikomédiát: az antinómiák feloldásának fegyveres, likvidátori változatát. Más szóval: megpillantjuk a *kontraszelekciót*, amely ott működik minden olyan változásban, amely a jövőt nem a már meglévőből szándékozik megkonstruálni.